

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЏРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМПІ БЕПАРУСІ

Квартальнік

Беларускага згуртавання татарай-мусульман

"АЛЬ-КІТАБ"

№ 3

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК
БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН
«АЛЬ-КІТАБ»

№ 3

Рэдактарская група:

І.Александровіч,

Я.Гучок,

Т.Жэбіт,

І.Канапацкі,

В.Садыкава.

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَلَا مُعَلِّمٌ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ
تَعَالَى وَبَرَكَاتُهُ

Ассаляму алейкум, спадарыні! спадары, супляменнікі!-
татары, усе мусульмане!

Паводле даследаванняў замежных эканамістаў нацыянальны
даход на чалавека ў Беларусі стаў ніжэйшым чым у Албаніі, якая
да нядаўняга часу займала незайздроснае апошняе месца ў Еуро-
пе. Думаю, што нашы беларускія татары-мусульмане найбяднейшыя
з усіх мусульман. Але не! Мусульмане Босніі яшчэ ў горшым
становішчы. Там знаходзяць магільні расстрэляных мусульман і
спрэчкі! Ідуць толькі пра тое, колькі людзей забіта, хто даў
загад страляць у безабаронных людзей і ці могуць такія нелю-
дзі сустракацца і вітацца з дыпламатамі. Калі і чкеры-Чэчню
таксама лічыць Еўрапейскай краінай /многія географы, у тым
ліку краіні СНД увесь Каўказ лічаць Азіяй/, то тады, безумоўна,
найбольшая гора ў мусульман гэтай краіны. Мы жывём у нястачы,
а баснякі і чэчэнцы ў нястачы і смяртэльнай небяспецы.

Ці чулі вы, каб у татарскай мусульманскай сям'і апошнім
часам нарадзілася дзіця? Калі ведаеце такую добрую навіну,
то паведаміце нам, а мы надрукуем аб гэтым у "Байрам". Можа
цікава было б, каб у чацвёртым нумары "Байрама" надрукаваць
звесткі пра усіх тых сем'ях, дзе нарадзілася дзіця, якое імя
далі дзіцяці па азану.

Некалькі татарскіх хлапчукоў вучыліся сёлета ў Турцыі.
А ці навучыліся там чаму-небудзь? Спрабавалі мы звярнуцца
да бацькоў гэтых дзяцей, але ці наш голас да іх не дайшоў.

ці празмерна спільна дзеці! бацькі гэтах шчасліцаў, ці аспярожнасць прывучыла іх не "засвечвацца", каб барані Бог не сурочылі. Але мусульманская вера вучыць, што боязь "драннага вока" — гэта прымх!, перажытак паганства.

Пры нашым бязрадасным жыцці хочацца пагуць ну хоць нешта прыёмнае — нехта паспяхова завяршыў вучобу і атрымаў патрэбную прафесію, фак. Нехта вытрымаў цяжкое спаборніцтва за права паступіць на вучобу, той памужнеў і вярнуўся з вайскавай службы.

Ёсць у мяне старэчыя прэтэнзіі да маладых. З расказаў старых людзей, з публікацый у дзяржаўных і даваенных /у Польшчы/ кнігах можна даведацца, як паводзілі сябе адукаваныя татары-мусульмане. Яны не фанабэрыліся тым, што адукаваныя, а дзяліліся сваімі ведамі з тымі, каму не пашчасціла вучыцца ў семінары ці ўніверсітэце, дапамагалі як рэпеттары маладым татарскім юнакам. І хоць гэта добрыя мусульманскія адукаваныя людзі ўжо не жывуць сярод нас, але добрая слава аб іх справах збераглася. Пра іх будуць артыкулы ў энцыклапедычным даведніку "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы". Дык ці не падзяліцца вам, маладым і адукаваным з тымі, хто яшчэ не выйшаў на самастойную дарогу. Спяшайцеся рабіць добрыя справы, тады Аллаг дасць вам адчуванне паўнаты жыцця, а не пустацветнага існавання.

Салам алейкум!

السلام عليكم; Якуб Якубоўскі.

1. У Імя Аллага, Міласцівага і Міласэрнага!
2. Хвала Аллагу, які стварыў зямлю і нябёсы, зрабіў цэмуру і святло! І усё ж тыя, хто не паверылі, іншых прыдумваюць у роўня Яму.
3. Ён — Той, хто стварыў вас з гліны, потым вызначыў вам пэўны тэрмін /для вашага жыцця/, /у Аллага дакладна вызначаны іншы тэрмін/, хоць усё ж у вас ёсць сумненне /у гэтым/!
4. І Ён — Аллаг і на зямлі і у небе, Яму ведама, што утойваеце вы і што чыніце адкрыта, і ведае тое, што вы прыдаеце.
5. І ні аднаго знамення з знаменняў не даходзіла і не даходзіць да іх без таго, каб яны не адварнуліся ад знамення.
6. І /іншыя/ ісціну за ману палічылі, калі яна прадотала перад імі; але хутка да іх дойдучь весткі пра сапраўднасць таго, над чым яны /так доўга/ насміхаліся.
7. Няўжо не бачылі яны, як многа пакаленняў Мы пагубілі да іх? Мы на зямлі далі ім такую ўладу, якую не далі вам: ім з неба дождж багаты падаў, загадалі рэкам цячы каля іх ног. І усё ж Мы за грахі іх загубілі і узвялі на месцы іх другія пакаленні.
8. І калі б нават на аркушах пергаменту табе Мы Кнігу паслалі, так каб рукамі дакранацца да іх маглі б, то і тады б яны сказалі: "Гэта яўнае чарадзеіства!"
9. І кажуць яны: "Што ж анёл з неба не спусціўся да яго?!" Калі б Мы паслалі анёла, то справа гэта скончылася б: пасля таго для іх не было б адтэрміноўкі.
10. І калі б Мы назначылі анёла пасланнікам, Мы надалі б яму волю чалавека і зацямнілі для іх тое, што яны зацямняюць.

- II. Высмешваліся і да цябе многія прарокі, але іх насмешлі-
каў спасцігла тое, над чым яны насміхаліся.
12. Скажы: "Праходзьце па зямлі і паглядзіце, які канец быў
тых, якія абыходзіліся з прарокамі як з іллунамі.
13. Скажы: "Каму належыць усё тое, што на зямлі і на небе?".
Скажы: "Аллагу! Ён прадвзначыў Сам Сабе міласэрнасць.
Ён збярэ вас усіх у дзень Апошняга Суда, у гэтым няма
сумневу, і не павераць у Яго тыя, хто сваю душу пагубіў
/навекі/.
14. Яму належыць усё тое, што існуе ноччу і днём. Ён чуе усё
і ведае аб усім.
15. Скажы: "Ці ж вазьму я сабе апекуном каго-небудзь інашага
акрамя Аллага, стваральніка неба і зямлі, Таго, хто усім
дае ежу, а Сам не мае патрэбы ў ежы". Скажы: Загадана
мне першым быць з тых, хто пакорны Яму". І вы не будзьце
сярод тых, хто далучае іншыя босствы да Аллага".
16. Скажы: "Сапраўды, баюся, калі не буду паслушны майму Ула-
дыку, пакарання у Вялікі Дзень".
17. І той, хто будзе ад пакарання вызвалены ў гэты дзень,
таму Ён Сваю міласэрнасць явіў! І ёсць гэта яўная пера-
мога.
18. Калі Гасподзь бядой цябе закрэне, то ад яе, акрамя Аллага
няма збавіцеля; а калі Ён пашле табе шчасце, ёсць у Яго
ўлада рабіць усё, што Яму заўгодна.
19. І Ён Вярхоўны Уладар над слугамі Сваімі, і Ён Мудры,
Усёвед.
20. Скажы: "Кое сведчанне мае найбольшую вагу?". Скажы:
"Аллаг — Сведка між мною і вамі. І Кур'ан гэты адкрыты
мне, каб пры данамозе яго я мог перасцерагчы вас і усіх
да каго ён дойдзе. Як! Няўжо вы сведчыце аб тым, што

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كُتِبَ عَلَى
 نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ ۖ لِيَجْمَعَٰنَكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ
 فِيهِ ۚ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾
 وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الْإِنِّلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٤﴾
 قُلْ أَغَيَّرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا فَأُطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
 وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ۗ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ
 أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٥﴾
 قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٦﴾
 مَنْ يُصِرْ عَنْهُ يُؤْمِدُ فَقَدْ رَحِمَهُ ۖ وَذَلِكَ الْفَوْزُ
 الْبَيِّنُ ﴿١٧﴾

ёсць Іншыя боствы, акрамя Аллага?" Скажы: "Я не сведч аб гэтым". Скажы: "Ён Адзіны Бог, і, сапраўды, далёкі ад тых, што разам з Аллагам Існуюць Іншыя багі".

21. І тыя, каму Мы паслалі Кнігу, ведаюць гэта, яе ведаюць уласных сыноў, і толькі тыя, хто пагубіў свае душы /па-ранейшаму/, засталіся нявернымі.

22. А хто ёсць больш несправядлівы за таго, хто выдумляе супроць Аллага або маной лічынцы Нашы знаменні? Сапраўды, несправядлівыя не пазнаюць шчасця!

23. У Дзень, калі збярэм іх усіх, скажам тым, якія далі Яму сатаварышаў: "Дзе тыя роўныя, пра якіх гаварылі вы і якіх вы падтрымлівалі?"

24. Пасля не будзе ім Іншага тлумачэння, акрамя як сказаць: "Клянёмся Аллагам, Госпадам нашым, мы не былі многабожнікамі!"

25. Бачыце, як яны Ілгуць самім сабе і выдумкі іх не памагаюць ім.

26. Сярод іх ёсць такія, хто толькі прытвараюцца што слухаюць цябе, — але Мы закрылі іх сэрцы заслонай, каб не зразумелі, а іх вушы — глухатой. І хоць бачаць якое-небудзь знаменне, не веруюць у яго. А калі да цябе прыходзяць, каб табе супроцьставіць, тыя, якія не веруюць, кажуць: "Гэта толькі казкі папярэднікаў".

27. І яны забараняюць Іншым вераваць і адхіляюцца самі ад гэтага. І не гудзяць яны нікога, акрамя саміх сябе, але не разумеюць гэтага.

28. Калі б мог іх убачыць, калі будуць пастаўлены перад агнём і скажуць: "О калі б нас вярнулі назад! Тады б мы не лічылі мы маной знаменні! Уладкі нашага і былі б вернікамі!".

29. Не, тое, што раней утойвалі яны, стала цяпер яўным для Іх. І калі б былі яны вернуты назад, безумоўна, вярнуліся б яны да таго, што забаронена Ём. І сапраўды, абманшчыкі яны!
30. І яны кажуць: "Няма нічога, акрамя гэтага цяперашняга нашага жыцця, і не уваскроснем мы зноў".
31. І калі б ты мог убачыць Іх, калі прадстануць яны перад Уладдыкам Іх! Ён скажа: "Ці ж не ісціна гэтае другое жыццё?" Яны скажуць: "Так, клянёмся Уладдыкам нашым". Ён скажа: "Тады пакаштуйце пакарання, бо вы не верылі!"
32. І згубленымі будуць /для Аллага/ тыя, якія лічылі маной сустрэчу з Ём, пакуль раптам не прыйдзе Час Іх, яны скажуць: "О гора нам, што мы занябодзілі". І яны панясуць свой цяжар на сваіх плячах. Сапраўды, зло ёсць бярэмя Іх.
33. Жыццё гэтага свету — ёсць толькі гульня і забава. І, сапраўды, цудоўным для праведнікаў жыццё ў Жыці Будучым. Няўжо вы не ўразумеете?
34. Мы ведаем той смутак, што словы Іх табе прыносяць, але на самой справе не цябе абвінавачваюць несправядлівія ў мане, але знаменне Аллага лічаць маной нечасціўцы!
35. І, сапраўды, пасланнікі былі адкінуты і да цябе, але нягледзячы на непрызнанне і праслед Іх, яны заставаліся цярплівымі, пакуль Наша дапамога не прыйшла да Іх. Ніхто не зможа змяніць слоў Аллага. І ўжо дайшлі да цябе весткі пасланнікаў мінулага.
36. І калі тое, што яны адварочваюцца, цябе засмучае, то калі б патрафіў знайсці шчыліну ў зямлі або драбінку да неба і мог явіць для Іх яшчэ адно знаменне, то ўсё гоўна яны не уверавалі. І будзь на тое жадаўна Аллага, сабраў бы Ён Іх усіх на простае дарозе, а таму /О Мухамед!/ не будзь у ліку несвядомых!

37. Аллаг, сапрауды, прымае тых, каторыя Яму паслушныя; а /што датычыцца/ памерлых -- Аллаг Іх уваскросіць, і будуць усе яны пасля да Яго вернуты.
38. І кажуць яны: "О каб яму ад Аллага было паслана знаменне, каб было яно бачна і адчувальна!" Скажы: "Сапрауды, Аллаг мае моц, каб падаць знак, але большасць з Іх нічога не ведае!"
39. Няма жывёлы на зямлі і птушкі, якая лётае на крылах, якія б не былі абшчынамі, падобнымі вам. Нішто не прапушчана Намі у Кнізе. І будуць яны сабраны ўсе разам да Уладыкі Іх.
40. Тыя, якія адкінулі знаменні Нашы, глухія і нямыя і знаходзяцца у цемрадзі непрагляднай. Аллаг, зводзіць з дарогі, каго хоча, і выводзіць на дарогу простую, каго хоча.
41. Скажы: "Ці не думалі вы пра сябе, што калі прйдзе да вас пакаранне ад Аллага ці прйдзе да вас Час, ці каго-небудзь акрамя Аллага вы будзеце прызваць, калі вы праудзіўня?"
42. Не, да Яго аднаго будзеце вы звяртацца: тады вызваліць Ён вас ад таго, аб чым вы просіце Яго вызваліць вас, калі на гэта будзе Яго воля, і вы забудзеце тое, што вы дадавалі Яму сатаварышаў.
43. І, сапрауды, пасылалі Мы пасланнікаў народам да цябе, затым мы падваргалі Іх /народы/ беднасці і нягодам, каб яны скарыліся.
44. Чаму тады не скарыліся народы, калі Іх спасцігла Наша кара? Але ачарсцвелі сэрцы Іх і зрабіў шайтан прытожым тое, што яны чынілі.
45. Тады, калі яны забылі тое, аб чым Мы Іх асцерагалі, Мы адчынілі ім вароты усяго; але калі узродаваліся яны таму, што было ім дадзена, Мы нечакана схапілі Іх і яны упалі

у роспач /чакаюць Божата Суда/.

46. І былі з неправіднага людз усе да апошняга вынішчаны.

Хвала Аллагу, Госпаду светау!

47. Скажы: "Вы думалі аб тым, што калі Аллаг адбярэ у вас слых і зрок і пакладзе пячаць на вашыя сэрцы, то якое боства, акрамя Аллага, верне вам усё гэта?" Глядзі, як Мы па-рознаму тлумачым ім знаменні, і усё ж яны адварочваюцца пасля.

48. Скажы: "Што думаеце вы, калі б кара Аллага напаткала вас нечакана ці адкрыта, ці будзе хто знішчаны, акрамя людзей, якія чыняць зло?"

49. І не пасылаем Мы пасланніцаў, акрамя як з радаснай весткай і як перасцерагаючых. І хто паверну і стаў чыніць дабро, той не пазнае ні страху, ні скрухі.

50. А тых, хто лічыў Нашы знаменні маной, пасцігне кара за тое, што былі нечасціўцамі.

51. Скажы: "Я не кажу вам, што у мяне скароніца Аллага, і тайнае мне невядома, не кажу я вам, што я анёл. Я кіруюся толькі тым, што адкрываецца мне". Скажы: "Ці аднолькавы ёсць сляпы і відушчы? Ці вы не адумаецеся?"

52. І папярэдзь тых, якія баяцца стаць перад Іх Уладзкам, што не будзе у Іх сябра або заступніка акрамя Яго. Быць можа яны будуць паслушнымі Аллагу?

53. Не адганяй ад сябе тых, якія ранкам і увечар чытаюць малітвы да Уладзікі, Імнучыся да Яго! Рахунак Іх нічым не падзе на цябе ані твой рахунак нічым не падзе на Іх. Дык вось, калі б Іх адагнаў, быў бы у ліку несправядлівых.

54. І падобным чынам Мы выпрабавалі адных з Іх пры данамозе другіх, каб маглі яны сказаць: "Ці гэта тыя, каго Аллаг вылучыў сярод нас?" Ці Аллаг не ведае лепш тых, якія удзячныя?

55. І калі приходзяць да цябе тыя, хто верыць у знаменні! На-
шыя, скажы: "Мір вам". Уладыка ваш прыняў на сябе аказан-
не міласці; такім чынам, калі хто з вас учыніў зло па не-
веданні, а пасля раскаяўся і выправіўся, то Аллаг — пра-
бачвае і літасцівы будзе.
56. Такім спосабам тлумачым Мы знаменні, каб дарога наша
стала яснай для грэшнікаў.
57. Скажы: "Забараняецца мне пакланяцца тым, да каго звярта-
ецца вы, акрамя як да Аллага". Скажы: "Не пайду я за ва-
шымі жаданнямі. Інакш зблужаю я і не буду сярод тых, като-
рыя ідуць дарогай прастай".
58. Скажы: "Я /знаходжуся/ з ясным знаменнем ад майго Уладыкі!
вы ж у Яго не верыце. Тое, што вы хочаце паскорыць, не у
майёй уладзе. Рашэнне гэтага толькі ва уладзе Аллага. Ён
выказвае ісціну і Ён — Найвышэйшы суддзя".
59. Скажы: "Калі тое, што жадаеце вы паскорыць было б у майёй
уладзе, несумненна справа гэта была б вырашана між мною і
вам! І Аллаг лепш ведае несправядлівых/
60. І Ён трымае ключы невядомага; ніхто не ведае іх, акрамя
Яго. І Ён ведае усё, што ёсць на зямлі і у моры. І ні
адзін ліст не зваліцца без ведама Яго; і няма ні зярняці у
зямлі, ні зялёнай, ні засохшай расліны не запісанай у
яснай Кнізе.
61. Ён — Той, хто забірае вашы душы на нач, і ведае усё, што
зроблена вамі днём; а на золаку дня Ён уваскросвае вас
зноў /адправіўшы душы вам назад/, каб завяршыць прызнача-
ны вам тэрмін. Пасля да Яго — і вашае вяртанне, — тады
Ён у ісціне паведаміць вам вашы справы.
62. Ён поўнаўладны над Сваімі рабамі, і пасылае Ён над вамі
ахоўнікаў. А калі приходзіць да каго-небудзь з вас смерць,

Нашы пасланцы забіраюць яго душу, яны ніколі не прапус-
каюць нічога /як гэта прадугледжана Аллагам/.

63. Тады вяртаюцца яны да Аллага, Ісцінаму Уладыку Іх. Сапрау-
ды, Яму належыць суд. Ён найшыбчэйшы у рахунку!
64. Скажы: "Хто ратуе вас ад няшчасця на сушы і на моры, ка-
лі вы звяртаецеся да Яго з пакорай у мауклівым страху:
"Калі Ён збавіць нас ад гэтага, сапраўды, будзем мы
удзячнымі".
65. Скажы: "Аллаг ратуе вас ад гэтых і ад іншых бед, пасля
ж дадаеце Яму іншых багоў, роўных Яму".
66. Скажы: "Ён — Той, хто можа насласць на вас кару зверху
ці з-пад вашых ног, падзяляючы вас на розныя групкі,
і даць вам паспрабаваць адным з вас ярасць другіх".
Паглядзі, колькі Мы увазваем знаменняў для таго, каб
яны, можа быць, уразумелі.
67. Але народ твой адкінуў гэта, наглядзечы на тое, штоо гэ-
та — Ісціна. Скажы: "Я не з'яўляюся для вас пекуном!"
68. Для кожнага прароцтва ёсць устаноўлены тэрмін, і блізкі
час, калі даведаецца вы.
69. І калі ты убачыш тых, якія апускаюцца у бездань пуста-
слоўя аб Нашых знаменнях, то адварніся ад Іх, покуль яны
не апускаюцца у іншы расказ. І калі шайтан прымудзіць за-
быць, то ты пасля напаміну не сядзі з людзьмі неправед-
нымі.
70. І ты, хто праведны, ні ў чым не адказны за Іх, але на
Іх ляжыць неабходнасць утаварыць няверных: быць можа,
убаяцца яны страху перад гневамі Аллага.
71. Накінь тых, якія сваю веру ператвараюць у гульню і заба-
ву, Іх прывабіла блізкае жыццё. Напамінай кур'анам, што
усякая душа сабе пагібель утатвала тым, што зрабіла на

зямлі. І няма ёй ні заступніка, ні апекуна акрамя Алла-
га, і што б ні прапанавала /каб адкупіцца ад граха/ там
ад яе ніхто не возьме. Такі лёс усіх тых, хто асуджаны
на пагібель за тое, што заслужы сабе /учынкамі сваімі/.
Ім смагу прыйдзецца наталяць кіпенем, і кару балочную,
бо яны не верылі.

72. Скажы: "Няўжо мы будзем прызнаваць акрамя Аллага тое, што
не можа нам прынесці ні карысці ні шкоды? І ці
павернем — калі ўжо веў нас Аллаг дарогай прастай — па-
добна як той, каго спакусілі шайтаны і хто разгублена
брыдзе у той час, калі сябры яго клічуць: "Ідзі ж да
нас!" — наша дарога прстая". Скажы: "Сапрауды, шлях
Аллага ёсць сапраудны шлях, і нам загадана цалкам паддаць-
ца Уладару свету!"

73. І загадана нам: "Маліцеся і бойцеся Яго, Ён — Той, да
Каго вы будзеце сабраны!"

74. Ён — Той, хто стварыў неба і зямлю, каб явіць вам Ісціну
/сваю/. У той дзень, як Ён скажа: "Будзь!" — і яно бы-
вае. Слава Яго Ісціна, і прыйдзе царства Яго у дзень,
калі затрубіць труба. Ён ведае тайнае і яўнае. Ён Мудры
і ўсёвед.

75. І ўспомніце, як Ібрагім сказаў Азару, свайму бацьку:
"Няўжо за боства ты балвану прызнаеш? Я бачу, што і ты
і твой народ знаходзіцеся ўсе ў яўным блудным кірунку".

76. Такім чынам Мы паказалі Ібрагіму /сваю/ моц над небам і
зямлёй, каб /пазнаючы/ мог ён набрыцца ўпеўненасці ў веру.

77. І калі ахутала яго цёмная ноч, убачыў зорку і сказаў:
"Тэта — Бог мой!" Калі ж яна зайшла на захадзе, ён ска-
заў: "Не люблю я тых, хто заходзіць".

78. І калі убачыў месяц, які узышоў, ён сказаў: "Гэта Уладыка мой, большы за ўсіх". Але калі ён знік на захадзе, Ібрагім сказаў: "Калі Аллаг мой не выведзе мяне на простую дарогу, я буду сярод тых, хто зблудзіў".
79. Калі ж ён убачыў сонца, якое узыходзіла, то сказаў: "Гэта — Бог мой, Ён — вялікі!". Калі ж яно зайшло, ён сказаў: "О народ мой! Я непаўнін у тым, што вы Яму дадаеце сатаварышаў!"
80. "Я павярнуў твар свой да Таго, Хто стварыў неба і зямлю, як сапраўдны вернік; я не з ліку тых, хто дадае сатаварышаў!"
81. І спрачаўся з ім яго народ. Ён сказаў: "Няужо вы спрачаецеся са мной у справе Аллага, калі Ён вывеў мяне на дарогу простую? Я не баўся таго, што вы Яму дадаеце сатаварышаў, хіба чаго Іншага захацэ мой Гасподзь. Мой Гасподзь ахоплівае ведам! усякую рэч. Няужо вы не апамятаецеся?"
82. Як жа мне баяцца таго, што вы дадалі Яму ў сатаварышы, калі вы не баіцеся дадаваць у сатаварышы таго, чаму Ён не паслаў ніякай улады над вамі? Дык які ж з двух бакоў знаходзіцца ў большай бяспецы, калі вы ведаеце?"

ПРАУДА ПРА НЕЗАЛЕЖНЫ ЧЭЧЭНСТАН

Хутка будзе год як Расія вядзе разбойную вайну супраць
маленькай Чэчні! І яе гордага народа. Мы ніколі не хавалі
сваіх адносін да гэтай несправядлівай і захопніцкай з боку
расійскіх улад вайны. На меры магчымасцей кварталнік час ад
часу інфармаваў чытачоў з падзеямі расійска-чэчэнскай вайны.
/Гл. "Зварот канферэнцыі беларускіх татароў-мусульман да
прэзідэнтаў Расійскай Федэрацыі і Чэчэнскай Рэспублікі.
Мінск, 23—24 снежня 1994 г. Байрам, 1994, № 4, с. 26; "Чэчэн-
цы", "Байрам", 1994, № 4, сс. ІІО—ІІІ; Вольналюбная Чачня-знак
для Беларусі. Байрам, 1995, № І, сс. 6—7; С. Грахоўскі.
Малю няумольных. "Байрам", 1995, № І, сс. І02—І03; А. Грудзі-
ловіч. Невядомая вайна. "Байрам", 1995, № 2, сс. І2—20; Тра-
гедыя у Будзёнаўску. "Байрам", 1995, № 2, сс. 2І—22/. Шмат
матэрыялаў па гэтай балючай тэме падавалася на старонках ча-
сопіса беларускіх мусульман "Аль-Іслам", які пачаў выходзіць
з ліпеня 1994 года на рускай мове.

У рэдакцыю кварталніка "Байрам" паступае шмат лістоў,
артары якіх просяць расказаць аб прэзідэнце Чэчні Джахары
Дудаеве. Мы з задавальненнем выконваем гэтыя просьбы, пера-
друкоўваючы з часопіса "Независимая Отчизна" /1995 г., № І,
сс. 4—ІІ/^{*} на мове арыгінала /рускай/ біяграфічныя звесткі
пра Д. Дудаева і яго артыкул "Раб, які скарнуся са сваім
рабствам, заслугоўвае дваінога рабства".

^{*} Независимая Отчизна /Бэйсез Ватап/. Выдаецца з 1994 г.
на рускай і татарскай мовах. Заснавальнік — галоўны рэдактар,
старшыня камітэта "Суверенітэт", Генеральны сакратар партыі
Незалежнасці Татарстана пісьменнік Амір Губаевіч Махмутаў.

Дудаев Джохар Мусаевич родился в 1944 году в с. Ялхори Чечено-Ингушетии. 13 лет со своим народом находился в ссылке в Павлодарской, Южно-Казахстанской областях Казахской ССР. В 1957 году вернулся на Родину и проживал в Грозном.

В 1959 году окончил 9 классов СШ № 45, затем стал работать электриком в СМУ-5, одновременно учился в 10-м классе вечерней школы № 55, которую окончил в 1960 году. В том же году поступил на физико-математический факультет Владикавказского университета, затем, окончив I курс, в 1962 году поступил и в 1966 году окончил Тамбовское высшее военное училище летчиков авиации по специальности лётчик-инженер.

В 1974 году окончил Военно-воздушную академию им. Ю.А. Гагарина, командный факультет.

Службу проходил по всей территории СССР: как на командных, так и на административных должностях, решал круг вопросов социального, хозяйственного, материального, бытового обустройства и обеспечения. Военный лётчик-инженер I-го класса.

С ноября 1990 года возглавляет Исполком общенационального конгресса чеченского народа. В связи с этим в мае 1991 года приостановил лётную работу и вышел в запас по собственному желанию с должности командира соединения дальней авиации и начальника гарнизона со всеми почестями и льготами участника войны.

Женат, имеет троих детей /двух сыновей и дочь/.

Является членом правления Организации Непредставленных народов /ОНН/ и Комитета по защите прав человека.

РАБ, СМЕРИВШИЙСЯ СО СВОИМ РАБСТВОМ,
ЗАСЛУЖИВАЕТ ДВОЙНОГО РАБСТВА

5 августа 1991 года государственный флаг Чеченской Республики был торжественно поднят перед зданием штаб-квартиры

Организации Непредставленных народов /ОНН/ в Гааге /Голландия/. В этот день Чеченская Республика была официально принята полноправным членом ОНН.

Членами ОНН являются 26 народов мира, чьи интересы не представлены в Организации Объединенных Наций.

Что же хотят чеченцы? Они хотят свободы не ради слова, а ради его сути.

А идем мы к ней болезненно, нелегко, ибо для любых преобразований необходимы Свобода и Согласие.

Мы видели, как разваливается советская империя, на очереди развала империя российская.

Прав известный в мире чеченский политолог А. Авторханов, когда говорит: "Я утверждаю, что дорога к свободе и суверенитету русского народа лежит через разложение советской империи".

И начавшийся еще при инках и фараонах век империй, похоже, заканчивается.

История "насмехалась" над русским народом, как и над другими имперскими народами в прошлом.

Царизм, исторически пожертвовавший миллионами жизней русского народа, во имя создания Великой империи жестоко расплатился жизнью последней царской семьи, подготовив почву для создания более кровавой империи — советской империи Ленина — Сталина.

Нам необходим сегодня советский "Нюрнберг" — суд над советской империей, суд над большевистско-коммунистической идеологией, так как без суда и покаяния нам трудно будет выбраться из нравственной и экологической пропасти, понять и объяснить те жертвы, которые понесли советские люди в революцию, и особенно в Великую Отечественную войну.

Не отрицая огромную роль в победе рядовых коммунистов, нужно признать, что Великая Отечественная война была войной за мировое господство между красной и коричневой чумой, между тоталитарными режимами, между двумя чудовищами — диктаторами Сталиным и Гитлером.

Мы утверждаем, что фашизм возник как противоположность коммунизму, который стал реализовываться в начале XX века. Фашизм взял на вооружение варварские методы коммунизма, ибо его идеи и преступления являлись продолжением коммунистических идей и преступлений и обе тоталитарные системы явились полным отрицанием общечеловеческой морали.

Ленинское "мы в вечную нравственность не верим и обман всяких сказок о нравственности разоблачаем" предшествовало гитлеровскому "я освобождаю вас от химеры, называемой совестью".

Известно также, что концлагеря, массовые расстрелы "буржуев", священников, интеллигентов, офицеров, невинных заложников, душегубки — все это было позаимствовано у большевиков с той только разницей, что большевики применяли все это против своего народа, а фашисты против "неарийцев".

Обновленные под влиянием России черты Сталина — грабителя кавказских банков, в основном формировались и развивались под влиянием российской действительности.

Говоря о кадрах, рожденных революцией, Бердяев отмечал: "Новый антропологический тип вышел из войны, которая и дала большевистские кадры. Этот тип столь же милитаризованный, как тип фашистский. Для меня их образ был неприемлем и эстетически и этически... Изначально я воспринимал моральное уродство большевиков". А русский философ-эмигрант Г.Н. Федотов писал: "Трупным воздухом тинет сейчас из России... Подую

этим ветром с зиновьевского процесса, и многие утешают себя тем, что гниет, собственно, коммунизм, но не Россия... "Заражение это началось давно.

Разгром оппозиции, подавление гласности и инакомыслия, преследование интеллигенции создали в стране обстановку, когда "стать человеком" было возможно, лишь вступив в компартию. И валили в партию, как известно, массы проходимцев.

Даже "интеллигент-большевик" Н. Бухарин считал, что не нужна мораль. Она могла мешать "эксам" грабить банки для снабжения деньгами вожаком преступной партии.

Всех, кто был подвержен морали большевики травили: Г. Зиновьев — Ф. Шалапина, Н. Бухарин — великого физиолога И. Павлова, Карл Радек отозвался на смерть Есенина как образцовый коммунист: "Он умер, ибо ему не для чего было жить".

"... Каменев омерзительнейший из людей, падаль человеческая, хорошо, что расстреляли собаку — страшно рад"... — отзывается Бухарин о своем товарище по партии.

Последыши марксистско-ленинских вождей Октября успешно продолжили одевание намордников на живую мысль и в последующие десятилетия. Достаточно вспомнить об "охоте на ведьм", когда травили А. Сахарова, называя его агентом ЦРУ, когда обливали грязью А. Солженицына, называя его литературным власовцем.

Парташаратчики от КПСС особенно дружно завопили по поводу "ведьм" после провала прошлогоднего августовского путча. Плач же по нарушаемой демократии и сегодня в основном поднимают те, кто поддержал заговорщиков или занял выжидательную позицию.

Мы живем в обществе, раздираемом политическими, религиозными, национальными и социальными страстями, и поэтому наша задача — помочь жителям нашей многонациональной республики найти общий язык, понять друг друга, выйти из эйфории куль-

турного эгоцентризма, в которой сейчас каждому хочется искать самоутверждения. Нам необходимы внимательность, трезвость, внятность в нашей новой наступающей жизни.

И нас, безусловно, поддержат в нашем начинании все свободолюбивые народы мира.

Еще в 50е годы бывший американский посол с СССР Джордж Ф. Кеннан, говоря об угнетении народов России, писал: "Мы ожидаем распространения гнетущего ига на другие народы, обладающие инстинктом и способностью к национальному самоопределению. Затронув эту тему, мы приступаем к одному из деликатнейших вопросов. Во всем лексиконе политических проблем нет ничего более трудного и ненадежного. Во взаимоотношениях великороссов с соседними народами за пределами старой царской империи, так же как и с нерусскими народами, включенными в состав этой империи, нет таких четко различимых пограничных линий или официальных договоренностей, которые при их противопоставлении господствующим сегодня взглядам не подняли бы волну неистового возмущения и не повлекли бы за собой целую цепь подлинных несправедливостей во многих местах. Если люди в этой части света собираются по-прежнему рассуждать о национальных границах и проблемах меньшинств тем же способом, как они думали о них в прошлом и продолжают думать сегодня, американцам было разумнее избегать принятия на себя какой-либо ответственности за взгляды и позиции по этим вопросам: ибо любые конкретные решения, которые они могут поддержать, когда-то впоследствии станут источником величайшей ожесточенности по отношению к ним, и они окажутся втянутыми в полемику, имеющую весьма отдаленное либо вовсе не имеющее никакого отношения к проблеме человеческой свободы".

14 октября 1991 года Исполком Общегосударственного Конгресса

са чеченского народа в связи с происками внешней и внутренней партократии был вынужден сделать свое Политическое заявление народам Чечено-Ингушетии: "Сложившаяся в последние дни ситуация в Чечено-Ингушетии всколыхнула весь регион, поставила народы республики на грань гражданской войны, выводила чеченцев на путь конфронтации с Российским государством. Исполком ОКЧН и народы Чеченской Республики считают, что причиной возникшего политического кризиса в республике и во взаимоотношениях с Россией стала агрессивная по отношению к народам Чеченской Республики, к их личному достоинству миссия вице-президента России А.В. Руцкого. Оскорбительные выпады, угрозы применения силы против чеченского народа со стороны вице-президента России, грубое вмешательство во внутренние дела суверенной Чеченской Республики вызвали гнев и возмущение чеченского народа и показали его способность защищать с оружием в руках свое право на свободу, на демократию, на обустройство собственного государства с учетом национальных и региональных особенностей. Народ считает себя вправе решать демократическим путем, без вмешательства извне, вопросы государственной власти в республике. По-видимому, по воле Аллаха, разум победил, переговоры с делегацией Верховного Совета России позволяют надеяться, что нам удастся без интервенции Российской империи, без вмешательства извне, демократическим и мирным путем решать вопрос о власти.

В связи с этим мы призываем группы и течения, номенклатуру, ставшие на путь конфронтации с Исполкомом ОКЧН, пытающиеся расколоть чеченский народ, лишить его единства — к единству, с народом, к политическому диалогу, к мирному осуществлению выбора парламента и Президента.

Мы призываем вас обеспечить бесперебойную работу всех отраслей хозяйства, не разрушать экономику, сложившиеся хозяйственные связи. Мы призываем не делать провокационные выпады, и тем самым провоцировать народы республики к национальной трагедии. Исполком ОКЧН, ставя во главу угла вопрос о государственной власти, исходит из следующих исторических реальностей. История показывает, что зависимость политических структур власти в Чечне и Ингушетии от государственного устройства России практически всегда лишала чеченцев и ингушей традиционно присущих их природе совместного мирного сосуществования, свободы и демократии, обычаев и обрядов.

Мы сталкивались с постоянным насилием в отношении наших народов. Это проявлялось десятилетиями, столетиями: эпоха царизма, период становления советской власти, 1944—1957 годы.

Мы видели, как политические перевороты и нестабильность в Российском государстве сопровождались в Чечне и Ингушетии волнами насилия против народов свободлюбивого края, попытками расколоть нас, проповедуя при этом интернационализм".

Да, сегодняшние политические процессы в Чечне — это наше национальное возрождение. И истинный интернационализм возможен только через возрождение национального самосознания, национальной культуры, через возрождение национального самосознания, национальной культуры, через уважение права каждой нации на свободное развитие. Мы уважаем права всех наций на свободу, на демократическое определение своей государственной структуры. Свободу, демократию России у Белого Дома защищали и были готовы умереть сотни, тысячи чеченцев и ингушей вместе с русскими, евреями и представителями других наций. Они защищали вместе с тем Конституцию России, законные органы власти.

Но демократию, свободу пытались защищать и здесь, в Чечено-Ингушетии, независимо от национальной принадлежности. Это надо признать как реальность сегодняшнего дня.

Конечно, если бы попытка переворота в Москве не провалилась, то в стране наверняка началась бы гражданская война, и вряд ли удалось бы в Грозном совершить бархатную революцию и смести партократическую верхушку, поддерживающую своими действиями ИКЧП-истов. Исполком ОКЧН с самого начала предлагал варианты и следовал по пути мирных, законных преобразований в республике. Мы предлагали провести референдум о доверии Верховному Совету ЧИР и в зависимости от результатов референдума решать вопрос о парламенте и президенте, о государственной власти в ЧИР. Представлялось, что вопрос о том, быть Чечено-Ингушетии в составе России или нет, тоже должен решаться через референдум. Однако развитие событий определило другой вариант решения — самороспуск Верховного Совета ЧИР.

Нам представляется, что это было далеко не самое оптимальное решение проблемы.

Верховный Совет Чечено-Ингушетии, состоявший в абсолютном большинстве из компартаппаратчиков /причем многие из них были самыми одиозными фигурами в республике/, организовал в последующем строго послушный состав Совета Министров ЧИР. Словом на все управленческом "верху" республики вновь был сплошной антинародный монолит, поколебать который можно лишь всей мощью всего народа.

Но такая возможность у народа была снята. А затягивание во времени преобразований властных структур в республике могло только углубить политический, социальный и экономический кризис, что могло иметь нежелательные последствия для народа Чечено-Ингушетии, особенно в осенне-зимний период 1991 года.

Понимая все это, Исполком ОКЧН согласился на самороспуск ВС ЧИР и создание провокационного по своей сути /что в последующем и подтвердилось/ Временного Высшего Совета. Было решено: должна работать исполнительная власть /Совет Министров ЧИР/. Мы же брали на себя совместно со всеми демократическими силами республики организацию процесса по выборам демократического парламента и Президента.

Все это исключало многовластие, обеспечивало мирный выход из революционной ситуации и переход в новое качественное состояние общественного развития без паралича исполнительной власти, без экономического кризиса.

Однако ВВС и Совет Министров ЧИР, утверждая, что Исполком ОКЧН незаконный орган, что за ним не стоит народ, пошли на разжигание политического хаоса, организацию политических провокаций, способных привести к гражданской войне. Была организована компания со стороны ВВС и Совета Министров ЧИР совместно с КГБ и МВД по обеспечению провокационного силового вмешательства Российского государства во внутренние дела Чеченской Республики. Обеспечивалось это посредством дезинформации парламента России. Постарался в этом грязном деле и А. Руцкой.

Мы оказались свидетелями существования в республике глубоко эшелонированной партократии во всех звеньях народного хозяйства, способной пойти на реставрацию тоталитаризма и диктатуры, не учитывая интересы народа, на восстановление режима угнетения. Эти события усилили в республике противостояние, усилили паралич власти, приближали расвал экономики. Мы снова были поставлены на грань гражданской войны. Возникли условия перехода из бархатной революции в революцию традиционную, что могло иметь, в свою очередь, далеко идущие

последствия как для Чечено-Ингушетии, так и для России. Из этой чуть было не состоявшейся всеобщей беды мы должны извлечь урок и усвоить следующее. Если победа демократии и окончательное свержение тоталитаризма начались у Белого Дома России 19—21 августа, от центра к периферии, то реставрация тоталитарного общества, диктатуры в изощренных формах /если руководство России не будет учитывать национальные особенности регионов периферии/ может начаться от периферии к центру через гражданские и экономические войны. Если, конечно, мы не проявим склонности к диалогу, не утихомирим свои политические амбиции, не прислушаемся к голосу разума, не будем выразителями интересов народа.

А тогда, во вновь создавшейся революционной ситуации мы сочли разумным признание всех действующих органов власти: Временный Совет, Исполком ОКЧН, Совет Министров так и не оставили попыток дестабилизировать обстановку в республике. Общая воля — основа всех законов и законности. И с этой точки зрения единственно легитимный Исполком ОКЧН был законным органом власти на переходном этапе в Чеченской Республике. Остальные же структуры все больше увязали в провокациях, пока, наконец, окончательно не скомпрометировали себя в глазах народа. Время все поставило на свои места.

Чего же хотят чеченцы? Они хотят свободно дышать, созидать. Они хотят быть хозяевами на своей земле, сотрудничать с окружающими их народами.

Весь мир знает, что у нас в республике прошли законные выборы парламента и Президента. Тогда на мисорах присутствовали наблюдатели 23 стран мира, а также из Прибалтики, Грузии и Армении.

Из общего числа избирателей в голосовании участвовало 77 процентов. За кандидатуру президента отдали свои голоса 85 процентов голосовавших. И это несмотря на все чинимые партпровокаторами препоны.

Нашу революцию пытаются подогнать под трафарет бисмарковского высказывания: "Революцию подготавливают гении, а осуществляют фанатики, плодами же ее пользуются подонки".

Но не гении подготавливали нашу революцию, а народ, не фанатики осуществляли нашу революцию, а народ, и плодами нашей революции пользуется и будет пользоваться народ.

Установлению суверенитета нашей республики, ходу революции пытались помешать в имперском центре.

8 ноября Президент РСФСР Борис Ельцин ввел на всей территории Чечено-Ингушской Республики Чрезвычайное положение.

"В целях пресечения массовых беспорядков, сопровождающихся насилием... В интересах охраны конституционного строя республики..." — гласили строки указа.

А.В. Руцкой, будучи 7 ноября в Грозном, заявил: "Это не революция, а бандитизм". Были направлены в Грозный на транспортных самолетах войска ОМОНа.

Из центра в Грозный заслана шифрограмма. Москва делала отчаянные попытки раздавить народную волю:

"ЗАДЕРЖИТЕ ДУДАЕВА..."

Шифрограмма из Москвы поступила в 08 час. 45 мин.
08.11.91 г.

Секретно. Грозный. МВД.

Комиссарову, Орлову, Гафурову,
Ибрагимову, Арсемерзеву.

Вами не выполнены решения, принятые на совещании у вице-президента Руцкого А.В., по исполнению Указа Президента

та РСФСР от 7 ноября 1991 г. Приказываем немедленно приступить к освобождению зданий КГБ, бывшего ИК КПСС и др. объектов...

Задержите Дудаева и других членов ОКЧН.

Информируйте ежечасно.

Степанков, Иваненко, Дунаев.

Другая шифрограмма из Москвы поступила в 15 час. 40 мин.

9 ноября 1991 г.:

Предупреждаю о персональной ответственности за организацию точного и безусловного выполнения Указа Президента о введении ЧП в Чечено-Ингушетии. Примите срочно меры для предотвращения захвата здания МВД. Его сдачу считаю недопустимой. Необходимая помощь будет оказана. Невыполнение моего и т. Баранникова приказа Гафаровым считаю преступлением.

Дунаев.

Об этом всем стало известно в 20 часов из сообщений российского телевидения. Московские эмиссары, прибывшие в Грозный, и "наши" — и.о. министра внутренних дел ЧИР Ибрагимов, первый заместитель прокурора республики Арсемерзаев знали заранее, по крайней мере, в 8 час. 45 мин. утра как следует из шифрограммы, подписанной российскими шифрами: прокуратуры — Степанковым, КГБ — Иваненко, МВД — Дунаевым.

И еще. Помощь, о которой шла речь во второй шифрограмме была организована в тот же день: несколько сот до зубов вооруженных людей были сконцентрированы в грозненском Доме офицеров. Предполагаемые руководители групп захвата состояли из всех замов министра и нескольких начальников отделов МВД ЧИР. Всем им были присвоены досрочные звания. Им было дано принципиальное согласие Дунаеву ЗАХВАТИТЬ ДЖОХАРА ДУДАЕВА и членов президиума ИК ОКЧН, чьи фамилии опубликованы в "Голосе

Чечено-Ингушетии". 1 ноября: "... ответственность за возможные трагические последствия полностью ложится персонально на Д. Дунаева, З. Яндарбиева, Ю. Сосланбекова, И. Арсемикова, М. Темишева, М. Удугова, Х. Ахмадова и их сторонников".

Было приказано обезглавить революцию в Чечне.

Однако указ Б. Ельцина сплотил и объединил чеченский народ. В ночь с 8 на 9 ноября в едином порыве с возгласами: "Свобода или смерть!" — собрался в Грозном почти весь чеченский народ, который запрудил все площади и улицы Грозного. Наутро стали подходить и подходить люди, даже ребята заняли свой "позиции" на крышах и деревьях.

Были забыты политические амбиции разных партий и общественных движений, ассоциаций. Вчерашние противники братались, работники МВД слились с народом и пришли на площадь. Свободы, ингушский митинг прислал депутацию ингушей, чтобы заявить о своей готовности выступить в защиту чеченской революции. Делегации Грузии, Абхазии, Карачаево-Черкессии, Дагестана, Азербайджана, Таджикистана, зарубежной и отечественной диаспоры, представители средств массовой информации зарубежных стран, которые находились в те дни в Грозном, заявили о своей готовности стать в ряды защитников в случае опасности со стороны ОМОНа и войск. Началось братание прибывших из России солдат с жителями Грозного. В моем архиве храниться запись разговора чеченского старика с русским солдатом на военном аэродроме. Среди прочего старец сказал: "Если бы счастье, благоденствие народа, нравственная чистота и глубокая духовность, сближающие народ с Богом, зависели от захваченных и прихваченных территорий Европы и Азии, был бы самая благоденствующий народ, народом высокой нравственности и глубокой духовности, величию которого поклонялись бы все народы земли. Однако ни

от территорий, ни от кровопролитных войн, в которых уничтожались соседствующие с Россией народы, русский народ счастливым и богатым не стал. Богатыми становились ваши цари, их приближенные, ваши вожди, которым вы поклонялись, как богам. Богаче России в мире нет страны. Обратите всех ваших мнимых врагов-соседей в надежных друзей и будьте счастливы. Что вам мешает? Волей исторической судьбы мы живем на этом маленьком пятачке, имя которому "Чечня". Больше половины этого пятачка - голые скалы и камни. Но мы даже на этих камнях творили врычную террасные пашни и жили, ни с кем не враждуя, не зарясь на земли соседей, выращивая скот, хлеб и никогда не голодали. Более того, продавали хлеб, скот и животноводческую продукцию соседям взамен покупая у них то, чего у нас не было. Это было тогда, когда не было техники. А при современной технике ведь еще лучше можно жить, если жить во имя жизни, а не во имя мифа, вроде коммунизма, который нас всех окончательно доконал. Передайте русскому народу эти наши мысли и желание иметь с великим русским народом самые тесные связи и большую дружбу. Да поможет нам Всевышний!"

Единый порыв чеченского народа, его готовность защитить суверенитет республики заставили отступить центр: сессия Верховного Совета отменила указ Бориса Ельцина.

А в Грозном ликовали, на площади Свободы пели песни об исторической свободе, о героях, обессмертивших свои имена в борьбе за свободу и независимость чеченского народа.

Парламент Чеченской Республики по поводу агрессии России против суверенной Чеченской Республики заявил:

"Благодаря Всевышнему, воле к свободе и мудрости чеченского народа, а также братской поддержке со стороны всех горских народов Кавказа, демократических сил России введенные

в город Грозный войсковые подразделения империи не были применены против народа.

Однако принятое Верховным Советом РСФСР постановление показывает, что Россия приняла решение, вопреки требованиям ст. 1,3 Международных пактов "Об экономических, социальных правах" и "О гражданских и политических правах", где указано, что "все народы имеют право на самоопределение. В силу этого права они свободно устанавливают свой политический статус и свободно обеспечивают свое экономическое, социальное и культурное развитие", а Россия как участник этого пакта должна поощрять осуществление права на самоопределение и уважать это право.

Вместо выполнения своего долга перед ООН и чеченским народом Россия не желает признать законно избранного Президента и Парламент Чеченской Республики, объявив экономическую блокаду Чеченской Республике, выдавая различные группировки бывшей партократии за политические организации.

В таких условиях Парламент Чеченской Республики не находит возможным обсуждать какие-либо вопросы с делегацией Верховного Совета РСФСР, ибо политика российского руководства и после отмены чрезвычайного положения в Чечено-Ингушетии направлена на дестабилизацию обстановки не только в Чеченской Республике, но и во всем кавказском регионе".

Но и сегодня наступление центра на нас продолжается, только уже в других формах: экономическая блокада, искаженная информация о республике в средствах массовой информации, засылка в республику провокаторов, использование свергнутой народом местной партократии и пресловутое разгрывание "казацкой и ингушской карт".

Северный Кавказ наиболее бесправный и обездоленный край в России. И это сейчас осознают и горцы, и казаки, хотя и их политическое пробуждение сопровождается иногда "стычками". Они, подчас, не видят причину взаимного недовольства в кознях общего "хозяина". Вообще на Северном Кавказе, где империя имеет большой опыт завоевания, ловко пускается в ход казацкая карта.

Горцы прекрасно понимают, что казаки, как и горцы, подвергались геноциду со стороны советской власти и в настоящее время являются обломками истерзанного, почти униженного сословия.

Что касается казаков, проживающих на территории нашей республики /сунженских, терско-таурских и терско-гребенских/, то все они селились здесь давно, гонимые крепостниками России, и в силу исторических условий приняли "чеченское гражданство".

"Давно, давно, — писал Л.Н. Толстой, — предки их поселились среди горцев, приняли их обычаи и одежду, но в чистоте сохранили свой русский язык". По мнению исследователей чеченцы приняли определенное участие в историческом формировании терского казачьего сословия. Среди казаков растворились чеченские тейпы, туной, садой, окой... Многие фамилии из казачьих станиц признают себя потомками чеченцев — это Гулаевы, Хановы, Кузины из станицы Червленной; Андрюшкины, Митрошкины из станицы Дубовской. Даже ее основателем считается чеченец Дуба.

Предания говорят о наличии ряда чеченских поселений между реками Терек и Кумой до Кавказской войны. Генерал Ермолов сообщает, что к его приходу на Северный Кавказ здесь были чеченцы, у которых он отнял до миллиона овец.

Оригинально высказался один из историков, что казаки уходили от деспотии царизма на окраины России, а за ними по пятам шел царизм. Царизм стал постепенно прибирать к рукам казачество, одаривая их отнятыми у горцев землями, устанавливая им жалованья и используя их в покорении окраинных России народов.

Но мы не желаем и не хотим терять дружбу с казаками, нашими историческими братьями. Все казаки, проживающие на территории Чечни, признаны, как и чеченцы, гражданами Чеченской республики.

Лихо размыгрывается и "ингушская карта".

Ингуши не очень отличаются от чеченцев. У них общая психология, обичаи, культура, язык же отличается незначительными фонетико-морфологическими и лексическими особенностями. Предки ингушей исторически являются чеченскими племенами. Они были известны под племенными этнонимами — галтай, гланы, кисты, назрановцы. Современное название они получили от топонима Ангушт, села расположенного в Тарской долине. Они явились основателями поселений на месте нынешнего Владикавказ и в XVIII веке образовали ряд поселений вокруг основного плоскостного села Назрань. С XIX века стал формироваться этнос ингуши из исторически древних племен галган, галаи, орстхой и других.

Политика "Разделяй и властвуй" сыграла, конечно, свою роль. Из чеченских племен образовались два этноса: чеченцы и ингуши.

Все чеченские племена объединяются под названием "вайнах" буквально наш народ, и мы, чеченцы и ингуши /в Чечено-Ингушетии/, аккинцы или ауховцы /в Дагестане/, кисты или кистин-

цы /в Грузии/, никогда себя не разделяли. Не разделяли при геноциде нас и наши враги: вместе нас выселяли, вместе мы и воевали за свою независимость.

Некоторые лидеры партий и общественных формирований ингушей ставят в настоящее время вопрос об образовании Ингушской автономии в составе России, мы же не можем вмешиваться и навязывать свои концепции свободному ингушскому народу.

Мы обязательно объединимся и вместе будем добиваться отторгнутых у вайнахов сталинско-бериевской кликой территорий, прирезанных к Осетии вместе с правобережьем Владикавказа.

Нет и не было такой силы, несмотря на все происки, которая смогла бы разъединить на два этноса эти исторически однокровные и братские племена одного народа.

Джохар Дудаев.

ЦІКАВІЯ ЗВЕСТКІ з КАЗАЦКАГА СЛОЎНІКА-ДАВЕДНІКА

(Каліфорнія, ЗША, 1969, Том 3, ст.293)

ЧЭЧЭНІЦЫ — руская назва каўказскай народнасці, якая ад скіфскіх часоў населяла вобласць, якая ляжыць паміж Церахам і Кумыскай плоскасцю і Андыскім хрыстом. Самі сябе яны называлі "нахчый". У час барацьбы за незалежнасць Каўказа вольналюбныя і ваяўнічыя чэчэнцы, разам з суседнімі інгушамі былі найбольш адданымі староннікам! імама Шаміля; пасля пакалення выселенні у горы, а іх раўнінныя землі заняты пад казацкія і рускія пасяленні. Калі адбылася руская рэвалюцыя 1917 года, чэчэнцы ўдзельнічалі ў стварэнні "Саюза Горцаў Паўночнага Каўказа", які праз год ліквідаваны войскам Дзянікіна. У СССР на іх зямлі была ўтворана Чэчэна-Інгушская АССР, якая стала ачагом пастаяннага супрацьдзейння савецкай уладзе ...

ШТО ТЫ ВЕДАЕШ ПРА ГІСТОРЫІ СВАЙГО НАРОДА?

Ад сваіх бацькоў, ад дзядулі і бабулі татары чулі паданні пра тое, як яны апынуліся на Беларусі. З школьных падручнікаў не вельмі многа даведаешся пра гісторыю татар. У папулярнай казцы А.С. Пушкіна "Пра царэўну і багатыроў" сказана, як моцныя і мужныя рускія хлопцы бавілі свой час:

... или выманить из леса птиторского черкеса,
иль башку с широких плеч у татарына отсечь.

Некалькі разоў на ўроках гісторыі і рускай літаратуры тлумачыцца пра тое, якая высокая культура была ў рускага народа да татара-мангольскага нашэсця, як рускі народ гераічна змагаўся трыста гадоў з інашаземнымі прыгнятальнікамі і як гэта барацьба закланіла заходнееўрапейскія краіны ад татарскага нашэсця. Вось з прычыны татарскага іга і да гэтага часу застаюцца некаторыя цяжкасці.

Каб дзеці, а таксама і дарослыя крыху разабраліся з тым, адкуль мы узяліся, як жывём сярод беларускага народа, Станіслаў Думін і Ібрагім Канапацкі, пры грашовай дзяржаўнай дапамозе ў выдавецтве "Полымя" /1993 г./ выпусцілі ў свет навукова-папулярную кнігу пад назвай: "Беларускія татары: мінулае і сучаснасць". З гэтай кнігі, з артыкулаў часопіса "Байрам", які выходзіць у свет чатыры разы на год, а таксама з іншых артыкулаў, што друкуюцца ў газетах і часопісах, цікавыя чытач можа атрымаць патрэбную інфармацыю.

Па просьбе рэдакцыі "Байрама" дацэнт Беларускага педагогічнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук І.Б. Канапацкі склаў пытанні, якія паказуць чытачу, што ён ведае, а аб чым яшчэ трэба крыху пазнацца, сшытаць у больш дасведчаных.

Тым, хто хоча засведчыць сваё знаёмства з гісторыяй і этнаграфіяй беларускіх татар, можна будзе пры Беларускім згуртаванні татар-мусульман "Аль-Кітаб" здаць іспыты і атрымаць адпаведнае пасведчанне.

ПЫТАННІ ДА ІСПЫТАУ ПА ТАТАРАЗНАУСТВЕ

1. Чым адрозніваюцца татары ад навакольнага насельніцтва?
2. Дзе жывуць літоўскія татары і чаму іх так называюць?
3. Мусульманскія і цюркскія народы.
4. Вітаут Вялікі.
5. Хан Залатой Арды — Тахтамыш.
6. Паход Тахтамыша і Вітаута Вялікага у Прычарнамор'е /1397 г.
7. Бітва пад Воркслай 1399 г.
8. Падрыхтоўка да рашаючай бітвы Беларуска-Літоўскай Дзяржавы і яе саюзнікаў з крыжакамі.
9. Грунвальдская бітва.
10. Роля Вітаута і яго пераемнікаў у гісторыі Залатой Арды.
11. Трактат пра літоўскіх татар — Рысале-і-татар-і-Лех.
12. Адносіны Вялікага Княства Літоўскага з Крымам.
13. Гісторыя роду Глінскіх.
14. Татарскае асідніцтва у Беларуска-Літоўскай Дзяржаве.
15. Рэвізіі татарскіх зямель у Беларуска-Літоўскай Дзяржаве.
16. Асноўныя прычыны рэзкіх ваганняў колькасці татар у Беларуска-Літоўскай Дзяржаве.
17. Татары-зямляне.
18. Татары-казакі і беззямельныя татары-рамяснікі.
19. Татарскія харугвы і сцягі.
20. Гаспадарскія татары /служылі Вялікаму Князю, каралю Рэчы Паспалітай, пазней называлі каронныя харугвы/.

21. Татары на службе у магнатау.
22. Ягайла і Ягелонны.
23. Спробы абцяжарыць татарау дадатковымі павіннасцямі і падаткамі.
24. Статуты Вялікага Княства Літоўскага і соймавыя канстытуцыі па прававых пытаннях татарау.
25. Ганцы, талмачы і паслы-татары.
26. Свяшчэнная кніга мусульман — Кур'ан.
27. Сунна — збор Хадзісаў — сведчанняў пра словы і учынкi прарока Мухаммеда.
28. Хамаіл — мусульманскі малітоўнік і Аль-Кітаб.
29. Муг'іры — мусульманскія выслоўі — знаходзяцца у мячэцях і жылых памяшканнях мусульман.
30. Дуалар і грамаці.
31. Мячэці. Знешні выгляд і унутранае абсталяванне.
32. Мізар. Што трэба ведаць, калі ты наведваеш мізар.
33. Мусульманскі пост.
34. Малітва.
35. Азан — наданне імя дзіцяці.
36. Вясельны абрад.
37. Пятніца і гадавыя мусульманскія святы, памятныя дні і ночы.
38. Пахароны.
39. Мусульманскія з'езды на мізарах. Чаму у пасляваенныя гады пашырыліся гэтыя звычаі на Беларусі?
40. Суннет — абразанне.
41. Дазволеная і забароненая ежа для мусульманау.
42. Найбольш вядомыя стравы татарау-мусульман.
43. Вучоба татарау-мусульман. Гаджыі і гаджыні.
44. Паследаванне мусульман за веру у пачатку ІІ ст. і пры савецкай уладзе.

45. Лівонская вайна і паўстанне Багдана Хмяльніцкага.
46. Руска-польская і руска-шведская вайна на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага і трагедыя літоўскіх татар у сувязі з гэтай вайной.
47. Сям"я Туган-Бараноўскіх.
48. Бунт ліпкаў — пераход часткі каронных татарскіх харугваў на бок турэцкіх войскаў.
49. Ян III Сабескі і татарскае асадніцтва у Падляшшы.
50. Магнаты Сапегі. Паўночная вайна 1700—1721 гг. і лёс татар у гэтай вайне.

51. Гісторыя першых уланаў у Рэчы Паспалітай.
52. Магнаты Радзівілы.
53. Польскія каралі Аўгуст II і Аўгуст III, Станіслаў Ляшчынскі, Станіслаў Аўгуст і стаўленне іх да татар у.
54. Генерал-маёр Беляк.
55. Канстытуцыя Рэчы Паспалітай 3 мая 1791 года.
56. Тадэвуш Касцюшка і удзел татар у паўстанні Касцюшкі.
57. Кацярына II і адносіны яе да беларускіх татар у.
58. Напалеон I. Удзел татар у Руска-французскай вайне 1812—1814 гг.
59. Паўстанне 1831 года і ўдзел у ім татар у.
60. Паўстанне 1863—1864 гг., удзел у ім беларускіх татар у.
61. Ажыццёвае нацыянальна-рэлігійнае дзейнасці татар у Расіі ў канцы 19 і пачатку 20 стагоддзяў.
62. Татары ў час Першай сусветнай вайны.
63. Удзел літоўскіх татар у адраджэнні Рэчы Паспалітай.
64. Ажыццёвае рэлігійнае і нацыянальнае руху татар у Рэчы Паспалітай у 20-х і 30-х гадах 20 ст.
65. Удзел татар у Другой сусветнай вайне.
66. Адносіны татар з хрысціянскім насельніцтвам у Беларусі.

67. Адносіны камуністычных улад да татарару-мусульман.
68. Заснаванне і дзейнасць Беларускага згуртавання татарару-мусульман "Аль-Кітаб".
69. Першая Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя "Татару-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы".
70. Другая Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя "Ісламская культура татарару-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе узаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі".
71. Периодычныя выданні татарару Беларусі, Літвы і Польшчы у 30-х—80-х гадах XX стагоддзя.

Склаў І. Канапацкі.

МУСУЛЬМАНСКІЯ АРАБСКІЯ ІМЕНА

سعيدة - Саіда	шчаолівая, паспяховая
سليمة - Саліма	няшкодная, здаровая
سميرة - Саміра	субяседніца
سفر - Сафар	ад назвы месяца Сафар
صفية - Сафія	цнатлівая, абранніца
سليمان - Сулайман	мірны, ахаваны

Татарская афіцэрская сям"я жыве на Беларусі з 1979 года.

Ільгізар Табдурахманавіч нарадзіўся у в. Селішча Пермскай вобл. 20 чэрвеня 1946 года, закончыў Вышэйшае ваеннае інжынернае вучылішча у Пермі. З жонкай Людмілай Сяргееўнай, выпускніцай інстытута замежных моваў, выгадаваў дачку Алену /прозвішча па мужу Салаўёва/ і сына Андрэя. Дачка і сын скончылі Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт: яна гістарычны, а ён факультэт журналістыкі. Дзеці жывуць і працуюць у Менску. Ільгізар Табдурахманавіч — падпалкоўнік у адстаўцы. Жыве з жонкай у Петрыкаве Гомельскай вобл., Людміла Сяргееўна — на педагогічнай рабоце.

Ахметшыны ведаюць сваіх продкаў, якія жылі ў XIX стагоддзі: Карымулліны, Гайсін — выхадцы з в. Тыміршык Сабінскага раёна Татарстана і Ісмаілавы, Абдулавы — з в. Кузем"ярава Бардымсага раёна Пермскай вобласці. Бацькі Ільгізара — Ахметшын Табдры /Табдурахман/ Ахмадзішавіч і маці — Сафура Муратаўна /у дзявоцтве Абдулава/ жылі ў пасёлку Юга-Камскі Пермскай вобл., цяпер жывуць у горадзе Пермі.

Прозвішча Ахметшынны паходзіць ад імя прадзеда Гайсін Ахмадзіша, які памёр у 1933 годзе. Дзяцей, якія засталіся сіротамі звалі звычайна Ахмадзішынны, а аднойчы ў дакументах запісалі — Ахметшыны, так і павялося.

Заканчваючы вучобу на гістарычным факультэце, Алена Ільгізараўна напісала дыпломную працу па гісторыі беларускіх татар. У адным з нумароў "Байрама" мы пазнаёмім нашых чытачоў з асноўнымі палажэннямі гэтага цікавага даследавання. Спадзяемся, што і журналіст Андрэй Ільгізаравіч нарадус нас сваімі публікацыямі, звязанымі з татарскай тэматыкай.

БЫЛІ СЯРОД ТАТАРАУ ПАХАДЖАІ...

Цяпер ужо немагчыма вызначыць, што ва ўспамінах належыць мне, што маёй маці і бабулі, што цёткам. І ўспаміны гэтыя прыемныя. Былі на Беларусі гарады і мястэчкі дзе жыло па 10, а то і па 50 татарскіх сямей, але жылі татары і у вёсках, засценках, дзе мусульманскія сям'і былі у 2—3 хатах, ці жыла наогул толькі адна сям'я. Тады з прыходам у дом чалавека, які казаў: "Салям-алейкум", усе у хаце адказвалі са здзіўленнем і радасцю: "Алейкум салям". Часам такім госцем быў незнаёмы чалавек, які праз людзей знаходзіў мусульманскую сям'ю. Яму прапаноувалі ваду, каб памыць рукі і твар, запрашалі за стол. Пасля абеду, калі гэта было вясною ці летам, госць, памаліўшыся як прынята ў мусульман у бок святога горада Мекка /мугір на сцяне паказваў патрэбны напрамак/, пытаў аб тым, ці ёсць поблізу мізар — мусульманскія могілкі. Калі ж мізар быў, то прыняўшы абдэс /рытуальнае мыццё/, госць разам з кім-небудзь з сямейнікаў, ішоў на мізар. Абышоўшы мізар злева направа, пяты адпаведныя аяты з Кур'ана, сам ці з дапамогай хлопчыка або гаспадара шукаў магілы пэўных людзей, каб памаліцца за душу памёрлага. Гэта была магіла каго-небудзь з яго радні, прыцямляў, а часцей за ўсё мусульманіна, за якога прасілі той ці іншы мусульманін, ведаючы, што падарожны будзе з аказіяй на мізары. Я спецыяльна не называю госця пахаджаем, як называлі такіх людзей за вочы. А чаму? Госць ёсць госць і ў мусульман не прынята ісці у чалавека, чаму ён прышоў і колькі будзе гасцтваць, куды накіруецца далей. Прыдзе час і ён сам раскажа, калі палічыць патрэбным. Ужо над старасць я стаў думаць, а чаму ж гэтых людзей называлі пахаджаямі? Можна таму, што яны ха-

дзілі пешшу, праводзілі большую частку свайго не такога ужо і працяглага старэчага веку? А можа таму, што яны так здзяйснялі свой хадж — падарожжа у мусульманскія асяродкі? Паводле мусульманскай веры трэба хоць раз у жыцці татарыну пайсці і пакланіцца у святны гарады — Мекку і Медину, памаліцца у славурых мячэцях, але калі дайсці туды не было магчыма, калі нельга было прайсці праз розныя дзяржавы і граніцы, тады можна было здзейсніць такі малы хадж, які нашы, не вельмі навучаныя у справах веры татары, лічылі таксама угоддай Аллагау справай.

Як я дадумаўся, пахаджаем становіўся чалавек, калі ён ужо выгадаваў дзяцей, дачакаўся унукаў, гэта значыць, што яму можна было адлучыцца ад розных клопатаў і пахадзіць па свеце, ды і самому зрабіць нашта карыснае. Нярэдка пахаджаем становіўся чалавек, які страціў жонку, сына ці дачку і каб хоць трохі забыць сваё гора, ішоў у свет. Вядома, што пажылыя людзі вельмі адчуваюць няувагу блізкіх людзей: ці то нявестка коса паглядзела на свёкра, а сын не заступіўся за бацьку, ці то зяць не па-сыноўску ставіцца да старога. І сітуацыі такія бывалі не толькі у мусульманскіх сем'ях. Усім вядома, што граф і пісьменнік Леў Толстой таксама зышоў з хаты і памёр сярод чужых.

Пахаджаеў любілі малыя дзеці, бо госць звычайна прыносіў салодчын — цукеркі, пернікі /пачэнне/. Калі гэта была садага, то гаварыў за каго, а нярэдка гэта былі пачастункі ад тых татар, дзе ён быў у гасцях. Калі ж хто-небудзь не здагадаўся перадаць салодчын, то сам пахаджаў мог выдумаць і сказаць, што дзецям пасылае тая ці іншая цёця і так злагоджаў цукуну яе нездагадлівасць ці скугасць. У час абёда,

вячэрн ці сьнядання пахаджай хваліў стравы гаспадыні і пры гэтым не забываў, што Зуля ці Асся, у якой ён частаваўся, таксама прычэ вельмі смачную локшыну, варыць калдумы, або такія смачныя у яе перакачаванкі! Ніколі пахаджай не скажа благага слова пра тых, у каго прыйшлося пабыць госьцем. Калі бачыў, што у доме ёсць хлопец, якому і жаніцца пара, то гаспадару ці гаспадыні казаў, якая добрая, разумная і прыгожая ёсць дачка у Хадычы у Докшыцах, што каб меў бы свайго унука-дзяцка, то быў бы рад мець яе за нявестку. Вядома, тады жонку выбіраў не на конкурсах прыгажосці ці на фестывалях сучаснай песні, віцебскіх "базарах".

Перад госьцем маці, цётка, бабуля хацелі паказаць, як іх Смоля ці Сюля добра чытае Кур"ан. І тут пахаджай згадваў пастаўскіх ці мядзельскіх татараў, якія таксама вучаць сваіх дзетак па-мусульманску.

Звычайна пахаджай ведаў розныя гісторыі з жыцця мусульман. Заусёды там былі расказы з Аль-Кітаба, з жыцця прарокаў, а то і выдуманія ім самім. Дзеці з задавальненнем слухалі. Калі здаралася, што госьць-прыхаджай завітаў зімой, у час з моцнымі і маразамі ці завеямі, гаспадары ўпрошвалі госьця не пакідаць іх у такую пару. А яшчэ здаралася, што госьць прыходзіў, калі жварэлі малыя дзеткі. Тут ужо і гаспадар і гаспадыня не адпускалі госьця, пакуль дзеткі зусім не паздаравеюць, каб барані Бог ад іх хвароба не перакінулася у іншыя сем'і, да іншых дзяцей.

Бывала і такое, што пахаджай далікатна казаў гаспадару: "Мне здаецца, што табе трэба наведаць свайго бацьку, бо не надта ён здаровы, паспытайся". Вядома, і ў тым часе людзі пісалі лісты, але расказ чалавека, які пабываў у сям'і тваіх родных, шмат багацейшы, чым словы "жыў і здарэў". Тут назі-

ральны чалавек зауважаў тое, што сам чалавек не адкрые у ліс-це нават самаму блізкаму чалавеку. Ад пахаджыя сын ці дачка маглі пачуць аб тым, што ім лепш да сябе забраць сваю матулю, а не жыць ёй у нявесткі.

Пахаджыя ведаў людзей, якія малявалі мугіры, ці вышывалі іх, хто пісаў далавары /дуалары/, грамацкі. Праз пахаджыя можна смела было перадаць грошы родным, за тое, што далавар напідуць, ну а калі грошы не даходзілі, то гэта азначала, што пахаджыя недзе памёр. Пахаджыя давалі грошы, каб перадаць іх як фітр /афітра/ у мячэць, або проста бедным мусульманам як закят.

Калі пахаджыя заходзіў у горад, мястэчка ці вёску, дзе было некалькі мусульманскіх сямей, то ён быў госцем у кожнай сям'і. Ну а калі да чыёй-небудзь хаты не заходзіў, то той сям'і трэба было падумаць, чаму пахаджыя іх абмінае.

Калі пахаджыя выказваў катэгарычны намер пайсці з гэтага дому, а угаворы гаспадыні і гаспадара не дапамагалі, то давалі пахадаю наказ, які быў і не такі ўжо цяжкі для выканання: перадаць ліст знаёмым і родным /тут ужо пахаджыя не хаваў, куды пойдзе/, схадзіць і памаліцца за памерлых у мячэць, на мізар, перадаць грошы, салодкі для дзяцей, часам папрасіць прабачэння, калі гаспадары нечым пакрудзілі далёкіх татару. Калі ж у татарына быў конь, то пахаджыя падвозілі, а каб не выглядала, што пахаджыя як нежаданага госьця справяджвалі, то рабілі гэта тайна. Запрашалі пахаджыя да сябе зноў у госці і казалі: "Каб нам і наступнага года прыджаць". При раставанні пахаджыя давалі нейкую суму грошаў. На выпадак смерці яго было за што пахаваць. А яшчэ, як цяпер кажуць бы і такі аспект. Пакруджаны стары чалавек казаў сваім: "Вось пайду у пахаджыя..." Тут ужо і боязна было родным, што пра іх пойдзе

слава". Треба старога чалавека прасіць, каб ён не гневаўся і дараваў крыўдзіцелям.

Думаю, што пахаджаі рабілі добрую справу, рабілі яе ціха, проста па-чалавечы.

Куба Хасянеу чык.

ПАСКОРЫМ ПАДРЫХОЎКУ АРТЫКУЛАЎ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА !

У чацвертым нумары "Байрама" за 1995 г. мяркуем надрукаваць наступныя энцыклапедычныя даведкі: АКА — супроцьстаянне над ракой Акой у 1480 г. маскавітаў і казанскіх татар; А К І Н Д Э — С а л я т у л ь - а с р — пасляпалудзенная малітва; АЛАВІЯ, А л і д н — нашчадкі халіфа Алі; АЛЕКСАНДРОВІЧ Адам — імам Бруклінскай мячэці; АЛЕКСАНДРОВІЧ Айша — мастачка; АРКАН — пяць асноўных палажэнняў ісламу; АЛУСТ III — кароль Рэчы Паспалітай; АХІРА — а л ь - А х і р а — замагільны свет; АХШАН — А х ш а м — малітва пасля заходу сонца; БАРСУК — жывёла; БЕЛЫ БАРАН — напаязчык; рытуал; БІДА — непажаданае новаўвядзенне; БІЧАВАННЕ — с а м а б і ч а в а н н е — пакута; БАСКАК — ханскі пракуратар; БРУКЛІНСКАЯ МЯЧЭЦЬ — джамія татараў-мусульман, якія паходзяць з літоўскіх татар; жывуць у ЗША; ГАГАУЗЫ — цюркскі народ хрысціянскай веры; ДЗІДА — зімная зброя; ДЖАБРЫЛ, Д ж а б р ы л, Гаўрыл — архангел; ЖАЛОБА — рытуал пасля пахавання роднага, блізкага; ЗІПУН — зімовая вопратка; ІБРАГІМ — 14-я сура з Кур'ана; КАЗАКІН — верхняя вопратка; КІВЕР, к і в о р — вайсковы галаўні ўбор; КУКОЛЬ — пустазелле і лекавая расліна; ЛЕБЯДА — пустазелле; ЛІВІЯ — краіна; ПУСТАЛЫГА — драпежная птушка; СЯБАР — друг; ТАВАРЫШ — палечнік; ТАРПАН — лясны невялікі конь; ТАШКЕНЦКАЯ МЯЧЭЦЬ — джамія ў Ташкенце; ЮСУФ — 12-я сура з Кур'ана.

Паважаныя чытачы! Прымайце удзел у стварэнні нашай энцыклапедыі. Дасылайце артыкулы, прэланы.

З КАРАЇМСКОЙ МОВЫ

Пасля 1397 года, калі частка караімскага народа перася-
лілася у Вялікае Княства Літоўскае, прайшло шмат часу і мова
адзінага народа пад уплывам навакольнага насельніцтва, а за-
тым і розных дзяржаў пауплывала на тое, што паявіліся тры
дыялекты — крымскі /кр. д./, трокскі ці тракайскі /тр. д./
і галіцка-валынскі ці галіцкі /гал. д./. Зразумелая для усіх
караімаў, гэтая мова мае свае адметнасці. Мы друкуем невяліч-
кі слоўнік караімскіх слоў, якія пачынаюцца на літары "А" і
"Б". Чытачы "Байрама" знаёмыя са словамі крымскататарскай
мовы, якія прадставіў крымскі татарын Ісмаіл Ісмаілавіч Ме-
метаў, і могуць параўнаць іх з караімскімі словамі. Калі ка-
раімскае слова аднолькава гучыць у Крыме, Луцку і Тракаі, то
мы даем толькі пераклад гэтага слова на беларускую мову, ка-
лі ж яно мае нейкія асаблівасці сярод караімскіх, то паказ-
ваем, з якога яно дыялекту.

алтын — золата

амбар /кр. д./ — свіран

араба, арба — доўгі воз з драбінам!

аркан /гал. д./ — вярстка

ата — бацька, старэйшын, патрыярх

базар — штодзённым кірмаш

байбак, б а й б а х, б а й д а х /гал. д./ — нятоднік,
агідны, у іншых шэрых мовах — сурок, тлусты і
маларухомы чалавек

багъатыр — герой, мужны воін

баклава, п а х л а в а /кр. д./, пачыта з мёдам і вярхамі

бакъла /кр. д./ — боб, фасоль

бамбабан — вылікі, выліжні

балта /кр. д., тр. д./ — сякера

балык /кр. д./, б а л ы к /тр. д., гал. д./ — рыба

барс /тр. д./ — пантера, тигр, барс

бурсук — складка, маршчына

барыш /кр. д., тр. д./, дамова, згода, мір, спакой

бахча /кр. д., тр. д./, б а х ц а /гал. д./ — сад, агарод

баш /кр. д., тр. д./ — галава; вяршыня; правадыр; пачатак

башлык /кр. д./, б а ш л ы к /тр. д./ — шапка; галоўная

справа; пачатак; галоўны

башур /кр. д., тр. д./, б а с у р м а /гал. д./ — пакланіцца

да зямлі; прасіць, упрошваць. У рускіх гэтым словам

называлі мусульман

башыбузук — разбойнік, бандыт

безь /тр. д./ — егіпецкая тканіна, бязь

безьмянь /тр. д./ — бязмен

бильмез — няумека, нязнайка

бора /кр. д./ — бушаваць /пра моцны вецер/

боран /кр. д./ — бура, ураган; бунт, мяцел.

Каб адчуць, як гучыць караімская фраза, мы адабралі некалькі караімскіх прыказак і прымавак, сабраўных караімскім даследчыкам Ю.А. Палкканавым /надрукаваны ў МАТЕРІАЛАХ К СЕРЫИ "НАРОДЫ И КУЛЬТУРЫ". Выпуск XIV. Караімы. Книга I. Стр. 156—170/.

АЗ АШИМ, ТЫНЧ БАШЫМ. Хоць харчу мала, ды сямкойнай стала.

АЙРЫЛЫК ОЛМОДЕН БЭТЭР. Разлука горш за смерць.

АЙРЫЛЫНЛАРЫН АЙУВ ИШЭР, БОЛИТЪЭНЛЭНТ КЮГУ ИШЭР. Тых, што разлучыліся — мядзведзь задзярэ, тых, што аддзяліліся — роук з'есць.

АКЫЛЫ ДУШМАН ХАМОР ДОСТТАН ИШЭ ДЫР. Разумны бораць ланца за дурноста: сябра.

АНАСЫНА БАК ТА, КУЗЫНЫ АЛ. Паглядзі на маці і сватай дачку.
АТ/НЫ/ БАРЛЫДАН, КЫЗ/НЫ/ ІАРЛЫДАН. Каня /купляй/ у багатага,
дзяўчыну /бяры/ у беднага.

АШЫНА КОРЕ ІШІ БЭЛЫДИР. Які пры адзе, такі і у працы.
БЕШ ПАРМАК ДА ТЕТІЗ ДУГУЛЬ. Пяць пальцаў і усе розныя.
БИР КОЛТЫХКА ЭКИ ХАРЕУЗ СЫТМАЗ. Пад цаху два гарбузы не
памесціш.

ГЕНДИН ДЕН ГАИРЫСЫН БЕГЕНМЕЗ ДЖАХИЛЬ. Дурному акрамя самаго
сябе ніхто не падабаецца.

КЪАРТЛЫКТАН ИЛИДЖ ЙОК. Ад старасці лекаў няма.
ІАНЫЛМАН -- АЛЛАХ ДЫР. Не памыляецца адзін Бог.

Падрыхтавала Г. Гаммал.

КУРОРТНЫЯ МЯСЦІНЫ Ў ТАТАРСТАНЕ

Татарстан багаты курортнымі рэсурсамі. Ёсць радовішчы сульфатных водаў з утрыманнем серавадароду да 325 мг/л — у раёне пас. Баўлы, гарадоў Бакірава, Буінок, Мензэлінок, Чыстапаль і інш. У шэрагу раёнаў выяўлены расолы высокай мінералізацыі, якія утрымліваюць ёд, бром, бор, радыеактыўныя элементы і інш. У 1958 г. шаслізу ад Казані адкрыты сульфатна-кальцыевыя воды. Значныя запасы лекавай гразі ў Блакітным возеры (за 12 км ад Казані). Дзейнічаюць курорты Іжаўскія Мінеральныя Воды (Елабужскі раён), Бакірава і Валільеўскі. Акрамя гэтага ёсць санаторыі "Казанскі" (500 месцаў) для хворых на страўнік і парашэнне абмену рэчываў, "Лівадыя" (450 месцаў) для хворых на органы дыхання — абодва ў Казані, і "Крутушка" (у Высакаторскім раёне, за 25 км ад Казані; 450 месцаў) для хворых на органы кровазвароту і нервовай сістэмы. Ёсць 8 санаторыяў для дарослых і дзяцей, хворых на сухоты; 6 дамоў адпачынку. Шырока выкарыстоўваецца кумысалачэнне.

С.Случкі.

А МОЖА ЁН БЫ БЕЛАРУСКІМ ТАТАРЫНАМ?

Спадзяемся, што і гэта знаходка Алеся зацікавіць нашых чытачоў. Назваў свой допіс "Загадкавы Абдула". З кнігі "Революционное движение в русской армии и восстание 1863 года", якая надрукавана ў Маскве ў 1964 г. ён напісаў для нас наступнае:

"Абдул Ібрагім-аглы, 34 гады. Раней служыў у Закаўказскім конным мусульманскім палку. У 1855 г. быў звольнены з войска, тады ж прыняў каталіцтва і атрымаў імя Уладзіслава Аляксандр Касум-хан /на іншых звестках Касумхан/. Са студзеня па травень служыў у Люблінскай губерні. Быў звязаны з паўстанцамі. Прамы ўдзел Абдулы ў паўстанні следства не даказала, але ў жніўні 1863 г. вайскавы паліцэйскі суд ва Уладзіміры-Валынскім асудзіў яго да пазбаўлення ўсіх правоў і саслаў на жыхарства ў Табольскую губерню. Па хадайніцтву генерала-ад'ютанта князя Бебутава Абдула быў адноўлены ў правах і накіраваны на жыхарства ў Яраслаўскую губерню пад нагляд паліцыі. У 1868 г. быў высланы ў Персію".

З гэтых звестак можна меркаваць, што Абдул сын Ібрагіма быў беларускі татарын, які трапіў на службу на Каўказ. Пасля заканчэння службы, каб вярнуцца на радзіму павінен быў прыняць хрысціянскую веру. На Каўказе, відаць, займаў нейкую важную пасаду, калі за яго хадайнічаў князь Бейбутаў /па прозвішчы, мабыць каўказец/. Калі ўзяць пад сумнеў, што Абдула быў беларускім татарынам, то усё ж цікава, што мусульманін /былі/, удзельнічаў /хоць і ўскосна/ у паўстанні 1863--1864 гадоў.

А. Баркоўскі.

Напрыканцы траўня 1995 г. у будынку "Белпраект" адбыўся XVI з'езд Саюзу архітэктараў Беларусі — людзей, якія займаюцца мастацтвам ствараць будынкі і збудаванні, а таксама іх комплексы... У гэтым годзе адзначаецца 60-годдзе ўтварэння Саюзу архітэктараў Беларусі, які вырас з невялікай групы спецыялістаў да вялізнай добраахвотнай грамадскай творчай арганізацыі архітэктараў рэспублікі, членамі якой з'яўляюцца больш за 1 тысячу прафесіяналаў.

Пэрыяд паміж 1991—1995 гадамі быў пераходным у жыцці Саюзу архітэктараў, абумоўлены глыбокімі зменамі у грамадстве, пераходам эканомікі нашай дзяржавы на рыначныя адносіны і звязаныя з гэтымі цяжкасцямі, крызіснымі з'явамі у будаўніцтве і архітэктуры. Аднак у гэты перыяд ёсць немалыя творчыя набыткі, сярод якіх стварэнне творчых персанальных майстэрняў. Такімі праектнымі калектывамі кіруюць найбольш дзейныя і актыўныя людзі. Праца такіх калектываў складае сур'ёзную канкурэнцыю дзяржаўным праектным арганізацыям. Гэта паказу праведзены Саюзам архітэктараў у 1994 г. Беларускі агляд-конкурс персанальных творчых майстэрняў, характэрнай рысай якога з'явіўся высокі ўзровень большасці прадстаўленых работ. Актывізацыі творчых пошуках архітэктараў садзейнічалі арганізаваныя праўленнем Саюзу міжнародныя агляды, конкурсы лепшых твораў архітэктуры краін СНД — праектаў і пабудов. Яны садзейнічалі абмену вопытам, абгаічэнню новымі творчымі ідэямі. Годна выступілі на аглядах многія беларускія архітэктары. Малады архітэктар Фархад Мулладзіханаў /татарын/ выйграў некалькі міжнародных конкурсаў, Раміль Маскоў быў адзначаны як выдатны спецыяліст па інтэр'ерах.

У рабоце з"езда бралі удзел прадстаўнікі многіх былых рэспублік, былі прачытаны прывітальныя тэлеграмы відных архітэктараў свету, дзяржаўных устаноў і палітычных дзеячаў. Са справаздачным дакладам выступіў член праўлення Саюзу архітэктараў Беларусі Яўген Міхайлавіч Кавалеўскі. Абмяркоўвалася на з'ездзе, між іншымі, работа Дома архітэктараў, удзел беларускіх архітэктараў у рабоце Міжнароднай Асацыяцыі Саюзу Архітэктараў /МАСА/. У верасні 1994 г. у Менску адбыўся Каардынацыйны Савет Міжнароднай Асацыяцыі Саюзу Архітэктараў, на якім прэзідэнтам МАСА на чарговы тэрмін абраны старшыня праўлення СА Беларусі Я.М. Кавалеўскі. Напрыканцы 1994 г. вышаў першы нумар часопіса МАСА -- "Архітэктура, будаўніцтва, дызайн", значная частка публікацый прысвечана беларускай архітэктуры.

На з'ездзе было адзначана, што добра працуе Беларускае Асацыяцыя студэнтаў-архітэктараў, створаная з дапамогай Саюзу Архітэктараў Беларусі, шмат зрабіў Савет Ветэранаў Архітэктараў Беларусі.

У высновах работы з"езда між іншым было адзначана: 700 бібліятэк зачынена. Рэзка знізіліся тэмпы будаўніцтва жылля. Наступае духоўна-маральны крызіс. У кіроўных органах Беларусі няма людзей з архітэктурнай адукацыяй, а значыць няма тых, хто разумее задачы і патрэбы архітэктараў. Патрэбна стварыць умовы для нармальнага навучання студэнтаў-архітэктараў і забяспечыць ім мінімум сродкаў для існавання і навучання. Трэба ўстанавіць сапраўды надзейны кантакт паміж навучальнымі ўстановамі і адпаведнымі міністэрствамі. Трэба знайсці сродкі для выдання неабходнай архітэктарам друкаванай прадукцыі -- кніг, часопісаў, газет.

Неабходна на-сапраўднаму аalloчваць работу архітэктараў.

бо толькі неразумныя заказчыкі імкнуцца заашчаджаць грошы на гэтым этапе.

Мы, архітэктары, паводле сваёй прафесіі пакідаем на планеце Зямля вынікі сваёй працы. Гэта вельмі ганарова, але і вельмі адказна. І у гэтым упэўнены архітэктары усіх краін свету. Дык скажам яшчэ раз: не можа існаваць архітэктура без яе стваральнікаў — архітэктараў. Зробім усё для таго, каб выжыць, каб не умерла мастацтва архітэктуры, бо архітэктура — прафесія антымістаў.

Сююмбіке Ташкенцкая.

У рэдакцыю "Байрама" пішуць нам дарослыя і вучні. Сярод іншых было пытанне і аб тым, як стаць архітэктарам. Мы звярнуліся да Сююмбіке Ташкенцкай, татаркі, члена Саюзу Архітэктараў Беларусі, якая скончыла Маскоўскі Інстытут архітэктуры, каб яна адказала на гэтае пытанне. Сказала яна прыкладна так: "У дзяцінстве кожная дзяўчынка і кожны хлопчык з'яўляецца архітэктарам і будаўніком. Будзе дзіця з пяску у пясочніцы на падворку, пасля з кубікаў у сябе дома і у дзіцячым садку. Будучаму архітэктару трэба ўмець маліваць, але сапраўды добра не кожнаму удаецца. Для тых, хто падае атэстат сталасці на факультэт архітэктуры трэба вытрымаць экзамен па матэматыцы, фізіцы і рысунку. Трэба для архітэктара ведаць: матэматыку і фізіку як інжынеру, а мастацкі густ і ўменне рысаваць вельмі неабходна паводле прафесіі. І вось яшчэ што: у грамадстве даўно ўстанавіліся патрабаванні да таго, якіх спецыялістаў колькі трэба для нармальнага існавання. Астраномаў, напрыклад, можа трэба адзін на сто тысяч чалавек, дактароў /урачоў/ — адзін на 150—200 чалавек, настаўнікаў — адзін на сто чалавек, а архітэктараў — адзін на дзве тысячы, хоць не дрэнна было б, каб адзін архітэктар прыпадаў на адну тысячу людзей,

але наша эканоміка цяпер пакуль што не дазваляе нам такую раскошу. Кожнаму вядома, што добры гарнітур на чалавеку пры-
емна глядзіцца, калі пашты добрым краўцом менавіта па фігу-
ры заказчыка. Але вельмі многія людзі не маюць сродкаў, каб
пашыць сабе адзенне у свайго краўца і купляюць таму гатовае
адзенне. Так і з архітэктурай будынка. Каб удзешавіць будау-
ніцтва не распрацоўваюць для кожнага праекта адпаведныя даку-
менты, а будуць па тыпавых, шматтыражных дакументах, ды ста-
яць такія дамы побач. Наколькі ж танней такое тыпавое будау-
ніцтва? Вельмі нямнога танней, дык робіцца гэта найчасцей ад
дурноты эканамістаў, а галоўным чынам ад дурноты тых, хто
кіруе эканамістамі.

Бываюць выпадкі, асабліва цяпер, калі чалавек з дзяцінст-
ва марну стаць архітэктарам, вучыся, рысавань, чарціць, раха-
ваць. Скончыў вучобу, а па цяперашніх часах не можа уладкаваць-
ца на працу па спецыяльнасці. Што робіць? Работа знойдзецца.
Ёсць выпадкі, што архітэктар па адукацыі добра працуе настаў-
нікам рысавання і чарчэння у школе і іншай навучальнай устано-
ве, дзе ёсць у праграме навучання рысаванне і чарчэнне. Влі-
кі аб"ём матэматычных навук, які вивучаецца студэнтам-архі-
тэктарам дае магчымасць яму смела брацца за выкладанне у шко-
ле матэматычных прадметаў. Не вельмі цяжка перавучыцца архі-
тэктару на пасаду інжынера-будаўніка. Не прападзе архітэктар
і у тым выпадку, калі зоймецца бізнесам у сферы будаўніцтва.
Архітэктар -- гэта чалавек, які павінен абдумаць і спланавань
будынак ад фундамента да стол! і даху. А галоўнае, гэта пачы-
наючаму жыццё трэба рыхтавацца да горшага, а спадзявацца на
лепшае. І яшчэ ёсць адна сфера, дзе патрэбна мець адукацыю
архітэктара -- гэта журналістыка. Апісанні пейзажа, гарадскіх
вуліц, ансамблю, выставак, работ будаўнікоў у такога журна-
ліста не будзе грашмца на пашыцкі.

ВЕРШЫ БРАЊІ СЛАВЫ ЛАПКОЎСКАЙ

З я м л і ц а , с в я т а я м а я

Вятрам! спавіта,
Дажджам! абмыта,
Зямелька, зямліца,
Святая мая!
Прайдуся я сёння на любых мясцінах,
Дзе дрэвы уздымаліся уввысь.
Тут груша старая мне казкі шаптала,
Буслоу сустракала,
Тут родная хатка стаяла калісь.
Заплюшчу я вочы і бачу: ля млына
Расце зноў каліна,
Кумаяе зязюля, крынічка срабрыцца
Кудымці вадзіца бяжыць.
На могільках дрэвы
Шумяць века векам
Над тымі крыжамі,
Што леглі на дол,
А помнікі продкаў
Маучаць усе радком.
Вятрам! спавіта,
Дажджам! абмыта,
Зямелька, зямліца,
Святая мая!

К р о с н и

Гарэла лямпа, а мо газоўка
На каміночку угары.
Матуля прада кудзеліцу,
Нібы з казлінай барады.
Ніткі звівала,
Кросны снавала,
Узор вытыкала
З пеунямі у рады.
Ткаліся кросны аж да світанку,
Пеуні спявалі за сцяной,
А з-пад маміных рук месяц узыходзіў,
Галінкі, шветкі, травы з расой.

Матуліні бялыткі ручнікі дастану,
На дзіўны ўзор пагляджу,
Маміным ручанькам пакланюся,
Зноўку ў шафу ручнікі пакладу.
Хай застанецца памяць аб веку
Дзеля нашчадкаў маіх.
Памяць аб здольнасці, працы, цяжарні!
Продкаў маіх дарагіх.

/Присвячаецца маёй матулі і цётцы Зосі./

М а м а с у с т р а к а е р а н і ц у

Дзіўна раніца спіць
Туманамі ахутана.
Ціха спіць наваколле ўсё.
Мама раніцу будзіць
Нясмелымі ціхімі крокамі
І скрыпам старэнькіх дэвяраў.
Апускае ў студню
На жэрцы вядзерца.
Спатыкаецца ў зрубе яно
І паціху нырае на дно.
З-пад павеці яна
Выбірае сухія паленцы,
Каб яечня ў печы пяклася хутчэй.
Ціха дэверы штурхае,
Заходзіць у сенцы,
На руках нясе дровы,
Як маленькіх дзяцей.
Выганяе на пашу кароўку,
Адчыняе курэй.
І вось ужо ў печы агонь завіхаецца:
Прачнулiся дровы ў печы глухой.

Радкі прысвячаю роднай маме маёй.

АЗОУСКАЯ КІРЛЯ

Смарагдавыя хвалі
Азоу на бераг каціць,
над хвалямі самотна
кірля аб нечым плаціць.
Пра што яе жалоба?
Аб чым яна так трызьніць?
Хіба пра тых, хто бераг
лічму сваёй айчынай...
Пра мужніх тых ардынцаў,
што разам з Тахтамышам
аселі у ліцывінаў
пад Вітаўтэвым крыжам.
Хай шэсць вякоў пражылі
сярод майго народу -
ды годнасьць не згубілі,
мануючы Свабоду...

А можа яе трызна
пра той сорака чацьвёрты,
калі дэпартаваных
з бацькоўскае зямлі
правадызагадам,
бяз даў на то прычыны,
у хвалі на пакуты
жывымі аддалі...
Ды сёньня зноўку сонца
на гэты бераг сьвеціць.
вяртаюцца нашчадкі!
з далёкай чужыны,
і колеру ісламу
Азоу іх хваляй кліча,
вітаюць тры бярозкі!
з маёй Беларусі.

Жнівень - 95. Арабацкая стрэлка

МОСЫКАНЫ БАРАН

/байка/

Адзін стары Баран
крылоўскай пазайздросьціў Мосыцм,
бо надта прагнуў
вылучыцца у сьвет
Няхай няма Слана,
прыдумаў спосаб проты —
пачаў вучыць Быка,
каб вёў сябе як сьлед.
"Ня там раней стаю,
Маю голас як у нашых-малосны...
ды й статак лепш за уоё
ідзе за Бараном..."

Ды статак не зважаў,
Баран хоць і стары — адно барам
і нях і ён добра ведае...
на бойню.

А Бык — ён волат,
ці яму на кожную з рагамі
набрыдзь
зьявртаць увагу?
Хай кажуць сваё "бе-е".

Але, браткі!
пара ўжо й нам
прыгледзіцца к падобным
Баранам.

Станкевіч Алесь, беларус, нарадзіўся у Магілёве у 1947 г. Маёр
запасу, старшыня Патрыятычнага руху БЗВ, выкладчык спецнарыхтоукі
у Менскай СШ 104.

У ліпені 1995 г. на Арабацкай стрэлцы пазнаёміўся з татарынам —
актыўным удзельнікам нацыянальнага руху. Ён расказаў Алею пра траге-
дыю 1944 года, калі чакісты у Азоўскім моры у баржы, патапілі пасту-
хоў — крымскіх татарцаў.

КРЫМСКАТАТАРСКА-БЕЛАРУСКІ СЛЮЎНІК.
1500 СЛЮЎ І СЛОВАЗЛУЧЭННЯЎ АД ДЗЯДЗКІ
І СМАІЛА МЕМЕТАВА

Крымскататарскае слова

Беларускае слова

И

Иблис
ибрет
идаре
иджра
иджра олди
иджра этмек
изин
излемекъ
иклим
икяе
икерм
иле
илим
илим базарги
илими, илими
илле
ильчек
иямур
иян
ияхре
имасджи
имкян
инат
инанмакъ
индемек
индже
инджи
инё
инженер
инкъ илаб
икишаф
инкяр
инсаф
инсаннинъ асыры

шайтан, д'ябал, чорт
павучальны прыклад
праўленне
выкананне
ажыццяўленне
выконваць, выкананне
дазвол
след, сачыць
клімат
расказ
перадавы, уперад
з
навука
галіна навукі
навуковы, вучоны, адукаваны
аднак
пятля
ліпа
абвестка, аб'ява
і гэтак далей
абаронца
магчымасць
упарты
верыць
маўчаць
тонкі
перлы, жэмчуг
іголка
інжынер
рэвалюцыя
развіццё
адмова, адказ
сумленне
век чалавечы

институт
 интизам
 инша
 иншаат
 ин
 ираде
 ирадели
 иракъ
 ири
 ирэмек
 исар
 исбат
 исками
 исколе
 истемек

 истидат
 итбурун
 итмбар
 ифаде
 ифрит
 ифтира
 ихтисас
 ич бир вакыт
 ич бир тарла
 ич бир шей
 ичинде
 ичиндон
 ички
 ичмек
 ичтимай
 ин
 инанмак
 инарет
 индан
 инитмек, инитом
 инлемек
 иншорет этмек
 интирак
 интрак этмек

институт
 парадок, дисциплина
 ізлаженіе, сачыненіе
 збудавање
 вярэука, ніткі
 воля
 валявы
 аддалены
 буйны, вялікі
 растае
 каменная /мураваная/ агароджа
 пацверджанне
 лава, скамейка, зэдлік
 прыстань
 прасіць, напросіць, захацець,
 пажадаць, патрабаваць
 талент
 вышчына
 павага, аўтарытэт
 тлумачэнне, выражэнне
 элі дух, пачвара
 нагавор, паклён
 спецыяльнасць
 ніколі
 ніякі
 нічога
 унутры, у нечым
 пераз, унутры
 унутраны
 ніць, выпіць
 грамадскі
 работа, праца
 спадзяванца
 знак, адзнака, сігнал
 работнік, рабочы
 зачуць, чуў
 працаваць
 адзначыць
 удзел
 удзельнічаць

внтракчи
мшхане

установа
предпримства

И

Иигет
Иигетлик
Иигирми
Иипекчилик
Иил
Иил-Иилдан
Иилбаш
Иилгъа
Иилдан-Иилга
Иилденмчи
Иилкън
Иилкъмдин
Иилкъылмакъ
Иилмрта
Иир
Иирламакъ
Иирмдин
Ииртмдин

дзянок, хлапец, джиг'т
зухаватасць, смеласць
дваццаць
шаукаводства
год
год ад году
Новы год
лагчына, лог, роу, аураг
год ад году
гадавіна, угодж!
табун
табунчык
эваліцца, упасці
ійкі!
песня, сказанне, паданне
пець, спываць
спывак, спывачка
драпежнік, драпежны

К

кадя
канар
картана
кафе
квартал
кебен
кевде
кедай
кедэр
кезинти
кейф
келе
келендек, келеджекте
келим
келине
кельмек

малодшы брат
камар
бабуля
кавярня, кафе
квартал
стог
тулава
народны паэт
смутак, журба
шпацыр, прагулка
настрой, самапачуванне, асалода
прыхадзіць
будучы
нявестка
адшавядаць, паходзіць
прыйсці, надыйсці, з'явіцца

кемар
кенъ
кендже бала
кениш
керван
керек
керекли
кёресте
кериге
кермен
керчек
кесертки
кесимме
кескин
кесментик
кестане
кетен от
кетен
кетирик
кетмек
кеч
кечен, кечкен
кечит
кечмек
кёр сичан
кнэв
кийтик эрик
килэр
килим
килит
километр
ким
ким-илэ
кимни
кимсе
кирамет
киргин
кирик
кирик мумкин дегилъ
кирюв

старана, бок
широка, широкі
апошняе дзіця, пастун
широкі, прасторны
караван
траба
патрэбен
лес будаунічы, бяровенне
назад
крапасць
прауда, сапрауды
яшчарка
скрыжаванне /дарог, вуліц/
востры, разкі
каржакаваты
каштан
палатно
лён
несці, прынесці, правесці
ехаць, паехаць, ісці, пайсці
позна
мінулы
пераход
прайсці, праходзіць
крот
жаніх, зяць
алыча
каморка, бакоўка, чулан
дыван /кавёр/
замок
кілометр
хто
з кім
чый, чыё
ніхто
кераміка, чарапіца
омелы, бойкі
зайсці, увайсці
нельга уваходзіць
уваход

кярэв ясакътыр

кычкенэ

кытаб, кытап

кытаплар

кытапхана

кыш

кобете

коз

коз-яш

козёнек

козьлёк

кой

койли

кок

кок тотай

кокус

кокус

колхоз

колхозды

колхознынь

комбинат

комиссия

комитет

коммунист

коммунистик

копёк

копчик

копур

копчек

корёлёр

корем

коремек

коремжэ

корёне

корюшув

котерильмек

котереле

котермек

коса

уваход забаронены

малы

книга

книгі

бібліятэка

чалавек

пірог

вока

связа

клетка

акуляры

вёска, сяло

сельскі, сялянскі

неба, сіні, блакіты, моры

валонка, васілёк

грудзі

індык

калгас

калгаснік

калгасны

камбінат

камісія

камітэт

камуніст

камуністычны

сабака

большасць

мост

круг, кола

бачыць

бачу

зауважыць, увідзець, відаць

бачым

бачна, відаць

сустрэча

узняцца

узнiмацца, павышэнне

падняць

безбароды

костеринъиз
костермек
кочер
ксев
кубре
кубу чечек
кузгю
кузь
кульмек
кулончли
кумуш
кунайлан
кундзюз
кунеш
кунешчик
кунь
кунь-куньден
куньде
куньден-куньге
курек
куреш
курешмек
курре
курси
курсе
куртак
кустам оту
кучук
кягыт
кямнат
кятан

пакажице
паказаць, паказваць, адказваць
яось
галоука
угнаенне
лотаць, калужніца
лостарка
восень
усміхацца, смяяцца
смешны
рубель, серабро
сланечнік
удзень
сонца
сонейка
дзень
дзень за днём
штодзень
дзень за днём
лапата
барацьба
спаборніцтва, змагацца
Зямны Шар
стол
табуретка
гурба
мімоза
маленькі
папера
усяленая, космас
пісар, сакратар

"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТНЫ І ПОЛЬШЧЫ"

/Слоўнік — назвы артыкулаў, якія мыркуем склаасці! І надрукаваць у энцыклапедычным даведніку, названым у загалоўку/

Складзены слоўнік на падставе даведнікаў і манаграфічнай літаратуры. Пасля слова ці групы слоў, якія абазначаюць з'яву, падзею, прадмет, імя чалавека /прозвішча/, нярэдка ў слоўніку пазначаны вялікімі літарамі і лічбамі дадатковая інфармацыя. Літары — імя ці імёны аўтараў манаграфій, а лічба — нумар старонкі ў кнізе, дзе пра энцыклапедычным артыкул ёсць некалькіх звесткі.

БД — Пётр Бараўскі і Аляксандр Дубіньскі. "Польскія татары. Гісторыя, абрады, легенды, традыцыі", 1986;

ЯТ — Ян Тышкевіч, "Татары ў Літве і Польшчы", 1989;

АМ — Алі Міськевіч. "Польскія татары 1918—1939", 1989;

Г — Зыгмунт Глогер. "Старапольская ілюстраваная энцыклапедыя". Т. I—4, 1959.

Паважаны чытач! У надрукаваным тут слоўніку будучых артыкулаў, якія пачынаюцца на літары "Т" і "У" /у папярэдніх выпусках "Байрама" і ў наступных будуць надрукаваны назвы усіх артыкулаў/, вядома, могуць быць пропускі. Дасылайце свае прапановы, а яшчэ лепш — завершаныя артыкулы, а таксама палепшаныя Вамі артыкулы, якія ужо былі некім напісаны і друкаваліся ў "Байраме" як пробыня.

Т

Т, літара

ТА, назва літары, якая азначае "т" мяккае

ТА, назва літары, якая азначае "т" цвёрдае

ТААТ — падпарадкаванне Аллага

ТАБАРЭК ал-Азі, малітва на мізары ў час пахараў, БД 195

ТАБІБ, лекар

ТАБУН, Г, Т. 4 352

ТАБУТ, тапчан, на які кладуць памерлага, БД 176, 260

ТАВАКУЛ

ТАВАФ, сяміразовы абход Каабы палігрымамі

ТАГ'ТР, нейкі напітак

ТАГАРЭТ, та х а р э т, рытуальная чысціня.

- ТАДЖІД, а т - Т а д ж і д, Т э ч ж і д, Т э д ж в і д,
тлумачення, як треба читати Кур'ян, АМ 101
- ТАЕММУМ, пясок, якім б'яруць абдэс, калі няма вадм
- ТАЗ, Г. Т. 352
- ТАЗІР, а т - Т а з і р, навучальнае пакаранне за парушэнне
грамадскага парадку
- ТАКБІР, а т - Т а к б і р, Т э к б і р, праслаўленне Аллага
- ТАКВІНЫ, паудухі, якія існуюць таксама як джынн
- ТАКТАМЫШ, татарскі князь на службе у ІКЛ у 16 ст., ЯТ 198, 200
- ТАКТЫКА ТАТАРСКІХ ВОЙСК, ЯТ 86
- ТАЛАБ аль-ІЛМ, імкненне да ведаў, пошук ведаў
- ТАЛКЫН, т а л к і н, малітва імама у час богаслужэння у мячэці
- ТАЛАК, гл. Талят
- ТАЛУТ, кур'янічын персанаж, супастаўляецца з Саулам
- ТАЛЫКА-ГРЫНЦЭВІЧ Я., навуковец, БД 270
- ТАЛЫКА-ГРЫНЦЭВІЧ Юліян, навуковец, АМ 21, 47, 111, 121, 125,
126, 130, 169—171, 173, 182
- ТАЛЫКОЎСКІ Аляксандр, генерал, БД 135
- ТАЛКУН, малітва на магіле пасля пахавання, БД 195
- ТАЛЫСІМ, граматка, талісман
- ТУЛУМБАС, т а л а м б а с, вялікі турэцкі бубен, гл. Тарабан,
Г. Т. 4 370
- ТАЛЫК, т а л а к, развод
- ТАМГА, кляймо, БД 221
- ТАМЕРЛАН, Ц і м у р л е н г, эмір, ЯТ 113, 123, 129, 140, 158
- ТАНВІН, т э н в і н, знак падваення гукі ў слове
- ТАПЧАН, від турэцкага дывана /меблі/, Г. Т. 4 359
- ТАПЧЫБАШЫ Алі Бек Акбар, гісторык, БД 221
- ТАРАБАН, т у л у м б а с, вялікі бубен, Г. Т. 4 358
- ТАРАВІХ, вячэрняя малітва ў мячэці ў Рамазане, БД 189
- ТАРАШЭЎСКІЯ, мурэм, БД 54
- ТАРЫК, правільная дарога
- ТАСТАМАНТ, т э с т а м а н т, завяшчанне, БД 197
- ТАТАРКА, рака, даўж. 13 км
- ТАТАРКА, рака, даўж. 11 км
- ТАТАРСКІ КАНАЛ
- ТАТАРСКІ ЕДЕН
- ТАТАРНИК, расліна
- ТАТАРСКАЕ МЫЛА, расліна

- ТАТАРСКІ ТАНЕЦ, ваенна-тактычны прыём, Г, Т. 4 360
ТАТАРСКІ ХЛЕБ, Г, Т. 4 435; Г, Т. I
ТАТАРНІ, турмы для татарцаў у Рэчы Паспалітай, БД 66
ТАТАРСКА-ЛІТОўСКІ КОННЫ ПОЛК, гл. Літоўска-татарскі конны полк,
БД 125
"ТАТАРСКАЯ КОННІЦА", татарскі полк уланаў Мян Мустафы Ахматовіча, АМ 31
ТАТАРСКІ ПОЛК /1803—1807/, пазней, да 1833 — Уланскі полк,
БД 126
ТАТАРСКІ ЯРУС, геалагічны гарызонт
ТАТАРСКІЯ КАНЦЫ, татарскія вуліцы, татарскія слабоды, БД 41
ТАТАРСКІЯ ПАЛКІ, БД 113
ТАТАРСКІ ПОЛК, 1831. г., БД 130
ТАТАРСКІ ЭСКАДРОН у арміі Напалеона, БД 127, 128, 129
ТАТАРСТАН, дзяржава
ТАТАРЫ, Г, Т. 4 361; ЯТ 59—63
ТАТАРШЧЫНЫ /маёйткі/, ЯТ 215; 218—220; БД 71
ТАТАРЫ ГАСПАДАРСКІЯ, БД 54
ТАТАРЫ ДЗІКІЯ, ардыны, БД 83
ТАТАРЫ-КАЗАКІ, гл. Казакі-татары, БД 54
ТАУБА, а т- Тауба, 9-я сура з Кур'ана
ТАУРА, а т- Таура, Пяцікніжка Майсея
ТАУХІД, тэухід, тэвхід, адзінабожжа
ТАУЭР Марыя, навуковец, АМ 103
ТАФСІР, Тэфсір, Тапсір, БД 249; АМ 101; ЯТ 297
ТАФТА, тавта, тканіна, Г, Т. 4. 352
ТАХАДЖУД, начная малітва або чытанне Кур'ана ноччу
ТАХАРЭТ, рытуальная чысціня, гл. Тагарэт
ТАХТАМЫШ, хан Залатой Арды, БД 208; ЯТ 113, 121, 123—125, 147,
148, 158, 159
ТАХТАМЫШАВІЧЫ, ЯТ 125, 126
ТАХТЭРМАН Ян Ежы, навуковец, АМ 132, 133, 174—176, 183
ТАХ'Я, адзенне Мухамеда прарока у Дзень Апошняга Суда
ТАШНІД, тэшдзід, ташчыць, значок над літарай
ТОКТА, хан, ЯТ 105, 112, 113 /вядомы і пад назвай Тохта/
ТОЛУЙ, хан, сын Чынгісхана
ТОЛЬ, паўза прычыласця 3—5-разовага прачытання арабскага
алфавіту
ТРАКІМІНКІ, татарская вёска у Літве, БД 166

"ТРАКТАТ ПРА ЛІТОЎСКІХ ТАТАРАЎ", Рызале-І-татар-І-Лех, БД 252, 255; ЯТ 18, 146, 159, 231

ТРОКІ, т у р к, т р а к а й, гораду Літве, АМ 59; ЯТ 25, 27, 123, 132, 149, 153—155, 159—161, 208—210, 214, 218, 222—224, 227, 228, 233—235, 241, 276, 278, 285, 286, 294, 306, 307

ТРОКСКАЯ МЯЧЭЦЬ /1558—1609/, БД 61, 74

ТРОХОТЮДЗЕ ПАСЯЛЕННЯ ТАТАРАЎ У ПАДЛЯШЫ /1979 г./, БД 182
ТРЭЦІ УСЕПОЛЬСКІ З'ЕЗД ДЭЛЕГАТАЎ АДЗЕЛАЎ КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦ-КАГА ЗІУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ У РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ, АМ 48

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Адам, паўстанец 1863 г., АМ 9

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Аляксандр, генерал, БД 135

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Амурат, на службе у рускай паліцыі, АМ 19, 20

ТУГАН-БАРАНОЎСКАЯ М., навуковец, БД 270

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Мацей

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Стафан, навуковец, БД 270; АМ 56, 68, 115, 135, 136, 162, 170—173, 181—183, 186

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Самуіл, паўстанец, 1863 г., АМ 19

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Дзаф, паўстанец 1863 г., БД 19

ТУГАН-БАРАНОЎСКІ Мурза Януш, палкоўнік на прускай службе, БД 135

ТУЛЬБЭ, магіла прарока Мухамеда

ТУЛУ ГОДЖА, бацька Тахтамышы, ЯТ 122, 301

ТУЛУП, т у л у б, адзенне, Г. Т. 4 370

ТУПАЛЬСКІЯ, татарскія князі у БКІ

ТУРК, татарская назва Трокаў, БД 60

ТУРКІ-АГУЗЫ, народ

ТУРКІ-АСМАНЫ, народ, БД 260

"ТУРЭЦКАЕ ЗАСТУПНІЦТВА" за літоўскіх татароў, гл. у арт.

"Ліпкаў бунт"

ТУРУЖТАН, птушка

ТУРЭЦКАЯ МОВА, БД 260

ТУРЦИЯ, дзяржава

ТЫЗЕНГАУЗЫ, польскія магнаты, БД 109

ТЫНУЛЬ ДЖЕБАЛЬ, райскі напітак

ТЫТУНЬ, Г. Т. 4 402

ТЫФЛЬ, немауля мужчынскага полу

ТЫФЛІТ, немауля жаночага полу

ТЫШКЕВІЧ Ян, навуковец, ЯТ 246

ТЭ, т э й, назва літары "Т", якая азначае гук "Т" цвёрды

ТЭВХІД, т а у х і д, т э г с і л ь, сем месц у Кур"ане, дзе

прэчуплена асаблівае чытанне

ТЭЙЕММІМ, гл. Таәмаум

ТЭЖЫР, гл. Такбiр

ТЭЛЕБАГА, Т у л у б а г а, хан, гл. у арт. Залатая Арда

ТЭВХІД, гл. Таухід

ТЭВРЫТ, гл. Таура

ТЭВЭССЮТ, час, вызначаны пры чытанні Кур"ана, роуми тром
алифатам

ТЭЖЫР, гл. Такбiр

ТЭЖЫР ІФЫТАК, гл. Іфтытак

ТЭМДЫД, формула, якая мовіцца пры ачышчэнні адзення

ТЭММЕТ ТЭМАМ, канец, скончана

ТЭНВІН, гл. Танвiн

ТЭРТЫБ, парадак, чарговасць

ТЭФСІР, гл. Тафсiр

ТЭРАВІХ, гл. Таравiх

ТЭХІМ, груба /датычыцца вымаўлення/

ТЭРЭГУЛАГУ Амар-Бей, павольскі татарын, АМ 107

ТЭРЭК Эмірза, гл. у арт. Лоучыцкія, ЯТ 162

ТЭСЫХ, тэпсiх, малітва,

ТЭСНІМ, віно змяшанае з вадой

ТЭУБЕ, пакута

ТЭЧВІД, Т э д ж в і д, гл. Таджвiд

ТЭГІЗ, пахавальны абавязак

ТЭХМІД, сказаць альхамду

ТЭХКЫК, пацверджанне

У

У, літара

УГЕДЭЙ, сын Чынгiсхана, ЯТ 58, 86

УЗБЕК, хан, ЯТ III, II3, II4, II6, I45, I49, 284

УЗДА, ЯТ 24; АМ 65

УЗАЙР, куранічым персанаж, супастаўленца з біблэйскімі

Э з р а м

УЙГУРСКАЯ МОВА, фрагменты гэтай мовы трапляюцца у Хамаілах
літоускіх татару, БД 259

УЙГУНЫ, народ, БД 258

УЛАДЫМІРСКАЕ КНЯСТВА

УЛАДЫСЛАУ ЯГЕЛОНЧЫК, кароль

УЛАКЧЫ, хан, гл. у арт. Залатая Арда

УЛАН, Г, Т. 4 406

УЛАН, тнтул /тнтул Асанчукоу у ВКД/, БД 227

УЛАНОВІЧ Майка, ЯТ 198

УЛАН Аляксандр, палкоўнік, БД 117

УЛАН-МАЛАШЫЦКІ, мурза

УЛАН Мурза Самуэль, палкоўнік у 1861 г., БД 130—131

УЛАН Самуэль, ротмістр на французскай службе, БД 128

УЛАНСКАЕ ХАРУНЖАСТВА, БД 209

УЛАН, рускі палкоўнік у 1863 г., загінуў, АМ 19

УЛАНЫ, мурэм у НКЛ, БД 54

УЛАМА, збор знаўцаў багаслоўя

УЛЕМА, вучоны

УЛУГБЕК Мухаммед, астраном і матэматык Сярэдняй Азіі

УЛУГ МУХАММЕД, хан, ЯТ 129, 130, 159, 161

УЛУС, удзел Мангольскай Імперыі, БД 209; ЯТ 70, 94, 104, 118,
132, 133, 140, 141, 160

УМАР, А м а р і б н - Х а т т а б, халіф

УММА, рэлігійная абшчына

УММЕТ, мусульманская злучнасць

УМРА, малое паломніцтва

УМУР НАМАЗ, малітва пасля пахавання памерлага у яго доме, БД
178, 195

УН, он, дзесяць /памета пры чытанні малітваў/

УРАЗА, С а у м, пост у месяц Рамазан /Рамадан/

УРДУН, значэнне слова страчана

УРС, в а л і м, вясельная урачыстасць

УРУС, хан, гл. у арт. Залатая Арда

УСЕРАСІЙСКІ МУСУЛЬМАНСКІ САВЕТ /1917 г./, БД 146

УСЕЎРАПЕЙСКІ МУСУЛЬМАНСКІ КАНГРЭС /май 1935 г./, АМ 143, 144

УСЕПОЛЬСКІ 3^{ты}ЕЗД ДЭЛЕГАТАЎ МУСУЛЬМАНСКИХ ДЖАМІЯТАЎ, АМ 43

УСЕПОЛЬСКІ МУСУЛЬМАНСКІ КАНГРЭС /31.1.1938/, АМ 55, 56

УСЕПОЛЬСКІ МУСУЛЬМАНСКІ 3^{ты}ЕЗД /28.12.1925 г./, БД 153

УСМАН Ібн-аль-Афган, А с м а н і б н а л ь - А ф ф а н

УСУЛ ад-ДЗІН

УСУЛ аль-ФІКХ

УСТУ, у с т а, настаўнік, вялікі аматар

УТРУН

УФАК, месца ўзыходу сонца

УФУКЫЛЬ АВЛЯ, найвышэйшае узнясенне

УХУД, гара каля Медыны

УШР, палатак памерам 10 $\times$ гадавога даходу

ПРОБНЫЯ АРТЫКУЛЫ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА

"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫШЧЫ"

/І усё тое, што Іх цікавіць/

АБАЙ КУНАНБАЕВ /22.8.1845, Чынгістаўскі раён, цяпер Абаеўскі раён Сяміпалацінскай вобл. — 19.7.1904/, казахскі паэт-асветнік, родапачынальнік новай пісьмовай казахскай літаратуры. Нарадзіўся у сям'і буйнога феодала Кунанбая Аскенбаева. Спадзяючыся выхаваць сына сабе на замену, бацька паслаў яго у Сяміпалацінск у медрасе муллы Ахмет-Рызы. Адначасова Абай наведваў рускую школу. На волі бацькі ён павінен быў удзельнічаць у міхродавых звадах. Абай шмат чытаў, вывучаў усходнія мовы /арабскую, персідскую/. Гуманістычныя погляды Фірдаусі, Наваі, Нізамі, Авіцэні і інш. аказалі уплыў на яго светапогляд. Ён добра ведаў фальклор казахскага народа і шырока выкарыстоўваў яго у сваёй творчасці.

У Сяміпалацінску Абай пазнаёміўся са ссмыльнымі рускімі рэвалюцыянерамі 70-х гадоў. Новыя сябры часта бывалі ў яго ў гасцях у аўле, знаёмілі Абая з творамі рускіх паэтаў і празаікаў. Пазней Абай пазнаёміўся з творамі старажытнагрэчаскіх філосафаў. На 35-м годзе жыцця Алай усур"ёз заняўся любімай працай — паэзіяй. Першыя яго вершы людзі завучвалі на памяць, перадавалі з вуснаў у вусны. Пазней былі складзены спісы яго твораў /запісы Мурсента Бекіна/. Імя Абая стала самым папулярным у казахскім стане. Ён не толькі складаў вершы, але і перакладаў на казахскую мову сваіх любімых паэтаў — А.С. Пушкіна, І.А. Крылова і М.Ю. Лермантава. Яго тудожныя пераклады да гэтай пары застаюцца найлепшымі ў казахскай паэзіі.

Вершы Абая, які жну сярод працоўнага люду, звалі да барацьбы за вызваленне ад прыгнёту, цемры. Вывучаючы спадчыну рускіх і заходнееўрапейскіх класікаў ён яшчэ больш пераконваўся ў неабходнасці суровай крытыкі акаляючага жыцця і супроцьстаўлення цемры вялікай сілы чалавечых ведаў, перадавой дэмакратычнай культуры. Ён высмейваў шкодныя звычаі аўла, цемрашальства, пратэставаў супроць рабскага стану жанчыны, бічываў доўгіх аканомаў, хітрых білеў. У сатырычных вершах "Нарэшце, валасным я стаў..." /1889/, "Аканом начальству рады..." /1889/, "Кулембаў" /1888/ Абай адкрыта выступаў супроць сацыяльнага зла. Ён верыў, што жыццё можа палепшыцца, калі ў людзей памяняцца адносіны да працы, разумеў дабратворную ролю вольнай

праці. На думку паэта, шчасце — "гэта толькі неразлучныя розум і праца". Абай выступае староннікам сапраўднага, мастацтва, якое выхоўвае і узвышае народ, у якім спалучаецца "майстэрства і праўда". У цэнтры творчасці Абая стаіць чалавек у яго грамадскім жыцці, практыцы.

У гісторыі казахскай літаратуры Абай застаецца непераслаўным майстрам верша. Ён увёў нэраг новых формаў /шасцірадкоўі, васьмірадкоўі/ і ўзбагаціў казахскую паэзію новым зместам. Цыкл яго вершаў, прысвечаных чатыром порам года /"Вясна", "Лета", "Восень", "Зіма"/, вершы пра прызначэнне паэзіі — усё гэта было новым у казахскай літаратуры. Абай пакінуў цудоўныя ўзоры лірыкі. Яго вершы — "З часу выпадае міг", 1896/, "На сорок лапёў тую...", 1899/, "Ці не павінен я, мёртвы, глінаю стаць..." 1898/, "На вадзе, як човен, месяц..." 1888/, "Калі стане другі цені" 1900/ і інш. — прыклады высокапаэтычнага майстэрства. Абай склаў некалькі паэм /"Масгуд", "Сказанне пра Азім", "Іскандэр"/. Паэма пра Іскандэра прысвечана Аляксандру Македонскаму. Паэт асуджае прагавітасць завабуніка і супроцьстаўляе яму розуму асобе Арыстотэля. Сюжэты паэм "Масгуд" 1887/, "Сказанне пра Азіма" пабудаваны на арыгінальных перапрацаваных сюжэтах усходняй класічнай літаратуры". У напісаных прозах "Павучаннях" закрануты гістарычныя, педагогічныя і прававыя тэмы; лакалізм, мастацкая паўната і глыбіня думак — такія асаблівасці гэтых твораў.

Абай быў таленавітым кампазітарам. Многія свае лірычныя вершы ён пераклаў на музыку для шырокага распаўсюджвання. Яго творы выданы на казахскай мове і перакладзены на многія мовы іншых народаў.

І. Дзясенбаев.

АНАМ, А л ь А н а м, 6-я сура з Кур'ана. Складаецца з 166 аятаў. Названа ад слова у 137 аяце і абазначае б о м д л а, с х а ц і н а. Гэта адна з апошніх мекканскіх сур, паходзіць з часу блізкага да перасялення мусульман з Меккі да Медыны. Паводле думкі некаторых каментатараў Кур'ана частка сур можа належыць да медынскага перыяду. У гэтай суре сказана што Аллаг адзіны і адзіны і Ён з'яўляецца Першапрынцыпам усяго, што існуе на небе і на зямлі. Аллаг не можа быць зразуметні і вызначаны людскімі катэгорыямі /паняццямі/, а ўсе спробы персаніфікацыі вядуць да скажэння і забабонаў, да язычніцтва /паганства/ і многабожжа. Адсюль дэволі частыя алузіі да хрыс-

ціямскага догмату аб боскасці Ісмаілісуса Хрыста/, як спрэчна-
га з асноўнымі догматамі Ісламу абсалютнага, непадзельнага мона-
тэізму.
Ю. Бяляўскі.

АРАФ, А л ь А р а ф, 7-я сура з Кур'ана. Складаецца з 207
аятаў. Некаторыя каментатары Кур'ана назву суры пакідаюць без
перакладу, трактуючы яе як імя уласнае, іныя лічаць матэматыч-
нымі гэта слова перакласці як п е р а м н о д м. Лічаць, што гэта
сура была паслана Мухаммеду ў канцы мекканскага перыяду, нават
у апошні год перад перасяленнем мусульман з Меккі ў Мадynu.
Праблемы, якія вырашаюцца ў гэтай суры, вельмі складаныя, але
дамінуе ў ёй матыв "супраціўлення Аллага і яго знаменням",
пачынаючы ад шайтана-Ібліса, праз супраціўленне прарокам —
Нугу, Гуду, Салігу, Луту, Шуайбу; гісторыя Мусы /Майсея/, Фа-
раона і пазнейшая гісторыя габраю; згадваецца апошні час, які
прыходзіць да людзей неспадзявана. У суры ёсць разоў паўтараец-
ца мусульманская формула пра адзіства і адзінасць Аллага, што
вельмі часта сустракаецца ў мекканскіх сурах, бо мекканскі
перыяд быў перыядам фарміравання рэлігійнай дактрыны Ісламу.
Ю. Бяляўскі.

АСІНА, т а п о л я д р ы ж а ч а я (*Populus tremula*).
Лістападнае двухдомнае дрэва сямейства вярбовых. Паводле слоў-
ніка Шыпавай слова асіна перскага паходжання. Карнявая сістэ-
ма дрэва магутная, але прыпаверхневая. Ствол цыліндрычны, ша-
рават-зялёны, вышынёй 25—30 м. Лісце круглаватае, морсткае,
зубчастае, на доўгіх спіснутых чаранках, ад гэтага дрыжыць
нават пры слабым ветры. Насенне дробнае, разносіцца ветрам
на далёкую адлегласць. Цвіце ў красавіку да распускання ліс-
ця. Расце асіна ў лясх Еўропы і Азіі разам з елкай і хвояй.
Жыве да 150 гадоў. Асінішкі на Беларусі складаюць больш за
3,5 % усёй плошчы, занятай лясамі. Асноўныя масівы асінішак:
кiслiчны, сніткавы, прыручайна-травяны і чарнічны. Драўніна
асіны белая, мяккая, добра апрацоўваецца, але няўстойлівая
да стрыжнёвай гнілі; ідзе на выраб запалак, цэлюлозы, бандар-
най клёпкі, пацак.
П. Пятроўскі.

АСМАНСКА-ТУРЭЦКІ УПЛЫВ НА МУСУЛЬМАНСКУЮ ТЭРМІНАЛОГІЮ. Час і
шляхі ўздзеяння асманска-турэцкай мовы на мусульманскую тэр-
міналогію, якая збераглася ў Хамаілах і Аль-Кітабах, даследчы-
кам! пакуль што не вывучаны. Мяркуецца, што літоўскія татары,

якія служилі талмачами /перекладчиками/ паміж адміністрацыйяй Вялікага Княства Літоўскага і Кароны /Польшчы/ з Крымскім ханствам і Турцыяй падпалі пад уплыў асманскай мовы і перанеслі гэты уплыў на мусульманскую арабскую тэрміналогію. Ёсць таксама меркаванне, што даволі часты прыезд па дзяржаўных справах, пражыванне, нават пасяленне крымскіх татароў у НКД з цягам часу пауплывала на тутэйшых татароў, ацорэчванне арабскай мусульманскай тэрміналогіі.

Для прыкладу можна прывесці такія ацорэчаныя арабскія словы: раджаб у беларускіх татароў і туркаў-асманаў /араб. раджаб/ — "назва аднаго з месяцаў", Мар'ям, у асм.-тур. ідэнтычна /араб. Мар'ям/ — імя уласнае, джагенізм, у асм.-тур. ідэнтычна /араб. джаганам/ — "пекла", шэйтан, у асм.-тур. ідэнтычна /араб. шайтан/ — "шэтан", "сатана"; шэйх, у асм.-тур. ідэнтычна /араб. шайх/ — "старэй, начальнік", расуль, у асм.-тур. расуль /араб. расул/ — "пасланнік, прарок", селям, у асм.-тур. селям /араб. салым/ — "мір". Як бачна з названых прыкладаў, тут можна заўважыць фанетычнае правіла пераходу кароткіх галосных задняга раду ў шэраг галосных перадніх. Падобна як у асманска-турэцкім кароткі змчым гук "т", які ў арабскай мове як праўіла апускаецца /не вымаўляецца/, у татарскай мове не знікае. Прыклады: эманэт, у асм.-тур. шэроэт /араб. шарба/ — "напітак", шэрыят, у асм.-тур. ідэнтычна /араб. шарія/, уммет, у асм.-тур. іуммет /араб. умма/ — "дзямія, мусульманскі прыход, парафія". Некаторыя арабскія назвы аднаскладовыя таксама пад уплывам асманска-турэцкай мовы атрымліваліся ў Хамаілах і Аль-Кітабах двухскладовасць. Прыклады: Бакір, у асм.-тур. ідэнтычна /араб. Бакр/ — "імя уласнае", Місір, у асм.-тур. Мысыр /араб. Місір/ — "Егіпет".

Іу /накшталт нямецкага у-умляют/ пераходзіць у мове нашых татароў у галоснае "э". Можна тут падаць наступныя прыклады: гусель, у асм.-тур. гусіуль — "абмыванне", мусульманін, у асм.-тур. міусліман — "мусульманін", рукеі, у асм.-тур. ріукіу — "пастава ў час малітвы". Паўная частка татарскай мовы захавалася з запазычэнняў непасрэдна з асм.-тур. мовы. Называем тут некаторыя прыклады: байрам — "свята", батман — "мера вагі", кол — "рука", куш — "птэшка", кушдук — пад падузень", кыз — "дзяўчына", табут — "насілкі, мары, на якіх ідуць памерлага". П. Бараўскі, А. Дубіньскі.

АХОВА ПРЫРОДЫ, аховы жывёл, расліннасці і прыродных рэчываў. Аллаг даў чалавеку уладу над шматлікімі Божымі стварэннямі і правам карыстацца імі. Але гэта не абазначае, што Аллаг даў чалавеку неабмежаваную свабоду у гэтым. Іслам вучыць, што чалавек не павінен падвяргаць жывёл і расліны небяспечы і здзекавацца над імі. Карыстаючыся імі ў сваіх мэтах, ён павінен асцярагацца і не прыносіць ім крыўду. Напрыклад, Іслам дазваляе забіваць жывёл для прыгатавання страў, але забаронена забіваць жывёл дзеля забавы ці спорту. Для таго, каб карыстацца мясам, Існуе пэўнае правіла забоя жывёлы. Іслам дазваляе забіваць небяспечных жывёл толькі таму, што чалавечыя жыццё ці кнішча даражэй. Але пры пазбаўленні жыцця драпежніка не дазваляецца забіваць яго доўгай і пакутлівай смерцю. Жывёл, якіх чалавек выкарыстоўвае для перавозкі грузаў, для перавозкі людзей Іслам забараняе трымаць галоднымі, мучыць і перагружаць працай. Лічынкі агідным лавіць птушак і трымаць іх у няволі без патрэбы. Іслам не ухваляе таксама без пільнай патрэбы ссякаць дрэвы і хмызняк. Чалавек можа выкарыстоўваць садавіну і іншыя плады, але не мае права іх псаваць. Іслам не дазваляе таксама нішчыць нежывыя прыродныя рэчывы і ўтварэнні, напрыклад, ваду і водныя крыніцы і вучыць берагчы ўсе прыродныя рэсурсы, як жывыя, так і нежывыя. А. Маудудзі.

БАГУН / *Ledum* /, род вечназялёных кустоў сямейства верасавых. Паводле слоўніка Шыпавай слова **б а г у н** цюркскага паходжання. Расліна вышынёй 10—130 см. Лісце скурыстае, лінейна-паддоўжанае. Кветкі белыя, духмяныя. Суквецце — парасонападобны шчыток. Вядома 8 відаў, на Беларусі — адзін — багун балотны / *Ledum palustre* /, народныя назвы: багно, бахун, бор, клапоунік/. Утварае зараснікі на вярховых балотах. Ядавіты, мае ў сабе гліказід арбуцін, дубільныя рэчывы, эфірны алей з рэзкім пахам. Настой з травы ужываецца ў медыцыне як адхарквальны сродак. Лісце — сродак ад молі і клапоу.

З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя".

БАКЛАЖАН / *Balanium melongena* /, шматгадовая агароднінная расліна сямейства паслёнавых. Паводле слоўніка Шыпавай слова **б а к л а ж а н** цюркскага паходжання. Дзікарослы вядомы ў Індыі, дзе ўпершыню уведзены ў культуру задаруча да нашай эры. На Беларусі пасіраюць у паўднёвых раёнах Брэскай і Гомель-

скай абласцей; можна вырошчваць на усёй тэрыторыі Рэспублікі з выкарыстаннем расады і плёначных укрываў. Выхныя расліны да 1 м. Лісце простае, авальнае, перыста-лопасцевое або суцэльнае, зялёнае з фіялетавым адценнем. Кветкі фіялетава, пазушныя, адзіночныя або ў гронках. Плады — ягады грушалападобнай, круглай або цыліндрычнай формы, фіялетава, жоўтыя з карычневымі палосамі, зялёныя, белыя. Мякаць белая ці зяленаватая. Вегетацыйны перыяд 100—140 сутак. У культуры аднагадовая, цепла- і вільгацелюбая расліна, вырошчваецца расадай на адываных ад халодных вятроў участках з лёгкай сугліністай глебай. Памярны сарты: Далікатэс 163, Доўгі фіялетава 239. Ураджайнасць 15—30 т/га. У яго выкарыстоўваюць плады ў фазе тэхналагічнай спеласці, яны маюць цукры, бялкі, тлушчы, а таксама солі кальцыю, фосфару, жалеза. Н. Завадская.

БАКЛАН ВЯЛІКІ, кармаран *Phalacrocorax carbo*, птушка сямейства бакланавых атрада весляногіх. Паводле слоўніка Шыпавай слова б а к л а н іржскага паходжання. Баклан памярны ў Еўропе, Азіі, Паўночнай Амерыцы. На Беларусі вельмі рэдкі залётны від /таму ахоўваецца/; паводле звестак К. Тызенгаўза /1846 г./ у мінулым гнездаваўся на Палессі. У 1960, 1964 г. адзінаквыя птушкі адзначаны ў Аршанскім і Брэсцкім раёнах. Корміцца рыбай. Птушанятам рыбу прыносіць з вадаёма на адлегласці да 30—40 км.

Даўжыня цела птушкі 85—93 см, маса 1,7—3 кг. Самкі крыху драбнейшыя за самцоў. Дзьоба моцная, жоўтая, загнутая на канцы. Усе 4 пальцы злучаны плавальнай перапонкай. Аперэнне дарослых чорнае з бронзава-зяленаватым блыскам на спіне і пурпурова-сіняватым на брушку. Пер’і манты бронзава-бурыя з зяленавата-чорнымі краямі, што надае аперэнню лускаваты выгляд. Тваровая частка галавы не апераная, пакрытая жоўтай скурай. Галава, шыя і перадняя частка валаўка буравата-шэрая з дробным белым рабачнікам. На спінах буйныя белыя плямы. Добра плавае і нырае. У краінах Далёкага Усходу і Паўднёва-Усходняй Азіі нярэдка выкарыстоўваюць бакланаў для палывання за рыбамі. Вялікія заломы чылійскай салетры — гэта гуана /памёт/ бакланаў.

ВАНЗУЛІН Ікрам Халімавіч /н. 14.12.1919, в. Тукар Сабінскага раёна, Татарстан/, адзін з кіраўнікоў партызанскага руху у Віцебскай вобл. у Айчынную вайну. З рабочых. Член КПСС з 1944. З чэрв. 1941 у Чырв. Арміі; з чэрв. 1942 у партызанах — камандзір аддзялення, палітрук, камандзір узвода. З лют. 1943 нам. камандзіра брыгады, з жн. камісар Першай Смаленскай партызанскай брыгады Віцебскай вобл. Узнагароджаны ордэнам Чырв. Сцяга, медалямі. Жыве у Наваполацку.

26.6.1944 брыгада /390 партызан/ злучылася з Чырв. Арміяй. На дзень злучэння яднала 5 атрадаў. Дзейнічала на тэр. Смаленскай вобл. Віцебскай /Сенненскі, Талачынскі, Чалніцкі, Дзельскі раёны/ і Мінскай /Халопеніцкі, Крупскі раёны/.

З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая Энцыклапедыя".

ВАРШАўСКІЯ МІЗАРЫ. У Варшаве былі два мусульманскія мізары — адзін пры вуліцы Млынарскай на Волі, другі — на Павонзках пры вуліцы Татарскай. Першы, закладзены яшчэ ў 1839 г. рускімі вайсковымі ўладамі для службоўцаў мусульманскага веравызнання, ёму здаўна нечынны і сістэматычна знішчаўся з 80-х гадоў 19 ст. Павонзкаўскі мізар, закладзены ў 1867 г. таксама ёму прызначаны для вайскоўцаў. Хавалі на ім мусульман да 1914 г. і не толькі вайскоўцаў, але і жыхароў Варшавы мусульманскай веры. Надмагільнымі камяні, якім надавалі іншы стыль, чым на іншых мізарах літоўскіх татароў, па выглядзе нагадвалі турэцкія, павольскія ці крымскія мізары. Пасля аднаўлення незалежнасці кароткі час мізар знаходзіўся над наглядам польскіх вайсковых улад, а пазней перайшоў пад апеку мясцовага джаміята. Хавалі на ім, як і раней, не толькі польскіх татароў, але і мусульман іншых народаў, між іншымі і імігрантаў з Каўказа.

А. Міськевіч.

ГАЙСАРАЎ Ахмет Зіганінавіч /н. 20.11.1906, с. В. Каўбінш Апастаўскага раёна, Татарстан/, адзін з кіраўнікоў партызанскага руху у Баранавіцкай вобл. у Айч. вайну. Член КПСС з 1927. Скончыў Казанскі камуніст. універсітэт /1932/. Удзельнік сав.-фінл. вайны 1939—40. У Айч. вайну удзельнік абароны Белаастока. З сак. 1943 у партызанах: радыва, камандзір узвода, камісар партызанскай брыгады імя Г.К. Жукава, адначасова з снеж. 1943 2-і сакратар Стаўбцоўскага падл. РК КП/б/Б. У 1944—77

на парт., адм.-гасп. і сав. работе ў Баранавіцкай і Гродзенскай абл. Бригада дзейнічала на тэр. Баранавіцкай вобл. /Стаўбцоўскі, Мірскі раёны/. 10.7.1944 бригада /733 партызан/ злучылася з Чырвонай Арміяй. На дзень злучэння яднала 5 атрадаў.

З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая Энцыклапедыя/.

ДАДЖАЛ, а д - Д а д ж ж а л /"падманчык", ад арамейскага даггала — "фальшывы", "іжывы"/ — персанаж мусульманскіх паданняў — спакуснік людзей, які павінен з'явіцца перад канцом свету. Тыпалагічна і функцыянальна адпавядае антыхрысту ў хрысціянскіх сказаннях. У Кур'ане Даджжал не упамінаецца, але часта апісваецца ў сярэднявечных сказаннях пра бедствы, якія маюць адбыцца /"малахім"/. Належыць да кампаніі Ібліса, знаходзіцца на востраве ў Індыйскім акіяне. Ён прыкаваны да скалы і знаходзіцца пад вартай д ж ж а у. Мараплаўцы, якія прапываюць каля вострава, чуюць музыку, якая даносіцца з вострава і могуць браць прысмакі і ў хыхароу вострава, якія ніколі не паказваюцца людзям, але пакідаюць тавары на беразе для абмену.

Перад канцом свету, калі Іаджуд і Маджуд /адпавядаюць біблейскім Іогу і Магогу/ прарвуць спіну, якая іх стрымлівае, Даджжал таксама вызваліцца ад ланцугоў, з'явіцца на чале войска, сядзячы на вылізіным асле, і ўсядзі на зямлі, акрамя Меккі і Медыны, устанавіць сваё цараванне, якое працягнецца 40 дзён /або 40 гадоў/. Іса і Махдзі злічаны царства Даджжала, а затым Махді /у некаторых варыянтах Іса/ заб'е яго ў Сірыі ці Палесціне.

Часам з Даджжалам ітоесамлівалі некаторых персанажаў мусульманскіх паданняў — сучаснікаў Мухаммеда — Ібн Сайіда, легендарнага старажытнаараўіскага прадказальніка Шырку.
М. Шытроўскі.

КУПАН, старадаўняе верхняе мужчынскае і жаночае адзенне, вядомае таксама пад назвай ш а р а к. Паводле слоўніка Шыпавай слоўнік купан цюркскага паходжання. Магчыма, што разам з гонграмі гэта слова і адзенне паявілася і ў іншых краінах, напрыклад, у Польшчы. У 16—19 ст. бую часткай адзення шляхты, мяшчан і украінскага казацтва. Шылі з сукна, пераважна сіняга і чэргага колеру. Крой прамы, двухортны, спінка прыталеная,

з бакоу устаўляліся прыборами кліні. Пярэднія гладкія полкі зашпільваліся збоку на 2 гузікі. Вялікі адкладны каўнер і закаўрашы часта шлі з чырвонага атласу, аксаміту ці футра.

З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая Энцыклапедыя".

КАРАЇЗМ, караі́мская ве́ра, прызнае Стары Запавет з дзесяццю заповедзямі ў першапачатковым выглядзе, але пры гэтым караі́мскае веравучэнне грунтуецца на тых жа самых прынцыпах, на якіх грунтуецца і хрысціянства.

Дзесяць заповедзяў:

1. Бог стварыў увесь фізічны і духоўны свет у часе і з нічога;
2. Ён — Творца, які Сам не быў створаны;
3. Бог не мае формы, ні з чым нельга параўнаць, бесцясны і абсалютна адзіны;
4. Ён паслаў нашага настаўніка Майсея;
5. Ён паслаў нам праз Майсея Тору, якая ўтрымлівае абсалютную ісціну і не можа быць дапоўнена або заменена якім-небудзь іншым законам;
6. Кожны вернік павінен вывучаць Тору ў арыгінале і ўразумець яе існы сэнс;
7. Бог раскрыўся і іншым прарокам /хоць іх прарочы дар менш, чым дар Майсея/;
8. Бог уваскросіць памерлых у Судны Дзень;
9. Бог аддзячыць кожнаму чалавеку паводле таго, што чалавек заслуужыў /асабістая правідэнцыя, свабода волі, несыротнасць душы і справядлівая ўзнагарода ў тым свеце/;
10. Бог не пераследуе тых, хто жыве ў выгнанні, але жадае ачысціць іх з дапамогай выпрабаванняў; яны могуць спадзявацца на Яго пастаянную дапамогу і на збаўленне, якое будзе здзейснена праз Месію — нашчадка Давыда.

Паявіўся караізм на Усходзе як вера, паслядоўнікі якой вызнавалі толькі Стары Запавет і не прызнавалі ніякіх тлумачэнняў да яго. Вырашальнае значэнне для станаўлення караізму як самастойнай веры адыграла дзейнасць выдатнага багаслова свайго часу — Анана-бен-Давыда /751—840/, які аб'ядаў эсэю, самарыян і насупіў усіх, хто змагаўся за чысціню Старога Запавету. У канцы VIII ст. Анан перасяліўся ў Іерусалім, дзе пісаў сваё знакамітае "Кнігу Пастасу". У гэтай працы ён прапаноўваў не

слепа кіраваця яго думкай, а чытаць і глыбока вывучаць Стари Запавет. Призначы толькі Пісамі Закон, прыхільнікі Анана шмат часу аддавалі чытанню і вывучэнню Старога Запавету. У катакомбах Іерусаліма Анан збудаваў перш караймскі храм-кенасу. Яна стала ўзорам для будаўніцтва кенас усюды, дзе жылі караймы.

Анан вызначыў усе дагматы караймскай веры /карайзму/, склаў календар, стварыў святарскую іерархію. За кароткі час карайзм паширыўся сярод народаў рознага этнічнага паходжання. Узніклі шматлікія ашчыны на Блізкім Усходзе, у Паўночнай Афрыцы, Іспаніі, Візантыі, на Балканах, у Прічарнамор'і і Прыкаспіі. Паявіліся такія выдатныя багасловы, як духоўны кіраўнік караймаў Месапатаміі Мукмач /X ст./, як Бен'ямін Нагавендзі, што прапагандаваў вучэнне, блізкае да вучэння Філона Александрыйскага аб Логасе /XI ст./ і іншыя. Вялікім місіянерскім дасягненнем было прыняццё карайму некаторымі качавымі народамі Усходняй Еўропы /полаўцамі, найманамі, узунамі, чўнгамі і іншымі/. Напрыклад, місіянер Ісаак Сангары з Месапатаміі шмат зрабіў для таго, каб частка хазараў прыняла карайзм. На караймскіх могілках у Чуфут-Кале "Балта-Тэймес" археолаг А.С. Фірковіч знайшоў магілу Сангары, а пазней антраполог Штэрн — магілу жонкі Сангары.

Караймы заўсёды вылучаліся талерантнасцю. Яны ніколі не працягвалі непраязні да іншых народаў і нікога, акрамя язмчых, не імкнуліся далучыць да сваёй веры. Яны лічылі, што кожны, хто выконвае законы сваёй веры у адзінага Бога, заслугоўвае райскага жыцця на тым свеце.

Пачынаючы з Анана /па-персідску Анан ібн Дауд/ караймы знаходзіліся над прыкметным уплывам багаслоўскай школы Азама абу Ганіфі /Абу Ганіфа/ і перанялі некаторыя палажэнні і прынцыпы Ісламу.

Да далучэння Крыма да Расіі побыт і сямейнае жыццё караймаў было чым адрозніваліся ад мусульманства. Гісторык Э. Дайнер у працы "Гісторыя крымскіх караймаў" /Варшава, 1833 г./ называе 25 пунктаў у доказ блізкасці караймскага веравучэння і побыту да мусульманскіх. Вось некаторыя з іх: алтар караймскіх кенас, як і міхраб мусульманскіх мячэцяў, арментаванне на поўдзень; падлога храма засцілаецца дыванамі; як і мусульмане, караймы перад малітвай выконваюць абрад абышывання /звычайна дома/ і

при уваходзе у храм разувацца; свае літургію караімы адіраў-
ліць, у асноўным, на стараітнацюркскаяй мове, вельмі блізкай
да мовы арыгінала ачадзата помнікі куманскай /палавецкай/
літаратуры — "Кодэкса куманікуса"; нарэшце, караімскае вучэн-
не прызнае Ісуса Хрыста і Мухаммеда вялікімі прарокамі!

Асветніцкая дзейнасць амаль усіх караіmsкіх вучоных і філа-
сафаў наліла рэлігійны характар. Зыходзячы з гораў і прапуючы
у Бахчысарай, караімы пачынаць заўсёды вярталіся у свае хаты,
пачоры, пад ахову муроў, на камянях якіх выбіты старадаўнія
рунічныя знакі, якія сцягаюць да эпохі хазараў. Вера караімаў
дапамагла ім не растваріцца у навакольным мусульманскім і хры-
сціянскім насельніцтве, зберагчы сябе як у этнічным, так і
у культурным сэнсе.

М. Сарач.

КАРАІМСКАЯ МОВА, мова караімаў. Сучасная караіmsкая мова
предстаўлена крымскім, галіцка-лукіім /Украіна/ і тракайскім
дыялектамі /Літва/. У караіmsка-рускіх-польскіх слоўніку, скла-
дзеным мовазнаўцамі Польшчы і Расіі /А. Зайчанкоўскі, А. Ду-
біньскі, В. Зайчанкоўскі, С. Шапша, М. Баснакаў/ і надрукава-
ным у Маскве у 1974 г., змешчана 17400 караіmsкіх слоў. Залеж-
на ад месца пасялення караімы, акрамя роднай мовы, добра валод-
аюць мовамі краін, грамадзянамі якіх яны з'яўляюцца.

Па фанетычных, марфалагічных і лексічных асаблівасцях
караіmsкая мова вельмі блізкая да стараітнацюркскіх моў, у
прыватнасці да палавецкай /куманскай/ мовы, а з сучасных цюрк-
скіх моў — да карачаева-балкарскай, кумыкскай, крымскататар-
скай мовы.

Караіmsкая мова уяўляе сабой вялікую цікавасць для лінгві-
стаў, бо фанетычная структура, лексіка і граматыка з'яўляюць
рысы цюркскіх моў стараітных часоў, якія у іншых сучасных
цюркскіх мовах ужо не ўжываюцца ці зніклі зусім. У адносінах
фанетычных асаблівасцей адзначаюцца палаталізацыя зычных гукіх —
начупнасці дзвух пар — мяккіх і цвёрдых. Стараітнацюркская
мова арыхоўвае нацыю таксама адзначае начупнасць парных зыч-
ных, палаталізаваных і непалаталізаваных.

Стараітныя элементы уласцівы і лексічнаму складу кара-
іmsкай мовы. Гэта, у прыватнасці, словы са сферай земляробства,
началарства, вайсковай справы, замяшчэння у іншых цюркскіх мо-
вах найбольші запаміначчымі з персідскай і арабскай моў. На

сінтаксіс караімскай мовы пэуны уплыў аказалі іншыя мовы.

Падрыхтавала Г. Гаммал.

У гэтым нумары "Байрама" гл. слоўнік некаторых караі-
мскіх слоў, прыказкі і прымаўкі. Калі чытачам спадабаецца су-
пастаўленне караімскай і іншых цюркскіх моў, то "Байрам"
будзе друкаваць падобныя матэрыялы.

КАРАІМЫ /саманазва к а р а і — тня, якія чытаць Ста-
ры Заповіт, біблейцы/, народ, які вынае рэлігію караізм. Жы-
вуць караімы /па звестках на канец 80 — пач. 90-х гадоў гэта-
га стагоддзя/ у Ізраілі /больш за 20 тыс. чалавек, у асноўным
эмігранты з арабскіх краін/, у Украіне /1404 чал., у т.л. у
Крымскай вобл. 898 чал./, у Літве /289 чал./, у Расійскай Фе-
дэрацыі /каля 1 тыс. чал., у т.л. у Маскве і Пецярбургу каля
680 чал./, у Польшчы, Францыі і інш. краінах. Караімы добра
валодаюць мовамі народу тых краін, паўнапраўнымі грамадзянамі
якіх яны з'яўляюцца. Нашчадкі караімаў, якія жылі у Расійскай
Імперыі, роднай мовай лічаць караімскую мову. Існуе багатая
літаратура пра паходжанне караімаў. Некаторыя даследчыкі лі-
чаць, што караімы — гэта нашчадкі таўраў, якіх як вельмі ва-
жунічых насельнікау Крымскіх гор апісалі старажытнагрэчаскія
марэплаўцы. Іншыя даследчыкі сцвярджаюць: караімы — нашчадкі
старажытнацюркскіх плямёнаў узунаў, чубнаў, ішпага абарыген-
нага насельніцтва Крыма, якое уваходзілі у УШ—Х стагоддзях
у склад Хазарскага каганата.

Аб раннім пасяленні караімаў у Крыме сведчаць археанта-
ванні на поўдзень старадаўнія караімскія надмагіллі з надпіса-
мі імёнаў на цюркскай мове: могілкі Балта-Тэймез у Джуфут-Кале
/Джуфут-Кале/ — 240 г. н.э., у Мангуп-Кале — 866 г., у Салха-
це /Старым Крыме/ — 910 г., у Кафе /Феадосіі/ — 1076 г.,
трапляюцца упамінанне пра надмагільныя помнікі караімаў, якія
тут жылі у I ст. н.э., нават да н.э. Большасць гісторыкаў ка-
раімскага народа лічаць, што найбольшую ролю у жыцці гэтага
народа адыгралі хазары, часткай якога з'яўляюцца сучасныя
караімы. У 60-х гадах VI ст. хазары былі падпарадкаваны Цюрк-
скаму каганату. У сярэдзіне VII ст., пасля распаду Заходня-Цюрк-
скага каганата узнік Хазарскі каганат. Паводле гісторыка яўрай-
скага народа С.М. Дубнова частка яўраяў, якія жылі у Міхрэччы

/Месопатамії/, каля Багдада, у 2-й палавіне VIII ст. утварыла секту і перасялілася у Палесціну, а ўжо адтуль у краіны паўднёвага Міжземнамор'я, Візантыі і Причарнамор'я /у т.л. і Крыма/. У пачатку XI ст. пад ударамі візантыйцаў і славян /Старажытнарускай дзяржавы/ каганат паў. Хазары, якія визнавалі хрысціянскую веру, зліліся са сваімі заваёўнікамі — візантыйцамі і русічамі; хазары ісламскай веры растварыліся у масе печанегаў, а паслядоўнікі караізму засяродзіліся у Крыме. Паступова у Крым імігрыравалі з іншых раёнаў невялікія асичыны, якія визнавалі караізм, а таксама з Візантыі. Зліўшыся з мясцовымі караімамі эмігранты прынялі іх назву і сталі называць сябе "караімамі". У Крыме хазары-караімы жылі у Салхаце /Старым Крыме/, Чамбала /Балаклаве/, Сугедаі /Судаку/, Кафе /Феадосіі/ і гарадах-крэпасцях /Эскі-Кермен, Мангуп-Кале, Кирк-Ер — пазнейшая назва Джуфут-Кале, Чуфут-Кале/. Паступова жыццё у стэпавай частцы Крыма становілася небяспечным з прычыны частых наездаў качавых плямён і караімы вымушаны былі перасяліцца у Мангуп-Кале і Кирк-Ер. У XII ст. Кирк-Ер стаў сталіцай крымскіх караімаў.

У 1261 г. караімы адстаялі сваю крэпасць ад нападу добра ўзброенага войска венуэзцаў. У 1340 г. у Крыме пашырылася чума і многа людзей, у тым ліку караімаў, памерла ад гэтай хваробы. Тых, хто выратаваўся ад чумы, перасяліліся у Кирк-Ер, што прывяло да шчыльнай забудовы горада, які разросся за межы былой сцяны і прыйшлося будаваць новую сцяну. Гэта было ў час княжання Менехема, а пасля яго смерці ў 1396 г. будаўніцтва было завершана ў час праўлення Элізара. Крэпасць Чуфут-Кале была непрыступнай да 1736 г., калі руская армія пад камандаваннем фельдмаршала Мініха з дапамогай цяжкіх гармат вымусіла асиронцаў капітуляваць.

Спачатку кіраванне караімскай асичыны у Кирк-Ори /крэпасць Кирк-Ер і навакольная прастора/ ажыццяўлялася выбарнымі асобамі, Паступова ўлада выбарных узмацнялася і ў канцы XII ст. стала перадавацца па спадчыне. Князь /па-караімску "бій"/ спачатку падпарадкоўваўся толькі духоўнаму ўладцы — гахаму /хахаму/, як было і ў хазараў. Пазней, пры татарскіх ханах, князі атрымалі яшчэ большую ўладу, бо ханы не ўмешваліся ва ўнутраныя справы караімаў і прадставілі ім поўнае самакіраванне.

З сярэдзіны XIV ст., на працягу 400 гадоў караімі падтрымлівалі цесныя сувязі з крымскімі татарамі. Некаторыя караіmsкія князі і відныя караіmsкія дзеячы мелі вялікі ўплыў на крымскіх ханаў, якія ў час небяспекі знаходзілі ў крэпасці Кырк-Ёр прытулак і ахову. У крэпасці пазней знаходзіўся манетны двор Крымскага ханства. З часу першага крымскага хана Тады Гірэя і да апошняга хана Шагін-Гірэя крымскія караімы карысталіся тарханнімі /ахоўнымі/ ханскімі граматамі, якія вызвалялі іх ад большасці падаткаў і пошлін у межах Крымскага ханства.

Пасля заваявання Крымскага ханства Кацярынай II у 1783 г. караімы былі пазбаўлены сваіх тарханых прывілеяў. Указам імператрыцы у 1775 г. караімы былі зраўняны ў правах з іншымі насельнікам Таўрычаскай губерні. Усім караімам спецыяльнымі указамі і палажэннямі расійскага ўрада /1785, 1827, 1837, 1839, 1843, 1853, 1865 і інш./ былі прадстаўлены роўныя з праваслаўнымі правы.

Прыродныя ўмовы пражывання ў гарах былі даволі суровымі, таму з далучэннем Крыма да Расіі караімы пакідалі паступова сваё жыллё ў крэпасці і перасяліліся ў Сімферопаль, Севастопаль, Еўпаторыю; у Адэсу, Херсон, Мікалаеў, Харкаў, Маскву, Кіев і інш. Сталіцай караімаў паступова стала Еўпаторыя, у якую перамясціўся і рэлігійны цэнтр. У 1807 г. было завершана будаўніцтва саборнай кенасм /храма караімаў/ на месцы старой.

У першыя дзесяцігоддзі пасля далучэння Крыма да Расіі караімы, якія пераехалі ў іншыя гарады, пратрымлівалася старых звычаяў: гаварылі на сваёй мове, насілі нацыянальны касцюм, пакоі абстаўлялі сваёй мэбляй. Кожную вясну яны выязджалі ў сады, вінаграднікі, землі на раўніннай частцы паўвострава, дзе займаліся жывёлагадоўляй /авечна- і конегадаўляй/, а ў гарадах — рамесніцтвам і гандлем /былі таксама і багатыя прадпрыемствы/. Найдаўжэй бытавалі мужчынскія галавыны ўбор — "караімка" — шапка з аучыны каракульскага ягняці, а з мэблі — канапш "сэт", на якой сядзелі з падобранымі пад сябе нагамі.

Арыгінальным былі дамы караімаў. Пры іх былі падворкі, акружаныя невысокай мураванай сцяной, найчасцей з забрукаванымі падлогамі, якія летам мылі, дзе варылі страву, елі, прымалі гасцей, спалі. Тут раслі шаўкоуніцы /лісты ішлі на корм для шаўкавічных вусеняў, з якіх атрымлівалі шаўковыя ніткі/, а ягады шаўкавіцы ішлі на варонне/, вінаградная лаза. Дом

меу порцїх з верандаї, арментаванай на поудзень, з разнымі капіталымі. Паміж суседнімі дамамі былі пераходы і веснічкі, каб зручна было хадзіць жанчынам у госці.

Патрабаванне веры караїмаў — чытаць Стары Запавет вымагала ад кожнага быць пісьменным. Паводле перапісу 1897 г. 75% караїмаў былі пісьменнымі, гэта практычна кожны, каму было больш за 7—8 гадоў. Працавіты і таленавіты караїмскі народ вылучыў многа славуіх дзеячаў навукі і культуры. Адным з першых караїмаў-вучоных, які стаў шырока вядомы, гэта А. Фірковіч /1787, Луцк — 1874/. Збіральнік старажытных рукапісаў, археалаг, даследчык Блізкага Усходу, Каўказа і Крыма, куды пераехаў на сталое жыццё у 1813 г. і жыў у Кірк-Еры /Чыфут-Кале/. Шмат падарожнічаў, наведаў Палесціну, Егіпет, Сірыю, Турцыю, Каўказ, пазнаёміўся з жыццём караїмскіх абшчын у Галіцыі /тады Галіцыя была ў складзе Аўстра-Венгрыі/ і Тракаі. Часта бываў у Іерусаліме і караїмы далі яму мянушку — "Хаджы-Бабай", гэта значыць "Бацька падарожнікаў". Яму удалося знайсці унікальныя матэрыялы, у тым ліку так званы "Вавілонскі кодэкс" 916 г., які да кумранскіх знаходак ён вядомы як найстарэйшы помнік біблейскай пісанай літаратуры. Гэты кодэкс ён перапісаны ў 1088 годзе. Некаторыя даследчыкі гісторыі караїмаў выказваюцца аб тым, што А. Фірковіч у сваіх высновах дапускаў памылкі, нават рабіў падробкі, каб пажаданае выдаць за сапраўднае. Падобныя абвінавачванні высуваліся і да іншых гісторыкаў іншых народаў.

Першым караїм, які скончыў Рышальеўскае вучылішча ў Адэсе, ён ураджэнец Літвы Р. Кабецкі. У 1859 г. скончыў універсітэт у Санкт-Пецярбургу Ілья Казас /1833, Адэса — 1912/, у 1862 г. ён абараніў кандыдацкую дысертацыю і стаў першым караїмам з вышэйшай адукацыяй і вучонай ступенню. Ён ён сапраўдным асветнікам свайго народа. Выдатны педагог, паэт, гісторык і лінгвіст /ведаў II моў, з якіх 4 былі старажытныя/, пачаў выдаваць часопіс "Давул" /"Барабан"/, які выходзіў з 1864 па 1872 год. З яго дапамогай у 1895 г. у Еўпаторыі была адчынена Александрэўскае духоўнае вучылішча. Сын І. Казаса — Барыс Казас /1861 г., Адэса — 1922/ скончыў медыцынскі факультэт Харкаўскага універсітэта, у 1895 г. абараніў доктарскую дысертацыю.

Перыяд з 1907 да 1917 г. ён для караїмаў сапраўдным выжывальным уздымам духу і культуры. У 1911—1912 гадах вы-

давався у Маскве часопіс "Караїмське жыццё", у 1913—14 гадах у Вільнюсе — часопіс "Караїмське слова", у 1917—1919 гадах у Еупат ор мі выходзілі "Веспі караїмскага духоўнага праўлення", склікаліся з'езды, канферэнцыі, выдаваліся зборнікі вершаў, пісаліся драматычныя творы на караїмскай мове. У 1916 г. у Еупаторыі апошні гахам караімаў доктар філалагічных навук, прафесар Серая Шапшал заснаваў караїмскую бібліятэку, у якой было сабрана усё, што тады было вядома пра караімаў /пад пагрозай смерці эмігрыраваў у Турцыю, пазней ён у гахамам у Вільнюсе/. У Еупаторыі ён адчыніў невялікі этнаграфічны музей. Тут жа у жніўні 1917 г. адбыўся самы прадстаўнічы з'езд караімаў.

Пасля ўстанаўлення савецкай улады у Крыме ва ўсіх гарадах ствараліся нацыянальныя клубы. Караїмскія клубы былі практычна ва ўсіх гарадах Крыма. У Сімферопалі было створана Крымскае аб'яднанне караїмскіх абшчын. У клубах дзейнічалі гурткі, адзначаліся афіцыйныя святы. Кенасы наведвалі толькі пажылыя людзі. Клубы і кенасы дзейнічалі да 1931—1932 г. За гэты час адбыліся тры агульнакараїмскія з'езды, ён выпушчаны нумар часопіса "Бизым йол" /"Наш шлях"/. У выніку дзяржаўнай ателістычнай прапаганды, праследавання святароў, нацыянальнай інтэлігенцыі, мясных шлюбав памяншалася колькасць людзей, якія ведалі родную мову, традыцыі і гісторыю свайго народа.

Пасля 1917 г. частка караїмскай інтэлігенцыі і заможных людзей эмігрыравала ў Расію ў Турцыю, Польшчу, Германію, Францыю. Паменьшылася колькасць караімаў у Крыме з прычыны хвароб і галоднай смерці ў час грамадзянскай вайны. Раней шматдзетныя сем'і /да 6—8 дзяцей у сям'і/ сталі рэдкай з'явай. За час з 1917 г. да пачатку 1990-х гадоў колькасць караімаў на тэрыторыі былой Расійскай імперыі скарацілася ў 4,5 разы /з 12,8 тыс. да 2,8 тыс. чалавек/. Караімы вельмі пацярпелі ў час другой сусветнай вайны, хоць не так моцна, як яўрэі. Многіх караімаў расстралялі фашысты ў час акупацыі Кіева ў Бабіным Яры, былі расстраляныя як заможнікі акупантаў, памерлі ад голаду і хвароб на роднай крымскай зямлі, нарашце ў выгнанні, дзе апынуліся яны і крымскія татары ў выніку сталінскага генацыду /пасля смерці Сталіна караімы былі цалкам і поўнасьцю рэабілітаваны, а большасць жывых вярнуліся на родную зямлю/.

Караїми удзельнічалі у баях супроць нямецка-фашыскай арміі і за адвагу і умельства у вайне былі ўзнагароджаны ордэнамі, медалямі, адзначаны высокімі вайсковымі званнямі. Уладзімір Якаўлевіч Калпакчы, караім /7.9.1899, Кіеў — 17.5.1961/ — Герой Савецкага Саюза /1945 г./, генерал арміі /1961 г./, удзельнік грамадзянскай вайны ў Іспаніі /1936—39/. Пад яго камандаваннем 63-я армія удзельнічала ў Гомельска-Рэчыцкай аперацыі ў 1943 годзе. Вось самыя кароткія звесткі пра выдатных людзей караімскага народа. Таурычаскі і адэскі тахам Самуіл ПАМПУЛАЎ /1831, Еупаторыя — 1911/; грамадскі дзеяч Марк САРАЧ /1845, Еупаторыя — 1903/; піяніст-педагог і кампазітар Самуіл МАЙКАПАР /1867, Херсон — 1938/; урач і грамадскі дзеяч Майсей ЕФЕТ /1867, Еупаторыя — 1944/; контр-адмірал Расійскага флоту Якаў КЕФЕЛІ /1876, Мікалаеў — 1967, у эміграцыі з часоў грамадзянскай вайны/; грамадскі дзеяч Самуіл ХОДЖАН /1881, Крамянчуг — 1942/; вучоны-педагог, народны асветнік Барыс ЕЛЫШЭВІЧ /1881, Панявенеж — 1971/; радысёр, доктар мастацтвазнаўства, народны артыст СССР, Герой Сацыялістычнай Працы Сяргей ЮКЕВІЧ /1904, Санкт-Пецярбург — 1985/; гісторык, літаратар Сямён ШЫМАН /нар. у 1908, Сімферопаль, Крамянчуг — 1987/; палітычны дзеяч, журналіст Іосіф ГРЫДУЛЭВІЧ /1913, Вільнюс — 1988/; народны мастак РСФСР, прафесар Сцяпан ДУДНІК /нар. у 1915, Феадосія/; архітэктар Ніна АРБАДЫН /па мужу ВАРОНІНА, нар. у 1922, гор. Арол/. Выданы таксама мастак Д. ЧАРКЕС, піяніст Я. АЙВАЗ, архітэктар С. МІНАШ, пісьменнік А. КАТЫК, кінарэжысёр Д. ЯШЫШ.

У канцы 80-х і пачатку 90-х гадоў нашага стагоддзя пачалося адраджэнне караімскай культуры. Збіраюцца з'езды караімаў, ініцыятарамі якіх з'яўляюцца літоўскія караімы.

Каб не растварыліся караімы сярод іншых народаў, каб не загінуў караімскі народ свядомыя прадстаўнікі гэтага народа пакінулі сваім нашчадкам запавед:

1. Караімы, вы спрадвечныя насельнікі Крыма, носыце старадаўняй унікальнай культуры. Баражыце яе.
2. Караімы, жагучыце сваёй мовы — яна злучае вас з нашымі шчырымі братамі — крымскімі татарамі.
3. Мужчыны-караімы, будзьце мужчынамі. Памятаеце сімвалы

ваната герба: нчит і рахон. Утварайце вялікія сем"і, працягвайце свой род, не аддзяляйцеся ад бацькоу, на-
куйце сямейныя абыччы.

4. Караімы Крыма, кланяціцеся пра ваіх брату у Галіч і Луц-
ку, Панявехісе і Тракаі. Памятайце, вам лгчэй, вы ко-
жні дзень бачыце крымскае неба і дакранаецеся да крымскіх
камянёу.
5. Караімы, вы валодаеце мовамі іменых народау, сярод якіх змяі
ці жываце, вас стварылі чалавецтва і абучалі нмат ста-
годдзю татары Крыма, літоўцы, рускія. Сябруйце з імі,
будзьце удзячнымі суседзямі.
6. Караімы, памятайце што ваіх гахамі і гыззаны /святары у пры-
ходах/ збераглі вам веру, зямлю, абыччы. Не забудзем
наіх асветнікаў і, перш за усё, Сераа Шапіала.
7. Нашы продкі ганарыліся што ў караімскай абыччы не было
жабракоу. Багатыя дапамагалі маламаёмысным, багатыя ве-
дамі — тым, хто яшчэ не атрымаў добрай адукацыі. Ідзіце
наіхам добра.
8. Той, хто еў караімскія стравы, помні"ць аб іх усё жыццё.

К а р а і м ы у В я л і к і м К н я з т в е Л і т о у с к і м

Каля 400 сямей караімау пасялілася у 1397 г. у Вялікім
Княстве Літоўскім па запрашэнні Вітаута Вялікага. Яны неслі
гвардзейскую службу — ахоўвалі асобу вялікага князя і Троц-
скага /Тракайскага/ замка. Караімы атрымалі зямлю для сваіх
пабудов, садоу і агародау, паліных пасевау, пашау і сенажаціу.
Сярод іх былі таксама людзі разумовай працы — дыпламаты, тал-
мачы /перакладчыкі/, лекары, настаўнікі, гандлёўцы.

Большасць караімау пасялілася каля замка, тут была Тра-
кайская вуліца і частка горада называлася Караімычнай, ёму
пабудаваны караімскі храм /кенаса/. Пазней караімы паявіліся
таксама і ў іных месцах Вялікага Княства Літоўскага — Бір-
жай, Панявехісе, пас. Наўлмесцісе і вёсцы Упіта каля Панявех-
іся, Вільнюсе. У Літве караімы утварылі асобную абыччыну, яе
адміністрацыйным і духоўным цэнтрам ёму Тракай. У 1441 г.
абыччына атрымала права на самакіраванне /магдэбургскае права/.
Граматы літоўскіх князёу 1492, 1498, 1507 і іны. пацвярджалі
гэты прывілей караімам і дадавалі новыя. Да 1795 г. караімы

былі падпарадкаваны свайму войту у Тракаї; з 1850 г. — рэлігійнаму правіцелю караіму тахану і духоўнаму кіраўніку у Крыме /Еупаторні/; з 1857 г. — асобнаму караіўскаму тахану Літвы, рэзідэнцыя якога знаходзілася у Тракаї /у 1928—1945 гадах у Вільнюсе/.

У час праўлення Вітаута Вялікага частка караімаў была паселена на паўднёвым захадзе Вялікага Княства Літоўскага — у Лупку, Галічч /Валніскім/ і каля Львова, пазней яны жылі і ў гэтым горадзе. Усяго ў БКЛ у XV ст. было каля 5 тыс. караімаў. Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што галіцкія караімы /часам іх так называюць/ пасяліліся значна пазней, чым тракайскія каля Вільнюса. Тэя караімы, якія жылі каля Галіча і Львова аказаліся ў падпарадкаванні непасрэдна польскага караля, а пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай — у складзе Аўстра-Венгрыі.

Хоць і раздзелены вялікімі адлегласцямі і дзяржаўнымі граніцамі крымскія, тракайскія і галіцкія караімы падтрымлівалі сувязь. Гэтаму садзейнічала агульнае паходжанне, садзіная вера і тое, што для стварэння караіўскай «сп» і трэба было купаць пару такіх маладых людзей, якія не былі б нават даволі далёкай рэччэй.

У Вялікім Княстве Літоўскім, затым у Рэчы Паспалітай вылучыліся добра адукаваныя, вучоныя караімы — І. Трокі /XVI ст./, І. Маміноўскі /кан. XVI — пач. XVII ст./, Зарх — сын Натана /XVII ст./, С. Трокі /XVII ст./, І. Кокізаў /кан. XVII — пач. XVIII ст./, а таксама урач, матэматык і філосаф Іозус /1593—1663/.

Кніжэ тракайскіх караімаў не было бясхмарным. Яны як вайскоўцы гінулі на вайне, цярпелі ад разбою варожай арміі і грабёжнікау, дэмаралізаваных войскаў князя і караля, паміралі ў час эпідемій. Хоць і радка, але цярпелі ад вакунічых фанатыкаў-хрысціян. Пасля Першай сусветнай вайны і ўстанавлення новых граніц у Польшчы аказалася каля 250 караімаў /Трокі, Вільня, Лупка, Галіч, Львоў/ і ў межах Літвы каля 350 караімаў. У Польшчы колькасць караімаў павялічылася за кошт эміграцыі з СССР. Польскія караімы утварылі Рэлігійнае Згуртаванне, якое складалася з 4 прыходаў са сваімі святарамі — газзанамі: у Троках, Вільні, Лупку і Галічы. На чале

Релігійнага Згуртавання стаюу гахан. Пасада гахана пасля яго абрання была дажыготнай, а сядзіба была у Вільні. У 1928 г. на пасаду гахана быу абраны Гаджы Серая Шашал, які пасля эміграцыі з Крыма жыу у Турцыі. Заступнікам гахана быу улул газзан і кіраунік дарадчага органа гахана, кіраунік караімскага духоунага праудення, які меу сядзібу у Троках. На гэту пасаду у 1930-х гадах быу абраны Шымон Фірковіч.

У Вільні было заснавана Таварыства аматарау караімскай гісторыі і літаратуры, якое з 1924 г. выдавала у Вільні свой друкаваны орган "Караімская думка", рэдактарам быу прафесар Варшаўскага універсітэта Ім Я. Пілсудскага доктар навук Аманія Залічкоўскі. Праводзіўся збор экспанатау для стварэння караімскага музея.

Караімскія гісторыкі і лінгвісты, вывучаючы гісторыю і мову караімскага народа, надрукавалі каштоўныя і цікавыя матэрыялы пра татарау Вялікага Кыштва Літоўскага, з якімі жылі здаўна у добрым суседстве. Вядомы працы Г.С. Шашала, А. Мардковіча, А. Шыммана, А. Залічкоўскага, У. Залічкоўскага, А. Дубіньскага, Г. Сулімовіч, Г. Кабецкайце, Ш. Фірковіча, С. Шыммана, Р. Фірковіча і літоўца Р. Раудалёнаса.

З пачаткам Другой сусветнай вайны трахайскія і вільніскія караімы аказаліся у адной дзяржаве — Літве, пазней Літоўскай ССР. Галіцкія, лужскія і львоўскія караімы аказаліся у межах Украінскай ССР, крымскія караімы — у Расійскай Федэрацыі. Толькі адзіны караімау у 1940—1941 гадах атрымалі магчымасць наведаць сваіх суплёмнікау, якія раней жылі у Расійскай імперыі. У час Вялікай Айчыннай вайны караімы зазналі вялікія цяжкасці, ды і у пасляваенныя гады татаралітарны рэжым выхоўвау людзей з мэтай зліць усе народы СССР у адзіны савецкі народ. З распадам СССР і ўтварэннем суверэнных дзяржау частка караімау живе у Літве, крымскія і галіцкія караімы — у Украіне, некаторая частка — у Расійскай Федэрацыі. Вялікае дасягненне караімскіх лінгвістау — выхад у свет "Караімска-руска-польскага слоўніка" /поўную назву і прозвішчы складалінікау гл. у арт. караімская мова, зменчаным у гэтым нумары "Байрама"/.

Караімскі народ славіцца багатай кухняй. У 1992 г. у Сімферопалі выйшла у свет кніга "Рецепты караимской кухни". Сабрала і абнародавала больш за 300 рэцэптау страу і напіткау

спадарыня Лебедзева Эмілія Ісакаўна. Асабліва багаты набор караймскіх другіх страў. Мясa, цеста, розныя гародніна і садавіна, зеляніна, прысмакі — вось найбольш характэрныя кампаненты, якія скарыстоўвалі для прыгатавання другіх страў караймскія гаспадыні.

Першыя блюда прадстаўлены больш чым 20 стравамі. Часта гатуець мясныя супы /шарбасы/: этне — з грэчкай, капустай, памідорамі, салёнымі агуркамі, кіслымі яблыкамі; хамур-далма — з малісенькімі палённямі-вушкамі; нагут — з гарохам. Другія блюда — іх больш за 100. Ужываецца бараніна, радзей ялавічына, мяса птушкі, зусім не ядуць караймы свініну. Страва сільнае бастан йэмішлікнен — з мяса і гародніны; йузым йапрак сар-масы — галубы з вінаградных лістах; янтык — вялікі піражок з цеста і начинкай з бараніны; чыр-чыр — чабурэкі, накіталт вялікіх татарскіх калдумоу, толькі плоскія; ляпёшкі пасхальныя: кабуртык — тонкія, байрам атыэк — тоустыя.

Караймы ўжываюць каля 20 страваў з малака і больш за 20 відаў салодчыкаў — варэння, джэмаў, халвы. Акрамя розных відаў варэння з ягад і садавіны вядомы дуд — з ягад шаўкоўніцы /тутуоніку/; кызылчык — кізілявае; замбак — з палёсткаў ліліі; галь — з палёсткаў ружы; тэмізлэнгэн ак джэвіз — з грэцкіх арухаў.

На матэрыялах кнігі "Караймы", М., 1992 і іншых артыкул склала Г. Гаммал.

КАТЛАМА З МАКАМ, казанскататарскае печыва з прэснага цеста, а ў якасці начинкі выкарыстоўваецца мак. Цеста з шпачкай мукі рыхтуецца як для локшыны /лашмы/, раскатваецца на стала, смажуецца маслам, пасыпаецца макам і цукрам. Складваецца папалам, зноў смажуецца маслам, пасыпаецца макам і цукрам і яшчэ раз складваецца. Затым кладуць на патэльню і памешчваюць у печ ці ў духоўку. Папярэдне на патэльню кладуць масла. Калі катлама спячэцца, дэць ёй астудзіцца і, нарэзаўшы кавалкамі, падаць на стол. На 500 г цеста бяруць 250—300 г маку, 100—150 г цукру, 50 г масла /для смажвання раскатанага цеста і патэльні/.

Д. Ахметзянаў.

ЛЕГЕНДА ПРА САРМАЦКАЕ ПАХОДЖАННЕ ПАЛІКАЎ. У 16 ст. сярод пляхмы Рэчы Паспалітай пашырылася перакананне пра сармацкае паходжанне пляхецкага грамадства. З часам ад Паволь-

скага пелля сартамау пачалі выводзіць усіх палякаў, а нават усіх славянаў. Тэорыя гэта існавала нават у сьвядомасці літоўскіх мусульман. Адзін з іх, апісваючы ў палавіне 16 ст. Рэч Паспалітую і яе жыхароў, сьвярджае: "Дзяржава, у якой пасяліліся нашы продкі, называюцца ў ісламскіх краінах Лелістан: мясцовыя жыхары называюць яе Палоніяй і Польшчай. Займае агромністую прастору свету: з аднаго боку мяжуе з Масквою, а з другога падзімае Рума /Турцыя/. У працах па гісторыі арабаў чытаем, што заснавальнікам гэтай краіны быў з роду Сякелеба, сына Яфета. Самі /палякі/ выводзяць сябе ад нейкага залунічага народа ў старажытнасці /сарматаў/, ад якога уялі ў спадчыну мужнасць і сілу. На самой справе яны вельмі мужныя ў баях і большая частка насельніцтва мае добрую паставу, поўную жыцця і руху; сапраўды, калі яго /паляка/ бачыш на кані, што гэта жыхар блаславенных краін прарока Мухаммеда. Таму і сілы гэтай дзяржавы залежаць ад конніцы, якой могуць выставіць да ста тысяч. Ёсць такое войска лічыцца непераможным у саі".

П. Бараўскі, А. Дубіньскі.

ЛЕГЕНДА ПРА ЯНА Ш САБЕСКАГА, Паданне пра Яна Ш Сабескага. Паводле падання асудніцтва татараў на Падляшшы, у вёсках Крушыншчы і Багонікі звязана з тым, што татарам зямлю даў польскі кароль Ян Ш Сабескі. Атрымаў зямлю Самуэль /Смаіл/ Клячоўскі, у 1683 г. выратаваў ад смерці Яна Ш Сабескага ў бітве пад Парканамі. Кароль у знак удзячнасці падараваў яму зямлю ў Крушыншчах і званне палкоўніка. У 1688 г., калі кароль ехаў у Гродна на сойм, ён гасцяваў у свайго выратавальніка. Намчадкі Клячоўскага янчы ў пачатку 19 ст. паказвалі сваім гасцям месца і крэсла, дзе сядзеў і адначываў кароль. Збяраліся старадаўнія ліпы, якія памятаюць пра гэты візіт караля. Поблізу ад Крушыншчы ёсць татарская вёска Багонікі, дзе таксама гасцяваў Ян Ш Сабескі, які наведваў ротмістра Аляеўскага, якога за мужнасць і верную службу надзяліў зямлёй, абшар які за дзень конна мог аб'ехаць ротмістр.

П. Бараўскі, А. Дубіньскі.

МАСЦІЦКІ Ігнацы /І.І.І. 1867, Механова каля Пюцка — 2.ІО.1946 *Versolk* у Швейцарії/, видатний хімік і технолог, президент Польщі у 1926—39 гадах. У час вучоби /1887—92/ у політехнічному інституті у Ринзе прымаў удзел у польскіх сацыялістычных арганізацыях, пасля кароткага знаходжання на радзіме, пад пагрозай арышту за удзел у падрыхтоўцы на замах варшаўскага генерал-губернатара, у 1892 эміграваў. Да 1897 г. знаходзіўся у Вялікабрытаніі, затым у Швейцарыі. З гэтага часу пачалося сяброўства Масціцкага з Ю. Пілсудскім, якое пасля травеньскага перавароту прывяло іх да блізкага супрацоўніцтва. Як прэзідэнт /з 1.6.1926/ ажыццяўляў Масціцкі лінію палітыкі Пілсудскага, а пасля яго смерці /1935/ стаў на чале групы палітыкаў, якая знаходзілася ў канфлікце з групай, што падтрымлівала маршала Рыдз-Смігла. У час другой сусветнай вайны, калі Чырвоная Армія перайшла Савецка-Польскую мяжу, Масціцкі знайшоў прытулак у Румыніі, адмовіўся ад пасады прэзідэнта на карысць В. Рачкевіча, які ў гэты час быў на захадзе і мог прадстаўляць Польшчу ва ўрадзе ў эміграцыі. Ігнацы Масціцкі вехаў як прыватная асоба ў Швейцарыю.

З 1922 г. Масціцкі быў прафесарам тэхналогіі хіміі і электрахімічнай тэхналогіі ў політехнічным інституте ў Львове; пасля заваявання Польшчай непадлегласці разам з навуковай працай заняўся арганізацыяй польскай хімічнай прамысловасці /між іншым быў сярод заснавальнікаў хімічнага навукова-даследчага інстытута, прычынiўся ад запуску фабрык у Хажове і Явожне і будаўніцтва фабрыкі ў Тарнове/; з 1922 г. быў дырэктарам Дзяржаўнай фабрыкі азотных злучэнняў у Хажове. Масціцкі аўтар больш чым 60 навуковых прац і патэнтаў. Найважнейшым навуковым дасягненнем з'яўляецца распрацоўка /1903—1904/ прамысловага спосабу атрымання азотнай кіслаты з паветра з дапамогай сінтэзу вокіслу азоту ў электрычнай дузе. Займаўся тэхнічнай праблемай нафтавай прамысловасці, распрацаваў метадку раздзялення водна-алеійных эмульсій, дэстыляцыі нафты і атрымання газаліну.

Як прэзідэнт дзяржавы Масціцкі займаўся пытаннямі мяншасцей і розных рэлігіяў у Польшчы. Як сябр Ю. Пілсудскага, які апекаваўся над татарамі, Масціцкі заўсёды знаходзіў час, каб сустрэцца з татарынам-сенатарам і татарскімі грамадскімі

дзелямі, пабываць у мусульманскай мячэці, дапамагчы татарам у выдавецкай дзейнасці, паслаць татар у складзе польскай парламенцкай дэлегацыі у мусульманскія краіны Афрыкі, Азіі, у Боснію. У час адпачынку Масціцкі знаходзіў магчымасць пагаварыць з татарскімі дзеткамі. З дапамогай Масціцкага у Новай Вілейцы была створана вайсковая адзінка, дзе праходзілі чынную службу татары Польшчы — эскадрон ІЗ палка Віленскіх Уланаў.

З польскіх даведнікаў.

МУЗЕЙ І АРХІЎ ТАТАРСКІ. Татарскі Народны Музей у Вільні, які належаў Цэнтральнай Радзе Культурна-Асветнаму Згуртаванню Татараў Рэчпаспалітай Польшчы, адчынены у 1929 г. Памішканне прадаставіў Муфтэят. Аднак гэтае памішканне не вельмі падыходзіла для музея і музей нагадваў хутчэй вялікую выставу. Аляксун — Лявон Крчынскі, Ён асабіста сабраў шмат вельмі каштоўных гістарычных дакументаў мінулага, якія увайшлі ў склад музейных экспанатаў.

Экспазіцыя — з пункту гледжання на ўмовы экспанавання — была падзелена на 4 часткі. Да першай належалі экспанаты, якія былі развешаны на сценах. Належалі да іх рэпрадукцыі маляванняў татарскіх воінаў на службе Рэчы Паспалітай з 17, 18 і 19 ст., партрэт народнага героя польскіх татараў — Аляксандра Сулькевіча, фатаграфіі яго сям'і, а таксама партрэты татарскіх дзячаў Крыма і ганаровых членаў Згуртавання: прэф. Юліяна Талька-Грынцэвіча і Станіслава Дзядулёвіча. Цыкл завяршалі фатаграфіі Татарскага палка уланаў імя Мустафы Беляка і усіх мячэтаў у Польшчы.

У другім аддзеле у двух вітрынах экспанаваліся сабраныя Муфтэятам мусульманскія Кур'аны з 18 ст., перапісаныя і належаўшыя мусульманскім сем'ям. Побач з гэтымі рукапіснымі Кур'анамі памешчаны былі дакументы зямельных пажаданняў і купчых на зямлю татарамі ў 16 ст., праца Дзядулёвіча "Гербоўнік татарскіх сямей у Польшчы", асабістыя дакументы і рэчы дзяча Польскай сацыялістычнай партыі татарына Стафана Беляка, падборка прэсмы пра генерала Мацея Сулькевіча, Аляксандра Сулькевіча і пра польскіх татараў. Акрамя гэтага экспанаваліся друкаваныя матэрыялы Ордэна піяраў у Вільні, прысвечаныя калябнаму багаслужэнню па смерці Тадэвуша Касцюшкі, якое адбылося

у Менскім кафедральным касцёле. У гэтай публікацыі была таксама рэляцыя пра малебны, якія адбыліся ў памяць Касцюшкі ў Менскай мячэці і тэкст казання, абвешчанага Імамам Якубам Эдвановічам. Гэтыя экспанаты дапаўніла калекцыя арабскіх манет, якія паходзілі з розных археалагічных раскопак у Польшчы. У аддзелах трэцім і чацвёртым была прадстаўлена розная польская і замежная літаратура пра выдатных крымскіх і паволжскіх татару, а таксама матэрыялы аб гэтых народах. З прычыны малой плошчы гэтыя аддзелы не былі шырока даступнымі для наведвальнікаў.

Усе экспанаты не былі належным чынам сістэматызаваны і добра апрацаваны сцэнар выставы, бо прадстаўляла яна збор розных матэрыялаў пра татару і мусульман без выразнага азначэння татару Польшчы. Уласна была гэта толькі аснова будучага музея. У Татарскі музей прыходзілі нешматлікія наведвальнікі, бо абмежаваная колькасць людзей ведала пра яго існаванне. Пераважна бывалі татары з Вільні, а таксама дэлегацыі з розных аддзелаў Згуртавання. 15 траўня 1932 г. наведалі музей члены Польскага Архэнтальнага Таварыства, паседжанне якога адбылося ў Вільні.

Праз два гады пасля адкрыцця музея пры ім быў створаны татарскі архіў, у якім сабралася 50 розных дакументаў з 16 і 17 ст., якія датычыліся надання татарам прывілеяў — ихарам Кароні /Польшчы/ і Літвы.

Разам з ад'ездам Крычынскага ў 1934 г. у Замасць музей і архіў засталіся без апекі і фактычна перасталі існаваць. Усе дакументы і экспанаты перанесены ў сховішча Муфтыята, дзе заставаліся аж да вайны. Да гэтага часу невядомы лёс музейных і архіўных татарскіх дакументаў, якія загінулі ў час вайны.

А. Міськевіч.

НУРЫ /сапр. Н у р у т д з і н а у/ Закі Шарафутдзінавіч /н. 24.12.1921, в. Татарскія Цюкі Дрэжнікаўскага раёна, Татарстан/, татарскі савецкі паэт, перакладчык твораў бел. літаратуры. Член КПСС з 1948. Удзельнік партызанскага руху на Беларусі ў Айч. вайну. З 1944—46 нам. старшыні выканкома гарсавета г. Орша. У 1971—76 сакратар праўлення Саюза пісьманикаў СССР. З 1974 гал. рэдактар час. "Казан утлары" /"Агні Казані"/. Друкуецца з 1936. Аўтар зб. паэзіі "Вершы" /1945/, "Пычрая размова" /1955/, "Гэта наша кніга" /1967/, "Там і дарогі" /1971/, "Карачей казучы" /1974/. "Новыя сцяжыны"

/1975/, "Прыходзіць і адыходзіць вясна" /1978/, "Азоранасць" /1980/ і інш., зб. апавяданняў "І мёртвыя помсцілі" /1962/ пра партыз. барацьбу на Беларусі ў Аіч. вайну. Пераклаў на татарскую мову вершы Я. Коласа /зб. "На шляху", 1962/, асобныя вершы Я. Купалы, П. Броўкі, М. Машары, А. Вялюгіна, М. Лурамчыка /зб. "Беларускія паэты", 1968/ і інш. Ганаровы грамадзянін Ордэна /1975/. Узнагароджаны 2 ордэнамі, медалямі.

Тв.: Бел. пер. — Радасць сустрэч. — Мн., 1973; у кн. Дзень паэзіі, Мн., 1967, 1972; у час. — "Маладосць", 1972, № 6; рус. пер. — Память сердца. Казань, 1959; Тополиный берег, М., 1960; Радость встреч. Казань, 1962; Разговор с подснежником, М., 1967; Улыбка, М., 1969; Есть цветы у нас. Казань, 1969. У. Саламевіч.

ПАЎНОЧНАЯ ВАЙНА 1700—1721, вайна Расіі, Даніі, Саксоніі, Польшчы, пазней Прусіі і ГанOVERa супроць Швецыі. Царом у Расіі быў Пётр I, каралём у Польшчы /Рэчы Паспалітай, якая ўключала ўласна Польшчу, украінскія землі, звычайна называлі Каронай і Вялікае Княства Літоўскае — з уласна Літвой і Беларуссё/ быў Аугуст II, каралём Швецыі — Карл XII. Баявыя дзеянні распачаліся ў Шлезвігу, Эстоніі і Інфлянтах. Шведскі кароль перамог Данію і выключыў яе з вайны, разбіў рускую армію пад Нарвай у 1700 г., перайшоў Дзвіну, заняў Інфлянты (Ліфляндыю) і Курляндыю і нанёс удар па Польшчы. У 1702 г. заняў Варшаву, Кракаў, а затым авалодаў Саксоніяй. Польскі кароль Аугуст II вымушаны быў адрачыся ад пасады караля Рэчы Паспалітай. Хоць большасць шляхты і не любіла Аугуста II і не аказала яму належнай дапамогі, але шведскі кароль не змог авалодаць Рэччу Паспалітай, бо польскае войска ўсё ж аказвала супраціўленне шведам. Пётр I скарыстаў тое, што асноўныя сілы Карла XII былі ў Саксоніі і Рэчы Паспалітай, умацаваў сваю армію і ў 1704 г. пад Нарвай разбіў шведскую армію. Карл XII накіраваў сваё войска ў Расію. 8.7.1709 г. на Украіне пад Палтавай ён быў уцэнт разбіты Пятром I і выратаваўся ўцёкамі ў Турцыю. Рускае войска авалодала ў 1710 г. Рыгай і Рэвелем, у 1713—14 гг. — Фінляндыяй. Да вайны супроць аслабленай Швецыі прыступіў Аугуст II /свойм Рэчы Паспалітай зноў прызнаў яго каралём/ і Данія. Баявыя падзеі адбываліся на Шчэцінскім памор'і, якім імкнуўся авалодаць Аугуст II. У 1713 г. Шчэцін заняла Прусія,

а у 1715 г. супроць Швеції виступіу Гановер. Пад націскам Англії і Аустрії, якія былі супроць узмацнення Росії, Пётр I вымушаны быу вывесці свае войскі з Германіі і Польшчы. Пасля перамоў Карла XII у час асады крэпасці Фредэрыксгаль у Зах. Нарвегіі 11.12.1718 г. Швецыя адмовілася ад пэўных тэрыторый на карысць Гановера, уступіла Прусіі Шчацінскае памор'е, прызнала правы Даніі на Гальштінска-Гаторпскае княства. У 1721 г. Швецыя падпісала Ніштацкі дагавор з Расіяй. Вынік Паўночнай вайны — аслабленне Швецыі, якая стала другараднай дзяржавай у Еўропе, аслабленне Рэчы Паспалітай, узмацненне Росіі у паўночнай і цэнтральнай Еўропе і пануючае становішча яе на Балтыйскім моры.

Для Рэчы Паспалітай Паўночная вайна была вельмі разбуральнай грамадзянскай вайной і надзвычай цяжкой вайной для літоўскіх татару. Вельмі вялікую ролю у грамадзянскай вайне адыгралі магнаты Сапегі, якія амаль у самым пачатку вайны заключылі дамову са шведскім каралём Карлам XII, а затым са шведскім стаўленікам на пасадку польскага караля — Ляшчынскім Станіславам, пазней з Патоцкім Юзафам. Кароль Рэчы Паспалітай Аугуст II апорай сваёй меу курфюрства Саксонію, шляхту Польшчы, якая павінна была падпарадкоўвацца каралю /далёка не усе гэта выконвалі, нярэдка заключаючы між сабою канфедэрацыі — ваенна-палітычныя пагадненні/, невялікія татарскія фарміраванні, якія паводле прысягі падпарадкоўваліся Кароне/, войска рускага цара Пятра I, казацтва, частка шляхты Вялікага Княства Літоўскага, якая не хацела узмацнення Сапегу.

У час Паўночнай вайны, як гэта было раней і пазней, войска не мела пастаяннага і надзейнага цэнтралізаванага забеспячэння правіянтам і фуражом для конніцы. Грошы, якія вылучаліся для войска казнай, найчасцей не даходзілі да людзей, раскрадаліся ваеначальнікамі і інтэндэнтамі. Войска рабавала сялян, маёнткі, гарады і мястэчкі, кляштары і манастыры, нярэдка духавенства і храмы. Рабавалі "сваіх" і "чужых". Асабліва трагічным было становішча татару. Паводле мусульманскага захапу /Шарыату/ мусульманін павінен сумленна выконваць свае абавязкі. Татары у Вялікім Княстве Літоўскім ваенную службу выконвалі за зямельныя надзелы, з якіх дзілі сем'і воінаў, а фактычным і поўным гаспадаром зямлі былі Вялікі Князь /ён

жа кароль Рэчы Паспалітай/ ці магнат, на землях якога жылі татарскія сем'і. Яшчэ цяжэйшае становішча было у татарару, якія служылі у харугвах Кароны, бо за службу яны атрымлівалі толькі плату грашмыма, а казна найчасцей была пустая. Каб выратавацца ад галоднай смерці, татарскія сем'і прадавалі усю сваю хатнюю маёмасць, жабравалі і паміралі з голаду. Яшчэ трэба адзначыць, што хрысціяне патрабавалі ад татарару хара-расці і вернасці, ды трапіўшы у палон, татарын не спадзяваўся, што нехта яго выкупіць, бо у адзінаверцаў і радні сродкаў не было. Нявыносна цяжка было татарам яшчэ і таму, што яны былі у розных гаспадароў — у караля і яго супраціўнікаў і павінны былі забіваць сваіх суплямёнікаў, нават радню. Татарам даручалі збіраць для магнатаў кантрыбуцыі, якія пераможцы накладалі на заваявання гарады, рознага роду паборы правіянту і фуражу, нярэдка проста знішчаць маёмасць, паліць пабудовы, каб нанесці як мага большую шкоду для варагаваных і ваяўчых між сабою паноў. І пры перамозе на правах пераможцаў, і пры паразе, імкнуцца адпомсціць татарам, палалі мусульманскія вёскі, і засценкі, гінулі людзі. Значная частка татарару, якія яшчэ уцалелі, ратуючыся ад праследу, з сем'ямі накіравалася у эміграцыю, дзе прытулак ім далі улады Турцыі, сялячы эмігрантаў у Малдавіі і Дабруджы. З цягам часу некаторыя з іх вярнуліся у Вялікае Княства Літоўскае, але многія засталіся там назаўсёды /аб гэтым сведчаць Аль-Кітабы і Хамаілы у тамтэйшых татарару/.

Ніжэй друкуем не поўныя звесткі пра тое, дзе і калі татары вымушаны былі удзельнічаць у гэтай грамадзянскай вайне:

Ліпень 1700 г. Татары у складзе войска Сапегі разам з Аугустам II пад Рыгай спрабуюць узяць горад.

19.II.1700 г. каля Алькенікаў /пад Вільняй/ войска Сапегі /у ім былі татары/ пацярпелі празу ад войска шляхты пад начальам Агінскага.

19.7.1702 пад Калішам у складзе кароннага войска мужна змагалася татарская конніца са шведскай пяхотай.

У пачатку 1706 г. у баях пад Гародняй татарская конніца Сапегі змагалася з каронным войскам.

29.3.1706 г. польны гётман Рыгор Антоні Агінскі паслаў пад Ляхавічы татарскія харугвы Ахматовіча, Азулёвіча і Карыцкага на дапамогу казакам — староннікам Пятра I.

9.7.1706 г. п'ять татарскіх харугау у складзе войска Саєгері збірілі кантрыбуцію з хижароу Магілёва і выклікалі гнеу насельніцтва сваімі бяспынствамі.

29.10.1706 г. татарская конніца у складзе войска С. Ляшчынскага змагалася пад Калішам з саксонцамі, рэгулярнай рускай конніцай, казакамі, калмыкамі, башкірамі і татарамі.

2.11.1708 г. крывавае бітва пад Канецподем паміж канфедэратамі і староннікамі С. Ляшчынскага. І з таго, і з другога боку была татарская конніца.

23.5.1709 г. татарская конніца з войска С. Ляшчынскага сутыкнуліся з казакамі і рэгулярнай рускай конніцай пад Вішнеўцам.

Увосень 1715 г. войска Тарнаградскай канфедэрацыі сутыкнулася з саксонскім войскам Аугуста II, у склад якога уваходзіў татарскі полк Аляксандра Улана. П. Бараўскі.

ПРАНЫ АСОБЫ. Шарыят забараняе асобе усё тое, што пагражае фізічнаму, маральнаму і разумоваму стану чалавека. Іслам забараняе чалавеку ўжываць алкаголь і наркатычныя рэчывы, бо ён плаціць за гэта здароўе, маёмасць, рэпутацыю. Шкодна чалавеку і празмернае ўжыванне ежы, бо прагавітасць да яе таксама прычыняе шкоду. Некаторыя людзі становяцца рабамі свайго сексуальнага жадання. Ёсць і такія, якія адмаўляюць сабе ў нармальных фізічных патрэбах і вядуць зусім аскетычны спосаб жыцця дзе-небудзь у гарах ці джунглях і адчуваюць агіду да усіх формаў яго праяўлення. Гэта некаторыя прыклады чалавечага экстрэмізму. Іслам стаіць за суладдзе людзей і збалансаванасць у жыцці. Забараняючы усё тое, што шкодна для чалавека, Іслам заахвочвае скарыстоўваць тое, што карысна для чалавека, карыстацца усім чыстым, утрымліваць сябе ў чысціні. Закон Ісламу забараняе нудызм /знаходжанне сярод людзей у грамадскіх месцах без вопраткі/. Ён заклікае да працы і асуджае гультайства. Дух Шарыату у тым, што чалавек павінен выкарыстоўваць сабе на карысць усё тое, што Аллаг паслаў чалавеку, і ўсе тры рэсурсы, якія Ён размясціў на зямлі і на небе.

Іслам не ўхваляе паддуленне сексуальных інстынктаў і раіць іх заспакаенне ў шлюб. Ён забараняе аскетызм і загадвае карыстацца камфортам і радасцямі жыцця, застаючыся пры гэтым набожным і стойкім мусульманінам. У подумках духоўнага удасканалення, маральнай чысціні, блізкасці да Аллага і

спадзявання на будучае жыццё няма патрэбы адмаўляцца ад доброт у гэтым свеце.

Іслам забараняе самагубства і даводзіць чалавеку, што жыццё належыць Аллагу. Ён даў нам пэўны час, і мы павінны яго выкарыстаць найлепшым чынам, а не манраваць яго неразумна.

Мусульманіну у гэтым свеце здаравіцца выпрабаванні, але ён павінен ісці па шляху, указаным Аллагам. Дарога да поспеху ляжыць праз падпарадкаванне Божаму Закону, а не інакш.

Такім чынам іслам тлумачыць, што асоба мае пэўныя правы, і абавязкам мусульманіна з'яўляецца выкананне таго, што патрабуе Шарыят. Толькі так можна быць шчырым у адносінах да самаго сябе.

А. Маудудзі.

САПЕГІ, магнэцкі /з І7 ст. княжацкі/ род на Беларусі, прадстаўнікі якога у 15—18 ст. займалі вышэйшыя дзяржаўныя і ваенныя пасады у Вялікім Княстве Літоўскім, другі па магутнасці /пасля Радзівілаў/ род. Паходзяць з полацкіх баяр. На Беларусі валодалі Асвейй, Бешанковічамі, Бялынічамі, Дзяцлавам, Дружэй, Дрысвятамі, Дуброўнам, Зэльвай, Коханавам, Ружанамі, Свіслаччу, Старым Быхавам, Сянном, Чарэяй. У 1680—90-я г. спрабавалі стварыць самастойную дзяржаву са сваёй дынастыяй, што выклікала канфедэрацыю літоўскай і беларускай шляхты супроць іх. 18.II.1700 г. разбіты пад Алькёнікамі і пазбаўлены пасад. У Паўночную вайну 1700—1721 перайшлі на бок прыхільніка шведаў караля Ляшчынскага Станіслава. У 1917—18 гг. прэтэндавалі на трон літоўскай дзяржавы, якую хацелі стварыць Германія, падтрымлівалі сувязі з беларускім нацыянальным рухам. Найбольш вядомыя:

І в а н /1450—1517/, ваявода Віцебскі з 1511 і Падляшскі з 1513.

Л е у /1557—7.7.1633/, пісар вялікі літоўскі у 1581—85 гг., падканцлер літоўскі у 1585—89 гг., канцлер Вялікі літоўскі у 1589—1623, ваявода віленскі з 1621, гетман вялікі літоўскі з 1625 г., староста слоўніцкі, брэсцкі, магільёўскі, адзін з арганізатараў Літоўскага трыбунала. Пад яго кіраўніцтвам закончана складанне Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588, адзін з кіраўнікоў польска-літоўскай інтэрвенцыі у Расію у пачатку 17 ст., удзельнічаў у заключэнні Дэулінскага перамір'я 1618 г.

Я н Н ё т р /1569—1611/, староста Усвяцкі з 1606 г.,

удзельнік Інтэрвенцыі у Расіі ў пачатку І7 ст.

К а з і м і р Л е у /1609—56/, пісар вялікі літоўскі з 1631 г., маршалак надворны літоўскі з 1637 г., падканцлёр літоўскі з 1645 г., староста аршанскі, гродзенскі, слоні́мскі, Удзельнічаў у падпісанні Палянаўскага міру 1634 г., Руска-польскай вайне 1654—67, заснаваў кафедру права ў Акадэміі ў Вільні.

П а в е л Я н /1610/?—65/, абозны літоўскі з 1638 г., падстолі літоўскі з 1645 г., ваявода віцебскі з 1646 г., віленскі і гетман вялікі літоўскі з 1656 г. Удзельнік задушэння вызваленчай вайны украінскага і беларускага народаў 1648—54, Руска-польскай вайны 1654—67.

К а з і м і р Я н /1637—1720/, гетман польны літоўскі з 1681 г., ваявода віленскі ў 1682—1703, 1705—20 і гетман вялікі літоўскі ў 1682—1703, 1705—08.

Гетман Вялікага Княства Літоўскага Казімір Ян Сапега, які меў права вызначаць памер падаткаў на ўтрыманне войска, празмернымі зборамі і нішчы сваіх палітычных праціўнікаў. Ён меў сваю асабістую армію, у якой значнае месца займалі татарскія харугвы /служылі Сапегам за зямельныя надзелы, якімі яны карысталіся і ўтрымлівалі свае сем'і/. У 1694 г. Казімір Ян Сапега паслаў свайго сына з войскам на Жудзь супроць атрадаў Антона Агінскага, маршалка літоўскай канфедэрацыі. У войску Сапегі было тады 10 татарскіх харугваў /у харугве 50—100 коннікаў/. Сутычка з войскам Агінскага была непаміснай для Сапегі. У кастрычніку 1696 г., выкарыстаўшы разарэнне царкоўных /касцельных/ зямель татарамі Сапегі, Агінскі стварыў вялікую антысапеганскую канфедэрацыю шляхты Вялікага Княства Літоўскага. Гетман Сапега са значнымі сіламі наёмных іншаземцаў і падудальных яму татароў накіраваўся пад Брэст. Пасля кароткай аблогі горада канфедэраты заключылі дамову з Сапегам. У 1699 г. вобнастрыліся адносіны Сапегі з віленскім біскупам Канстанцінам Казімірам Бжастоўскім. Марчы падтрымку ў караля Аўгуста ІІ, біскуп паскардзіўся на сапеганскіх татароў за разарэнне касцельных /біскупскіх/ уладанняў. Кароль, які вельмі не любіў Сапегу, перадаў яго на суд, які прысудзіў Сапегу сплаціць адназначанае біскупу ў памеры 5 тыс. залатых. Сапега, па распярэжэнні якога дзейнічалі татары, каб адмажывацца ад абвінавачванняў, загадаў расстраляць двух татарскіх афіцэраў, усклупіў на іх усю адказнасць за усё тое, што адбылося.

12 лютага 1700 г. польскі кароль Аугуст II з дапамогай саксонскіх войскаў пачаў атаку на шведскія інфлянты. Калі раптоўна захапіць Рыгу не удалося, саксонскія войскі пачалі аблогу. Кароль усё больш уцягваўся у вайну. Гэта выкарыстаў Сапегі. Хочучы залагодзіць непрыязнага ім караля, яны абяцалі яму дапамагчы сваім асабістым войскам. У ліпені 1700 г. Аугуст II накіраваўся да сваёй арміі пад Рыгу. З ім прыйшло 3 тыс. воінаў Сапегі, якія складаліся ў значнай ступені з татарцаў. У караля было яшчэ 1200 татарскай конніцы, якая непасрэдна належала Кароне. Гэта войска прыняло удзел у бітвах каля вусця Дзвіны. Кароль імкнуўся аслабіць Сапегу, але рабіў гэта пакрыёма, падбукхторваўчы тых, хто ў Вялікім Княстве быў незадаволены Сапегамі. У час зімоўкі арміі Сапегі і саксонцаў у Літве, пад Ашмянамі пачалі збірацца збройныя сілы шляхты паспалітага рушэння, якія неміласэрна пustosылі уладанні Сапегцаў. Пад Ліпнішкамі пры пераправе цераз р. Ашмянка было бачна, што добра вывучаная пяхота і татарская конніца Сапегі былі мацнейшымі за шляхту. Аднак 12-тысячнае войска пад начальам Агінскага 19 лістапада 1700 г. пасля крывавай бітвы перамагло 5-тысячнае войска Сапегі. Збеглі Гетман Казімір Ян Сапега, яго брат Бенедыкт. Трэці Сапега — Міхал здаўся ў палон, але ў ноч з 19 на 20 лістапада 1700 г. быў забіты раз'язанай шляхтай. Шляхта пачала рабаваць татарскія вёскі і засценкі, паліць будынкі і забіваць усіх, хто трапляўся пад рукі. Татарам надоўга запамятаваліся падзеі пад Алькенікамі.

Пасля паражэння ў 1701 г. саксонцаў над Дзвіной, шведскі кароль Карл XII чакаў толькі на прэтэкт, каб увайсці ў межы Рэчы Паспалітай. Неўзабаве Сапегі напрасілі Карла XII аб ахове іх уладанняў у Вялікім Княстве Літоўскім. Калі ўвосень 1701 г. шведскае войска увайшло ўглыб Вялікага Княства Літоўскага, далучылася да іх прыватная армія Сапегі, у якой знаходзілася больш за 10 харугваў татарскай конніцы. Пра далейшыя падзеі і чыны Сапегцаў гл. у арт. Паўночная вайна 1700—1721.

А. Грыцкевіч, П. Бараўскі.

САРАНЧОНЫЯ /*Saridobeni*/, надсямейства насякомых атрада прастакрылых падатрада караткавусых. Паводле слоўніка Шыпавай слова *с а р а н ч а* цюркскага паходжання. На свеце існуе каля 10 тысяч відаў гэтых насякомых, каля 500 відаў іх

Існуе даволі блізка ад Беларусі, паводле летапісных звестак часам саранча прычыняла вялікую шкоду на нашых палетках.

Даўжыня цела дарослага насякомага да 6 см, вусікі кароткія, ротавыя органы грызучыя, заднія ногі доўгія з патоўшчанымі сцёгнамі, звычайна 2 пары крылаў. Засяляюць пераважна адкрытыя мясціны. Яйцы кладуць у глебу кучкамі. Раслінаедныя. Развіццё з няпоўным ператварэннем. Паводле спосабу жыцця адрозніваюць нястаткавыя саранчовыя /кабылкі/ і статкавыя /саранча/. Найбольшае сямейства сапраўдных саранчовых /Acrididae/, якое ўключае статкавыя віды — небяспечныя шкоднікі сельскай гаспадаркі: пералётная саранча /*Locusta migratoria*/, пустынная саранча /*Schistocerca gregaria*/, марокская саранча /*Dociostaurus maroccanus*/, нястаткавы від сібірская кабылка /*Gomphoceris sibiricus*/ . Меры барацьбы: апыльванне ядамі і апрыскванне растворамі ядаў /з дапамогай авіяцыі/, рассяйванне атрутных прынад.

З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя".

Саранча ўпамінаецца у Бібліі як 8-я казінь, пасланая Богам на Фараона, цара Егіпецкага. Збіраецца у чароды з накалькіх дзесяткаў мільярдаў пражэрлівых насякомых, кожная з якіх за адзін дзень паядае расліннай масы у дзесяць разоў больш, чым ваżyць сама. З ветрам пералітае з Паўднёвай Амерыкі ў Афрыку, часам далітае да паўночнай часткі Вялікабрытаніі.

Вядома, што яшчэ да нашай эры жыхары Анрыкі і Аравійскага паўвострава ужывалі саранчу ў ежу, кармілі арабскіх скакуноў. У Японіі з саранчы рыхтуюць дэлікатэсы, а кансервы са смажанай сранчы японцы прадаюць у Еўропе. Небяспека нашэсця саранчы на асобныя краіны, голад выкліканы гэтым бедствам, патрабавалі весці барацьбу з гэтымі насякомымі там, дзе яны нараджаюцца /выводзяцца/.

СУЛЬКЕВІЧ /Тузман-Мірза-Скулькевіч/ Аляксандр /Алі/ псеуданімы Міхал, Чорны, Робарт /3.12.1867, Скірсаболі Татарскія на Сувальшчыне — 18.9.1916, каля Сітовічаў на Валыні/ дзярж. ППС /Польскай партыі сацыялістычнай/, татарын. У 1877—92 у Пралетарыяце, удзельнік парыжскага з'езда /1892/ ППС, на якім была заснавана партыя, у 1895—97, 1899—1905 член цэнтральнага камітэта партыі, адзін з галоўных арганізатараў дзейнасці партыі /у тым ліку дастукі у рускую Польшчу

нелегальнай літаратуры, друкаваных выданнях і друкарскага абсталявання, зброі/, Пасля разлому /1906/ партыі стаў адным з кіраўнікоў ППС-Фракцыі рэвалюцыйнай, блізкі паплечнік Ю. Пілсудскага. З 1905 г. у Галіцыі, адзін з арганізатараў вайскова-незалежнаскага руху, дзеяч Арганізацыі чыннай барацьбы, а ў час Першай сусветнай вайны загінуў на фронце як пад-афіцэр Польскага легіёна. У 1933 г. па ініцыятыве віленскіх татарцаў была створана камісія для перазахавання А. Сулькевіча на могілках Павонзкі ў Варшаве. Урачыстасць перазахавання адбылася 8.9.1935 г. з удзелам кіраўнікоў дзяржавы, сярод якіх быў Маршал Польшчы Рыдз-Сміглы.

З польскіх даведнікаў.

СЮМБІКЕ БАШНЯ, архітэктурны помнік Крамля і Казані, своеасаблівы сімвал горада. Складзена з чырвонай цэглы сямі-русная, башня вышынёй да 58 м /70 м над узроўнем ракі Казанкі/. Ніжнія тры ярусы прамавугольнай формы. Яны завяршаныя адкрытымі кругавымі тэрасамі з невысокім парапетаў па краях. Першы ярус, які займае плошчу 140 кв.м, мае праезныя вароты. Сценкі каля варотаў аформлены калонамі, завершанымі, як і ў булгарскіх пабудовах, капітэлямі ў выглядзе кансоляў-сталактытаў. Чатыры верхнія паверхі васьмігранныя, пры гэтым шосты мае характар усечанага шатровага пакрыцця, завершанага таксама васьміграннай дзорнай вышкай-ліхтаром. Апошняя нагадвае завяршэнне татарскіх мячэццяў як цагляных, так і драўляных.

Археалагічныя даследаванні, якія праведзены каля фундамента башні, паказалі, што ён закладзены ўжо пасля 1552 г., таму час заснавання гэтага выдатнага збудавання трэба лічыць 17 ст., магчыма 1645 г., як аб гэтым пісаў татарскі асветнік Каім Насыр. Разам з тым булгара-татарскія паралелі даюць падставы меркаваць удзел у будаўніцтве і татарскіх майстроў.

Назва башні звязана з казанскай царыцай Сюмбіке — дачкай нагайскага мурэма Юсуфа і жонкай трох апошніх казанскіх цароў: Джан-Алі, Сафа-Гірэй і Шах-Алі. Яна была прывезена ў Казань у 1532 г. і тут знаходзілася да 1551 г., калі разам з малалетнім сынам Уцямыш-Гіреем была адпраўлена ў Маскву. Паводле падання "народ казанскі з вялікай скрухай праводзіў царыцу, мячэць яе, дзе быў пахаваны яе любімы муж Сафа-Гірэй, была названа мячэццю Сюмбіке. Магчыма, астаткі мячэці знахо-

дзіліся побач з пабудаванай пазней башняй, на якую і перайшла яе назва.

Ёсць яшчэ адна легенда, паводле якой Сымбіке папрасіла дазволу ўзняцца на самы верх башні, каб аглядзець горад і развітацца з яго гараджанамі. Калі царыца ўзнялася на башню, то, не маючы сіл развітацца з стаўшым ёй блізкім і родным горадам, яна кінулася стымгалоу на вострыя камяні. Народ у памяць аб апошняй казанскай царыцы назваў башню яе імем.

Цяпер с'ядуць башні часта выкарыстоўваюць як архітэктурную эмблему горада — яго мы бачым на паштоўках, значках, сувенірных вырабах.

З кнігі "Казань", 1977.

ТУРУХТАН /*Philomachus pugnax*/, птушка сямейства бакасавых атрада сеўцападобных. Паводле слоўніка Шыпавай слова т у р у х т а н цюркскага паходжання. Пашыраны ў Еўразіі. Трапляецца ў тундры, радзей у лесатундры і іншых раёнах, у паўночных раёнах Украіны і на поўдні Заходняй Сібіры. На Беларусі звычайны пралётны і гняздоўны від, найбольш шматлікі ў Беларускім Палессі. Жыве на балотах, у поймах рэк, на забалочаных сенажацях. Корміцца беспазваночнымі, пераважна насякомымі. Паляўнічае значэнне невялікае. Народная назва — **б а т а л ь ё н**.

Даўжыня цела 28—33 см, маса 95—230 г. Самцы значна буйнейшыя за самок, у шлюбным уборы ад розніваюцца ад іх апярэннем. Вясной у самоў па баках патыліцы і пярэдняй частцы шыі падоўжаныя перы ўтвараюць так званыя "вушкі" і "каўнер", афарбаваныя ў розныя колеры /часцей рудаватыя, рэбры або чорна-сінія з фіялетавым ці пурпуровым адценнем; радзей белыя або бела-вохрыстыя/. Пярэдняя частка галавы не апераная і пакрыта жоўтымі бародаўкамі. Самкі зверху шаравата-бурыя, знізу белыя; шыя і грудзі зялёнавата-аліўковыя. У пазашлюбны перыяд самец і самка афарбаваны аднолькава. Дзёбца і радужына цёмна-бурыя. Ногі зялёнавата-жоўтыя або аранжавыя. Першымі ў красавіку прылятаюць самцы, пазней самкі. Палігамы. Шлюбныя гульні /такаванні/ пачынаюцца ў траўні на сухіх узвышаных месцах, калі зазеляняе трава. Самцы ад некалькіх да сотні і больш распумаюць апырэнне, прымаюць розныя позы, бегавыя і нахільваюцца адзін на другога без голасу. Гняздо — ямка на куліне, высланая лісцем і расліннымі рэшткамі, заусёды добра закрыта

навіслаї травой. Кладку з 3—4 аліукавих або аліукава-зялёных яец самка наседжае 20—21 сут. Самці не прымаць удзел у клопатах аб патомстве. Лётныя птушаньты трапляюцца увесь жывень і у верасні, трымаюцца вывадкамі, пералётныя чародкі назіраюцца у верасні. Зімуе у Афрыцы, Паўднёвай Азіі. А. Фядосаў.

УЛУГБЕК Мухаммед ібн Шахрух ібн Цімур Улугбек Гурган /22.3.1394—27.10.1449/, узбекскі астраном і матэматык. Унук Цімура. З 1409 г. быў прызначаны правіцелем Самарканда, а ў 1447 г. атрымаў у спадчыну ўпраўленне краінай. Пры ім былі пабудаваны медрэсе ў Бухары, Самаркандзе і Гіджуване. Гэтыя і іншыя будынкі, таксама мячэці і караван-сараі сталі сапраўдымі шедеўрамі горадабудаўнічага мастацтва. На выкладчыцкую працу ў медрэсе Улугбек запрасіў славутых вучоных. Галоўнай справай Улугбека стала узвядзенне абсерваторыі і астранамічным даследаваннямі. Гэта быў час росквіту сярэднявечковай астраноміі. У мусульманскіх навуковых цэнтрах ужо ў 9—11 ст. займаліся вызначэннем памераў Зямлі /вучоныя Багдадскай абсерваторыі ал-Біруні/, вывучэннем руху Месяца, планет, уяўнага руху Сонца /ал-Баттані, Абу-л-Вафа, ібн Юніс/, складаннем зорных каталогаў /ас-Суфі, ал-Біруні/, удасканаленнем календара /Хаям Умар/. Будаўніцтва Самаркандскай абсерваторыі, устаноўка абсталявання занялі 8 гадоў і былі завершаны ў 1425 годзе. Гэта быў трох'ярусны будынак вышынёй больш за 30 м. Гэтай абсерваторыі не было роўнай у свеце. У ёй працавалі выдатныя астраномы — Джамшід аль-Кашы, Казі-заде Ар-Румі і Алі ал-Кушчы, якія выканалі значныя даследаванні. Галоўная праца школы Улугбека — "Зідж-і джадзід-і Гурагані" /"Новыя Гурганскія астранамічныя табліцы"/ — заключаецца ў тэарэтычных асновах астраноміі і каталог з каардынатамі 1018 зорак. Табліцы Улугбека амаль 200 гадоў заставаліся неперазніздзенымі да дакладнасці і шмат разоў перавыдаваліся /у 1665 г. у Оксфардзе ў Вялікабрытаніі/. У гісторыю астраноміі увайшлі таксама табліцы планет і вызначэнне нахілу экліптыкі да экватара і гадавой працэсіі. Улугбек унёс значны ўклад у матэматыку: распрацаваў алгебраічны метад, з дапамогай якога складалі табліцы з высокай ступенню дакладнасці, у тым ліку геаграфічныя, календарныя, трыганаметрычныя.

Заняткі Улугбека навуковай і асветніцкай дзейнасцю па-

кідалі мала часу для дзяржаўных спраў. Супроць яго выступіў старэйшы сын Абу ал-Латыф. Пасля гібелі Улугбека яго абсерваторыя была разбурана.

БелСЭ, т. 10, газета "Минарэт", 1994, № II.

Ян III Сабескі /17.8.1629, Олеськ — 17.6.1696, Вляноу/, кароль Польшчы з 1674 г., сын Якуба, рускага ваяводы і Зофіі Тэафілі з Даніловічаў, унучкі гетмана С. Жулкеўскага/, Вучуся у Кракаўскай Акадэміі, затым уласканальваўся ў навукх у час двухгадовага знаходжання ў Францыі, Германіі, Нідэрландах і Англіі. Вялікае уражанне зрабіла на яго знаходжанне пры французскім двары. На радзіму вярнуўся ў 1648 г. і на чале уласнай харугвы прымаў удзел у Забароўскай /1649 г./ і Берастэчкаўскай /1651 г./ кампаніі, у час якой быў цяжка паранены. У час шведскай навалы перайшоў з іншымі на бок Карла Густава /1655 г./, але неўзабаве пакінуў шведаў і прымаў удзел у вайне са шведскімі наезнікамі. Пад пачалам С. Чарнецкага прымаў удзел у вайне з Масквой і казакамі; збіліўся пасля з дваром Яна Казіміра і Марыі Людвікі. У 1665 г. быў прызначаны маршалам польскага каралеўскага войска, у 1666 г. — гетманам польным. Праславіўся сваімі перамогамі над туркамі пры Хаціне /1673 г./ і пад Львовам /кампаніі 1674 і 1675 у саўзе з Расіяй/. У 1683 г. аб'яднання польскія і аўстрыйскія войскі на чале з Сабескім разграмілі турэцкую армію ў бітве пад Венай і тым самым паярэдзілі небяспеку новых турэцкіх заваяванняў у Цэнтральнай Еўропе. У 1686 г. Сабескі заключыў з Расіяй "вечны мір". Карыстаўся падтрымкай шляхты. Імкненне Сабескага увесці ў Рэчы Паспалітай спадчынную манархію не здзейсніліся з-за процідзеянна польскіх магнатаў, Аўстрыі і Брандэнбурга.

Ян III Сабескі па-дзяржаўнаму разабраўся з прычынамі ліпскага бунту, у выніку якога частка каронных татараў перайшла на бок турэцкага султана. У сакавіку 1677 г. канстытуцыя пацвердзіла татарам даўнія правы і прывілеі. Быў прызначаны друг каронны татарам за службу ў памеры 10 тыс. злотых, а з прычыны адсутнасці сродкаў у казне, татарам было дадзена 526 валок зямлі, пераважна ў Падляшшы. Паводле татарскай традыцыі /скадання, якое не пацверджана дакументальна/ 7.9.1683 г. татарскі ротмістр Самуэль Крэчоўскі ў бітве пад Пыrkанамі ўратаваў жыццё каралю-гетману Сабескага. У 1688 г. Ян Сабескі ў час падарожжа ў Гродна наведаў свайго аўратавальніка і ўзнагародзіў яго майстэрам у Крушынянах.

Я. Мацішэўскі.

Прайшло амаль ужо пяць гадоў з таго часу, як выйшаў у свет першы нумар квартальніка Беларускага згуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб" — "Байрам" пры удзеле і намаганнях рэдактарскай групы ў складзе І.Аляксандровіч, Яўгена Гучка, І. Канапацкага, В. Садыхавай, Г. Фатыхавай і інш. за гэтыя гады выйшла ўжо 15 нумароў. Выдзіне прызначана для татар, якія пражываюць на Беларусі. Але ўжо сёння можна зазначыць, што "Байрам" мае значна шырэйшае кола чытачоў, бо тая грунтоўныя звесткі, якія ў ім прыводзяцца, з'яўляюцца вельмі цікавымі для тых, хто хоча спасцігнуць гісторыю свайго краю, свайго народа. У прадмове да выхаду ў свет першага нумару квартальніка яго галоўны рэдактар Я. Якубоўскі паведамляў чытачам, што тут найперш будуць давацца матэрыялы пра асновы Іслама, гісторыю беларускіх татар, татар іншых краін, іх заняткі і г.д. Як паказаў аналіз усіх нумароў, выйшаўшых у свет, гэта ўмова рэдкалегій не толькі выконваецца спаўна, але і ў многім перавыконваецца, бо з кожным нумаром матэрыялаў становіцца ўсё больш, пры чым на самыя разнастайныя тэмы, паліпаеюцца іх якасць. Наогул так і патрэбна, з'яўляюцца часу рэдактарскі калектыв набывае больш вопыт як у журналісцкай, так і ў выдавецкай справе.

Пра гэты часопіс было ўжо некалькі артыкулаў з аналізам, заўвагамі, пажаданнямі, пагэтаму сёння я звярнуся толькі да некалькіх апошніх нумароў квартальніка.

У першым і другім нумарах даволі значная частка матэрыялаў прысвечана 50-годдзю Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Цікавае, напрыклад, выклікае артыкул В. Быкава "Торкі смак Перамогі", перадрукаваны з "Народнай газеты", а таксама такія як "Польшча ў другой сусветнай вайне", скампанаваныя І. Меметавым, "Успомніце што-небудзь пра Казань у дзень 50-годдзя Перамогі над нямецка-фашысцкімі захопнікамі", успаміны аб аўтарах, якія прымалі удзел у апошняй вайне, набліжалі яе перамогу. Гэта — "Удзельнік Вялікай Айчыннай вайны родам з Калёжкі" /успаміны доктара хімічных навук Х.М. Аляксандровіча/, "Ветэран Вялікай Айчыннай вайны Фатыхаў Ахмет-Сафа Фатыхавіч жыве на Беларусі ў г.п. Крупкі", "Мая зямлячка і яе лёс" і. Меметава, "Доктар Т.Х. Хамідуліна", "Жанчына-татарка —

маёр войска Польскага" А. Крыніцкага і інш.

Зразумела і тое, што рэдакцыя "Байрама" з нумара у нумар імкнецца знаёміць чытачоў з гісторыяй беларускіх татар, іх караннямі. Так, друкуюцца артыкулы "Татары у Вялікім Княстве Літоўскім" з кнігі "Живописная Россия" вядомага даследчыка мінушчын А. Кіркора, жаночых упрыгожаннях казанскіх татар сярэдзіны XIX — пач. XX ст. С. Суславай, аб гісторыі літоўска-татарскіх родаў сучаснага даволі вядомага даследчыка, аўтара шэрагу цікавых прац С. Думіна, "Да пытання пра ландшафтна-планіровачную структуру забудовы татарскай слабоды ў Менску кан. XIX — пач. XX ст." А. Лакоткі, "Джучидские дирхемы в Великом княжестве Литовском" Ш. Бекцінеева і інш.

Цікавай, на мой погляд, з'яўляецца падборка матэрыялаў аб гісторыі татар Браслаўшчыны. Яны даволі змястоўныя, маюць цікавыя звесткі, пры чым не толькі для татар, але і для усіх, каму неабмякавы лёс свайго краю. Хацелася б, каб гэтая падборка не была адзінай і апошняй, а мела працяг па іншых рэгіёнах больш-менш кампактнага пражывання татар. У першым і другім нумарах ідзе працяг друкавання матэрыялаў і артыкулаў для стварэння энцыклапедычнага даведніка, пра татар-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы. Гэтыя матэрыялы, як мне здаецца, з'яўляюцца даволі ґрунтоўнымі навуковымі даследаваннямі і нясуць досыць цікавую і змястоўную інфармацыю па многіх пытаннях. Добрую справу робіць выдавецкі калектыў, працягваючы друкаваць і крымскататарска-беларускі слоўнік, а таксама тэкст свяшчэннай мусульманскай кнігі "Кур'ян". Усё гэта ў многім павінна спрыяць далучэнню часткі татар, асабліва моладзі да роднай мовы, да рэлігіі іх дэдаў і бацькоў.

З вялікай цікавасцю чытаюцца і іншыя матэрыялы — пра дзеячоў, што выйшлі з татарскага асяроддзя, успаміны, інфармацыі і паведамленні, лісты з месц і інш. Гэта такія артыкулы, як "Генерал-лейтэнант Якуб Юзэфовіч" А. Крыніцкага, "І бачылі нашы людзі, хто ім брат" В. Грыневіча, "З успамінаў С. Ясінскага", Р. Александровіч, "Другая міжнародная навукова-практычная канферэнцыя" І. Канапацкага і інш.

Выклікае павагу да выдаўцоў квартальніка і тое, што яны імкнучыся /хача і не заўсёды гэта ім удаецца/ павялічыць кола аўтараў, прычым не толькі з татарскага асяроддзя. На старонках квартальніка выступалі гісторыі А. Грышкевіч, Г. Каханоўскі,

Э. Гофе, Л. Панічава і інш. Рэдкалегія не цураецца, а наадварот ідзе на дыялог з чытачамі, пры чым розных палітычных поглядаў.

З чэрвеня 1994 г., згодна з пажаданнямі большасці чытачоў квартальніка "Байрам", пачаў выходзіць і другі часопіс згуртавання "Аль-Джихад", што на арабску значыць "Барацьба". Праўда, пад такой назвай выйшаў толькі адзін нумар і ўжо з наступнага ён меў назву "Ал-Ислам" /"предание себя Богу", "покорность"/. Змена назвы, як сведчыць зварот да чытачоў, а таксама была згодна з іх пажаданнямі. Пры гэтым, як бачна са звароту ў першым нумары, згодна з настойлівым! пажаданнямі "кавказских, ближневосточных, пакістанскіх западно-і цэнтральнаафрыканскіх мусульман", квартальнік выдаецца на рускай мове. Выйшла за гэтыя месяцы ўжо 10 нумароў. Адразу трэба адзначыць, што тую мету, "помещать материалы о толковании аятов нашей священной книги — Кур'ана, о высказываниях и делах пророка Мухаммеда /мир ему и милость Аллаха/ — Хадисах, молитвы из Хамаилов, главы из Аль-Китабов, вопросы мусульманской этики и педагогики.../", якую ставіў перад сабой рэдакцыйны Савет /дарэчы амаль у тым жа складзе/ як мне здаецца, з поспехам выконвае. Акрамя раскрыцця тых праблем, якія выходзяць з вышэйазначанай мэты, тут друкуюцца і шэраг іншых цікавых матэрыялаў /праўда не заўсёды на карысць якасці/, звязаных са зямлянальнымі падзеямі, гісторый краў, беларускай і татарскай літаратурай і інш.

Адразу ж трэба зазначыць, што часопіс, асабліва з трыццяга нумару ў многім змяніў сваё аблічча, стаў, калі можна так сказаць, больш якасным у эстэтычна-выдавецкім плане, а гэта немалаважна, з'явіліся новыя рубрыкі — "да 50-годдзя Перамогі", "запрашаем да сур'ёзнай гаворкі", "хроніка, падзеі, людзі", пошта "Аль-Ислама", "літаратурная старонка" і інш. Аналізуючы матэрыялы, прыходзіш да высновы, што рэдакцыйны калектыў з нумару ў нумар набывае сусё большым вопыт, расшырае дыяпазон друкуемых матэрыялаў, яны становяцца больш грунтоўнымі і глыбокімі, расце кола аўтараў. Акрамя матэрыялаў рэлігійнага, духоўнага характару, як напрыклад "Кур'ан. Сура № 88", "Аль-Шашыят", "Абавязкі мусульманіна", "Сура "Аль-Фатыха", "Сорак хадисов Ан-Нававі", "Хадисы", "Загробная жыццё Ахирят", "Тафсир". Сура "Землетрасенне" і многія

інш., што і павінен у аснове даваць чытачам кварталнік, зыходзячы з пастаўленай мэты, тут друкуюцца, як ужо падкрэслівалася і іншыя матэрыялы. Вялікую цікавасць выклікаюць, напрыклад, артыкулы, прысвечаныя 50-годдзю Перамогі у Вялікай Айчыннай вайне, асабліва артыкулы Я. Якубоўскага "Вайна супраць германскага фашызму гэта ёму дыхаць", І. Меметава "Памяць", Э. Іофе "Удзел татар у Вялікай Айчыннай вайне на тэрыторыі Беларусі", Х. Александровіча "Паўвекавы юбілей" і інш.

Найбольшую увагу рэдакцыйнага кварталніка стаю надзяляючы паведамленням з месц, з жыцця мясцовых татарскіх абшчын. З гэтага пункту гледжання тут больш цікавымі з'яўляюцца падборкі І. Александровіча "Падарожжы па мусульманскіх абшчынах і месцах супольнага пражывання татар", "Арганізацыя мусульманскай абшчыны у Ашмянах", "Выбары імама у Іулі", Дз. Чымбаевіча "Трэці мухамед мусульманскай моладзі Беларусі" і г.д. З задавальненнем перачытаю матэрыялы і з гістарычнай рубрыкі, такія як "Літоўскія татары і арабскі алфавіт", І. Самайловіча, "Некаторыя матэрыялы аб гісторыі Залатоў Арды" І. Кананапацкага, "Хроніка пасялення татар-мусульман на слонімскай зямлі" М. Радзецкай, "Да гісторыі татар" С. Гараднова, "Пра Клецк і клецкіх татар" Л. Шпілеўскага і інш.

Мяркую, што рэдакцыйна робіць добрую справу, спрабуючы увесці на старонках часопісах і матэрыялы на як бы медыкасацыяльныя тэмы, зыходзячы покуль яшчэ з чыста нацыянальна-традыцыйных падыходаў. З вялікай цікавасцю чытаюцца такія матэрыялы, як "О водке и свинине", "Спиртной напиток и его вред для здоровья общества", "Напиток батыров", "Самая большая опасность, которая угрожает человечеству" і інш. Артыкулы цікавыя і карысны ва ўсіх адносінах і не толькі для татар, але і для тых, хто імкнецца весці здаровы лад жыцця. Мяркуюцца што у часопісе з'явіцца пастаянная рубрыка па гэтай тэматыцы, дзе будуць друкавацца матэрыялы больш шырокага дыяпазону, з удзелам прадстаўнікоў як афіцыйнай, так і нетрадыцыйнай медыцыны.

Зусім правільна робіць рэдакцыйна кварталніка, рыхтуючы літаратурную старонку. З вялікай цікавасцю чытаюцца і ўспрымаюцца нават неяк па-новаму іменна у гэтым часопісе творы М. Джамілі, Ф. Фаізава, Г. Тукая і інш. Шкада толькі, што старонка покуль эпізадычная, а яна павінна атрымаць сталую

прапіску, што несумненна будзе прывітальна сустрэча чытачамі.

Даволі цяжкую /гэта ўжо паказаў вопыт шэрагу іншых часопісаў/ справу ўзялі на сябе выдаўцы, увёўшы такі раздзел як "вывучаем арабскую мову". Справа неабходная асабліва для юнацтва, якое павінна ведаць святую мову продкаў, тым больш, што захады такія былі ўжо зроблены ў "Байраме" і сёння хочацца пажадаць толькі поспехаў тым, хто арганізуе такую вучобу і тым, хто навучаецца.

Як і ўсе міралюбівыя людзі, выдаўцы часопіса не застацца ў баку і ад "гарачых" кропак планеты: Чачні, Крыма, былой Югаславіі і інш. Аб гэтым сведчаць вельмі эмацыянальныя, пранікаючыя глыбока ў душу артыкулы, звароты, агляды па гэтай хваляючай праблеме сённяшняга часу.

Што тычыцца часопіса "Рамазан", то пакуль выйшаў яго толькі адзіны нумар у 1994 г. Але дэталёва прааналізаваўшы яго змест бачна, што ён прыйдзецца да спадобы чытачам. Выхад гэтага часопіса, як падкрэсліваюць самі выдаўцы, "скромная попытка прадставіць чытацелю возможность найти ответы на вопросы, связанные с исламской религией". І сапраўды, большасць надрукаваных тут матэрыялаў, прысвечана розным аспектам ісламскай рэлігіі — "Саум-большой пост", "пятничные проповеди", "распространенные ритуальные упоминания имени Аллаха и призывы к нему", дзевяць "нельзя" в этикетке мусульманина і г.д. /часопіс выдаецца на рускай мове/. З цікавасцю чытаюцца і такія матэрыялы, змешчаныя ў часопісе, як "Мусульмане Беларуси" І. Канапацкага, "З'езд татар-мусульман Беларусі" І. Александровіча, тлумачэнне слоў, размова з прэзідэнтам Беларускага аб'яднання татар-мусульман "Аль-Кітаб" Б.І. Шаба-новічам і інш.

На высьнове такога кароткага аналізу выходзячых часопісаў беларускіх татар, не мінаючы вельмі многа станоўчага, аб чым гаварылася вышэй, хацелася б усё ж выказаць і некалькі вельмі асаблістых пажаданняў рэдактарскім калектывам на будучае. Па-першае, усё ж патрэбна вызначыцца са статусам кожнага часопіса і імкнуцца не адыходзіць ад тых мэтаў, якія ставяцца на пачатку/хаб не пераўтвараць часопіс у зборнік/. Дарчы, больш выгадна ў гэтым сэнсе адрозніваецца часопіс "Аль-Іслам". Далей, аналіз паказвае, што часопісы, усе нумары іх рыхтуюцца ў адзіным адным і тымі людзьмі, што прыводзіць у некато-

рых месцах да паўтораў, панаванне адных і тых жа думак, стэрыятыпных падыходаў да кампаноек! матэрыялаў. У гэтай сувязі, мне здаецца, што патрэбна больш крапатлівая работа па пошуку аўтараў з месц, па пашырэнню сеткі карэспандэнтаў непасрэдна з ашчын і г.д. У некаторых нумарах, як мне падаецца, вельмі многа матэрыялаў-перадрукаў з іншых газет і часопісаў. Мяркую, што В. Быкаў — згадзіўся б асабіста напярэдадні Дня Перамогі даць у "Байрам" некаторыя свае разважанні, як, дарачы, і многія інш. і апошнія, здаецца, што трэба друкаваць больш матэрыялаў для дзяцей, моладзі. Спроба такая ёсць у нумары трэцім "Аль-Іслам" у выглядзе рубрыкі "Дзецям аб Кур'ане". Можа варта падумаць /ведаю, што ў сучасных умовах гэта архіскладана/ аб тым, каб зрабіць такую рубрыку пастаянна, ці наладзіць асобнае выданне, хаця б разы са два на год для дзяцей і моладзі. Не трэба забываць і аб жанчынах — хатніх гаспадынях, рэцэптах традыцыйных страў і г.д.

Тым не менш, трэба зазначыць, што рэдакцыйны Савет часопісаў у наш вельмі і вельмі складаны палітыка-эканамічны час, пераадольваючы многія цяжкасці, робіць вельмі высакародную і патрэбную справу /на колькі мне вядома, чыста на грамадскіх пачатках/ па свайму адраджэнню і за гэта ім трэба сказаць вялікае дзякуй.

Д. Шкуцько.

" АПОВЕСЦЬ ПРА БАТЫРА ГАМЗУ "

Поўная назва па-арабску кнігі — Кіссат аль-амір Гамза ал-Бахлаван аль-Кахіра. На рускай мове кніга надрукавана ў Маскве ў выдавецтве "Навука" у 1990 годзе. Пра гэту аповесць у мяне спытаў мой сябр — беларускі татарын Ібрагім. Я чуў пра такую сіру — своеасаблівы жанр ранняй мусульманскай гістарыяграфіі — апісанне жыцця славітага чалавека. Гэта арабскі народны раман распавядае пра народнага Героя — батыра Гамзу. У сябе на радзіме я не прачытаў гэту сіру як не паспеў прачытаць і яшчэ многа іншых цікавых твораў. Так што я вельмі ўдзячны сябру Ібрагіму за тое, што ён падараваў мне гэту кнігу.

Герой гэтай сіры Гамза — дзядзька прарока Мухаммеда /мір і міласць яму ад Аллага/, сын Абу аль-Мутталіба ібн Хашма. Побач з мужчынам і выскародным Гамзой паводле гэтай сіры дзейнічае Амар — сын раба і афрыканскай жанчыны, які

У НАС ПЫТАЮЦЬ, З НАМІ РАЯЦІА, НАМ ДАЮЦЬ ПАРАДЫ

Сям"я Каміля з Брэста просіць расказаць, ці праўда што у Чэрвеньскім раёне татары будуць мячэць і якія яны, гэтыя татары.

Адказ: Праўда. Мячэць ужо амаль гатова. У наступным нумары "Байрама" мы раскажам пра гэту падзею. Гісторыкі Канапацкія узяліся напісаць пра смілавіцкіх татар Чэрвеньскага раёна. Як толькі яны дадуць нам рукапіс — тут жа надрукуем.

Мустафа з Чэрвеньшчыны не раіць "Байраму" часта і на многіх старонках друкаваць пра тое, аб чым людзі ведаюць ужо больш чым стагоддзе таму. Можа лепш было б напісаць аб тым, дзе, калі і аб чым друкавалі пра татар у кнігах і часопісах да рэвалюцыі і да Вялікай Айчыннай вайны.

Адказ: Маеце рацыю, Мустафа. Здагадваемся аб тым, што Вы навуковец. Чакаем ад Вас матэрыял для "Байрама", з якога нашы чытачы даведамцца, адкуль чэрпаць патрэбныя і цікавыя звесткі пра татар.

Зулэйха з Віцебска раіць "Байраму" рабіць спецыяльныя выпускі, дзе б былі цікавыя перадрукі са старых выданняў, а таксама хоць бы кароткія звесткі пра татараў, пра часопісы і кнігі, у якіх друкавалі аб мусульманах, у тым ліку і літоўскіх.

Стэфан з Пастаўшчыны хоча прапанаваць некалькі артыкулаў для энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы".

Адказ: Паважаны Стэфан! Да артыкулаў у даведнік мы ставімся так, як бацькі да дзяцей. Што Бог даў, тое і гадуем /тое і друкуем/.

Апанас з Рагачова пытаў у нас аб тым, ці праўда, што ад татараў на Русі пайшлі словы лаянкі.

Адказ: Просім прабачэння, што ўжо больш чым дзевяць месяцаў не давалі адказу на гэтае пытанне, хоць адразу хацелі сказаць: не, няпраўда. Словы лаянкі, як бы яны ні гучалі, забараняюцца намай верай — Ісламам. Калі у месяц Рамазан мусульманін хоць раз выляўся, то пост не будзе прыняты Аллагам. Мы недзе чыталі, што адзін рускі даследчык пісаў пра рускую лаянку і адкуль яна пайшла, а англійскае выдавецтва выпусціла нават кнігу пра брыдкія словы, якія ужываюць у

Расіі. Пастараемся у наступным нумары "Байрама" надрукаваць адказ Апанасу і усім тым, хто не хоча мірніца з дрэннымі словамі і выразамі.

Эмір з Маладзечна раіць рэдакцыі "Байрама" падумаць пра тое, як татарам найхутчэй даведацца аб паходжанні свайго прозвішча і роду, ну хоць бы з даведніка Станіслава Дзядулэвіча. Эмір піша, што ксеракопія адной старонкі кнігі каштуе больш за 600 рублёў, а нярэдка у тым даведніку пра род татарскі напісана не адна старонка. Ды і перасылка нешта каштуе. Можа "Байрам" надрукуе прозвішчы татар, якія ёсць у тым даведніку, а таксама старонкі, на якіх змешчана інфармацыя. Можа б знайшоўся татарын ці татарка, які ўзяўся і не надта многа "здзіраўчн" рабіў бы копіі-ксераксы і дасылаў зацікаўленым людзям. Трэба дадаць, што кніга Станіслава Дзядулэвіча на польскай мове. Вядомы гісторык Станіслаў Думін лічыць, што у гэтай кнізе шмат хібаў і нельга верыць усяму, што там надрукавана.

Якуб з рэдакцыі "Байрама" са скрухай паведамляе пра тое, што не змог знайсці чалавека, які б падрыхтаваў татарскую дзіцячую песню: словы па-татарску і па-беларуску, ноты. Нам вядомы пяць мужчын і жанчын, якія маюць вышэйшую музычную адукацыю, але нікога не удалося упрасіць зрабіць адну старонку матэрыялу для татарскіх дзяцей. Чаму? Няма нотнай паперы, няма тэкстаў, няма адэкватнага перакладу, няма часу, няма настрою... Спадзяемся на лепшае, спадзяемся на тое, што знойдзецца добрая, павучая душа.

(працяг са старонкі ІІІ)

не зусім "пра правілах", як сямімесячны нарадзіўся у адзін дзень з сынам Абд аль-Мутталіба. Усе свае здольнасці, нават хітрасць і часам ашуканства ён аддае на карысць Гамзе, на карысць арабскага народа.

Вядома, падзеі і героі арабскіх сір — гэта не дакументальныя паданні пра гістарычных асоб і падзеі. У гэтых зямельных творах напісана тое, аб чым хацелі ведаць простыя людзі і як яны сабе ўяўлялі аб мінулым сваёй і суседніх краін.

Калі пасля вучобы вырнуўся на радзіму, то абавязкова прачытаў пра Гамзу па-арабску і параўнаў з тым, як зрабілі пераклад гэтай сіры на рускую мову. Н. Ібрагімава і Т. Мухтаева.

Студэнт 3-га курса політэхнічнай акадэміі Інад Інду.

МУСУЛЬМАНСЬКІ СВЯТА І ПАМ'ЯТНІ ДАТИ

БЕРАТ, нощ адпущання грахоу, 15-я нощ місяця Шаубан,
з 6 на 7 студзеня

РАМАЗАН, Р а м а д а н, святы пост, пачынаецца І Рамазана,
з 22 студзеня па 20 лютага ўключна

ПЕРШЫ ТАРАВІХ, малебен перад Рамазанам, у нощ з 21 на
22 студзеня

ДРУГІ ТАРАВІХ, малебен у сяродзіне місяця Рамазана, у нощ
з 4 на 5 лютага

КАДЫР-НОЧ, 27-я нощ Рамазана, малебен у нощ з 16 на 17 лютага

РАМАЗАН-БАЙРАМ, 3 дні місяця Шаувал, 21, 22 і 23 лютага

КУРБАН-БАЙРАМ, 10, 11, 12 і 13 Зіль-Хаджа, 29, 30 красавіка,
1 і 2 траўня /мая/

НОВЫ І4І7 ГОД ХІДЖРА, І Мухаррэма, 19 траўня /мая/

ДЗЕНЬ АШУРА, дзень жалоби, 10-ы дзень Мухаррэма, 28 траўня
/мая/

МЯУЛЮД, дзень нараджэння Мухамеда-прарока, 12-ы дзень
Раббі Уль-Аввала, 28 ліпеня

НОЧ-РАГАЙБ, Н о ч - Р а д ж а б, 3-я нощ Раджаба, з
13 на 14 лістапада

МЕРАДЖ /М е р а д з ь - н о ч/, 27-я нощ Раджаба, начное
падарожжа Мухаммеда-прарока, з 7 на 8 снежня

Супастаўны Турацка-мусульманскі і Еўрапейскі
каляндар склаў Ісмаіл Александровіч.

ЕУРАПЕЙСКИ КАЛЕНДАР НА 1996 ГОД
I ТУРЭЦКА-МУСУЛЬМАНСКИ КАЛЕНДАР
НА 1416—1417 ХІДЖРА

СТУДЗЕНЬ / ЯНВАРЬ /	1	Пн	9			1	Чц	11	
	2	Ат	10			2	Пт	12	
	3	Ср	11			3	Сб	13	
	4	Чц	12			4	Нд	14	
	5	Пт	13			5	Пн	15	
	6	Сб	14			6	Ат	16	
	7	Нд	15			7	Ср	17	
	8	Пн	16			8	Чц	18	
	9	Ат	17			9	Пт	19	
	10	Ср	18			10	Сб	20	
	11	Чц	19			11	Нд	21	
	12	Пт	20			12	Пн	22	
	13	Сб	21			13	Ат	23	
	14	Нд	22			14	Ср	24	
	15	Пн	23			15	Чц	25	
	16	Ат	24			16	Пт	26	
	17	Ср	25			17	Сб	27	
	18	Чц	26			18	Нд	28	
	19	Пт	27			19	Пн	29	
	20	Сб	28			20	Ат	30	
	21	Нд	29			21	Ср	1	
	22	Пн	1			22	Чц	2	
	23	Ат	2			23	Пт*	3	
	24	Ср	3			24	Сб	4	
	25	Чц	4			25	Нд	5	
	26	Пт*	5			26	Пн	6	
	27	Сб	6			27	Ат	7	
	28	Нд	7			28	Ср	8	
	29	Пн	8			29	Чц	9	
	30	Ат	9						
	31	Ср	10						

I студзеня — Новы 1996 год
 студзеня — праваслаўныя Каляды
 з 6 на 7 студзеня /1-я ноч месяца Шаўсан/ — Берат-ноч
 з 22 студзеня па 20 лютага ўключаючы /1-я ноч Рамазана/ — пачынаецца
 Святы Пост/
 у ноч з 21 на 22 студзеня — Першы Шаўсан
 у ноч з 4 на 5 лютага — Другі Тараван
 Ноч з 16 на 17 лютага — Кадыр-ноч /27-я ноч Рамазана/
 21, 22 і 23 лютага — Рамазан-Байрам /3 дні месяца Шаўдал/
 * Маладзёжскія пятніцы пазначаны П*

8 сакавіка — Дзень жанчын

25 сакавіка — Дзень абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі

15 красавіка -- праваслаўны Вялікодзень

29, 30 красавіка / 1 і 2 траўня / — Курбан-Байрам
/ 10, 11, 12 і 13 Зіль-Хаджа /.

1	Ср	12		1	Сб	14
2	Чц	13		2	Нд	15
3	Пт	14		3	Пн	16
4	Сб	15		4	Ат	17
5	Нд	16		5	Ср	18
6	Пн	17		6	Чц	19
7	Ат	18		7	Пт	20
8	Ср	19		8	Сб	21
9	Чц	20		9	Нд	22
10	Пт	21		10	Пн	23
11	Сб	22		11	Ат	24
12	Нд	23		12	Ср	25
13	Пн	24		13	Чц	26
14	Ат	25		14	Пт	27
15	Ср	26		15	Сб	28
16	Чц	27		16	Нд	29
17	Пт*	28		17	Пн	30
18	Сб	29		18	Ат	1
19	Нд	1		19	Ср	2
20	Пн	2		20	Чц	3
21	Ат	3		21	Пт*	4
22	Ср	4		22	Сб	5
23	Чц	5		23	Нд	6
24	Пт	6		24	Пн	7
25	Сб	7		25	Ат	8
26	Нд	8		26	Ср	9
27	Пн	9		27	Чц	10
28	Ат	10		28	Пт	11
29	Ср	11		29	Сб	12
30	Чц	12		30	Нд	13
31	Пт	13				

ЗІДЬ-ХАДІДІА
/ЗІДЬ-ХАДІДІА/

ЧЭРВЕНЬ /МОНЬ/

МУХАРРЭМ
/МУХАРРАМУН/

МУХАРРЭМ
/МУХАРРАМУН/

САФАР
/САФАРУН/

- 1 траўня /мая/ --- Свята праці
 1 1 2 траўня /мая/ --- праяг. свята Курбан-Байрам
 2 траўня /мая/ --- Радауніца /праваслаўная/
 9 траўня /мая/ --- Дзень Перамог!
 19 траўня /мая/ --- Нозні 1417 год Хіджра /І Мухаррэма/
 28 траўня /мая/ --- Дзень Ашура /дзень жалосі/ --- 10 дзень Мухаррэма.

1	Пн	14		1	Пт	16
2	Ат	15		2	Сб	17
3	Ср	16		3	Нд	18
4	Чц	17		4	Пн	19
5	Пт	18		5	Ат	20
6	Сб	19		6	Ср	21
7	Нд	20		7	Чц	22
8	Пн	21		8	Пт	23
9	Ат	22		9	Сб	24
10	Ср	23		10	Нд	25
11	Чц	24		11	Пн	26
12	Пт	25		12	Ат	27
13	Сб	26		13	Ср	28
14	Нд	27		14	Чц	29
15	Пн	28		15	Пт	30
16	Ат	29		16	Сб	1
17	Ср	1		17	Нд	2
18	Чц	2		18	Пн	3
19	Пт	3		19	Ат	4
20	Сб	4		20	Ср	5
21	Нд	5		21	Чц	6
22	Пн	6		22	Пт	7
23	Ат	7		23	Сб	8
24	Ср	8		24	Нд	9
25	Чц	9		25	Пн	10
26	Пт	10		26	Ат	11
27	Сб	11		27	Ср	12
28	Нд	12		28	Чц	13
29	Ат	13		29	Пт	14
30	Ср	14		30	Сб	15
31	Чц	15		31	Нд	16

27 ліпеня — День Незалежності

28 ліпеня -- М'яу люд -- Дзень нараджэння Мухамеда- прарока

12-й день Раби Уль-Алвадя/.

ВЕРАСЕНЬ /СЕНТЯБРЬ

1	Нд
2	Пн
3	Ат
4	Ср
5	Чц
6	Пт
7	Сб
8	Нд
9	Пн
10	Ат
11	Ср
12	Чц
13	Пт*
14	Сб
15	Нд
16	Пн
17	Ат
18	Ср
19	Чц
20	Пт
21	Сб
22	Нд
23	Пн
24	Ат
25	Ср
26	Чц
27	Пт
28	Сб
29	Нд
30	Пн

17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17

САФАР
/САФАРУН/

РАБЫ УЛЬ-АВВАЛЬ
/РАБЫ УН АЛЬ-АУАЛД/

КАСТРЧНИК /ОКТЯБРЬ/

1	Ат
2	Ср
3	Чц
4	Пт
5	Сб
6	Нд
7	Пн
8	Ат
9	Ср
10	Чц
11	Пт
12	Сб
13	Нд
14	Пн
15	Ат
16	Ср
17	Чц
18	Пт*
19	Сб
20	Нд
21	Пн
22	Ат
23	Ср
24	Чц
25	Пт
26	Сб
27	Нд
28	Пн
29	Ат
30	Ср
31	Чц

18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18

РАБЫ УЛЬ-АВВАЛЬ
/РАБЫ УН АЛЬ-АУАЛД/

РАБЫ УЛЬ-АХНР
РАБЫ УН АЛЬ-ССАНИ/

1	Пт	19	РАББИ УЛЬ-АХИР	1	Нд	20	
2	Сб	20		2	Пн	21	
3	Нд	21		3	Ат	22	
4	Пн	22		4	Ср	23	
5	Ат	23		5	Чп	24	
6	Ср	24		6	Пт	25	
7	Чп	25		7	Сб	26	
8	Пт	26		8	Нд	27	
9	Сб	27		9	Пн	28	
10	Нд	28		10	Ат	29	
11	Пн	29		11	Ср	30	
12	Ат	1		12	Чп	1	
13	Ср	2		13	Пт*	2	
14	Чп	3		14	Сб	3	
15	Пт*	4		15	Нд	4	
16	Сб	5		16	Пн	5	
17	Нд	6		17	Ат	6	
18	Пн	7		18	Ср	7	
19	Ат	8		19	Чп	8	
20	Ср	9		20	Пт	9	
21	Чп	10		21	Сб	10	
22	Пт	11		22	Нд	11	
23	Сб	12		23	Пн	12	
24	Нд	13		24	Ат	13	
25	Пн	14		25	Ср	14	
26	Ат	15		26	Чп	15	
27	Ср	16		27	Пт	16	
28	Чп	17		28	Сб	17	
29	Пт	18		29	Нд	18	
30	Сб	19		30	Пн	19	
				31	Ат	20	

2 Мистапада — День Памяти

Ноч с 7 на 8 снежня — Мерадх /Ва-л-Мерадх— Мерадх-ноч,

27-я ноч Раджаба, начное падарожжа Мухаммеда-пророка/

26 снежня — каталіцкія Каляды

З М Е С Т

ПРАДМОВА	3
КУР"АН. СУРА АЛЬ-АНАМ. З рускай мовы пераклаў Я.Гучок	5
ПРАўДА ПРА НЕЗАЛЕЖНЫ ЧЭЧЭНСТАН	16
РАБ, СМІРІНІЎШЫСЯ СО СВОІМ РАБСТВОМ, ЗАСЛУЖІВАЕТ ДВОЙНОГА РАБСТВА. Джохар Дудаев	17
ЦІКАНЫЯ ЗВЕСТКІ З КАЗАЦКАГА СЛОўНІКА-ДАВЕДНІКА	34
ШТО ТЫ ВЕДАЕШ ПА ГІСТОРЫІ СВАЙГО НАРОДА ? І. Канапацкі.	35
МУСУЛЬМАНСКІЯ АРАБСКІЯ ІМЁНЫ	39
СЯМ"Я АХМЕТШЫНЫХ	40
БЫЛІ СЯРОД ТАТАРАў ПАХАДЖА! ... К.Хасянеўчык	41
ПАСКОРЫМ ПАДРЫХТОўКУ АРТЫКУЛАў ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА	45
З КАРАЇМСКАЙ МОНЫ	46
КУРОРТНЫЯ МЯСЦІНЫ ў ТАТАРСТАНЕ: С.Слуцкі	48
А МОЖА ЁН БЫў БЕЛАРУСКІМ ТАТАРЫНАМ ? Знаходка А.Баркоўскага	49
ВЕЧНАЕ МАСТАЦТВА — АРХІТЭКТУРА: С.Ташкөнцкая	50
ВЕРШЫ БРАЇСЛАЎ ДАПКОўСКАЙ. Зямліца, святая мая;	
Кросны; Мама сустракае раніцу	54
АЛЕСЬ СТАНКЕВІЧ: Азоўская хіля; Москвы баран	56
КРЫМСКАТАТАРСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОўНІК. 1500 слоў ! словазлучэнняў ад дзядзькі Ісмаіла Меметава	57
"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫШЧЫ". Слоўнік назваў артыкулаў, якія пачынаюцца словамі на "Т", "У"	63
ПРОБНЫЯ АРТЫКУЛЫ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА:	69
АБАЙ КУНАНБАЕў. І.Дзюсенбаеў	69
АНАМ. Ю.Бяляўскі	70
АРАФ. Ю.Бяляўскі	71
АСІНА. П.Пятроўскі	71
АСМАНСКА-ТУРЭЦКІ УЦЛЫў НА МУСУЛЬМАНСКУЮ ТЭРМІНАЛОГІЮ. П.Бараўскі, А.Дубінскі	71
АХОВА ПРЫРОДЫ. А.Маўдудз!	73
БАГУН. З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя"	73
БАКЛАЖАН. Н.Завадская	73
БАКЛАН ВІЛІКІ. З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя"	74
ВАЎЗУЛІН І.Х. З кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя"	75

ВАРШАЎСКІЯ МІЗАРЫ. А.Міськевіч	75
ГАЙСАРАЎ А.З. 3 кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя"	75
ДАДЖАЛ. М.Пятроўскі	76
ЖУПАН. 3 кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя"	76
КАРАІЗМ. М.Сарац	77
КАРАІМСКАЯ МОВА. Падрыхтавала Г.Гаммал	79
КАРАІМЫ. Па матэрыялах кнігі "Караімы", М., 1992 і іншых складала Г.Гаммал	80
КАТЛАМА З МАКАМ. Ю.Ахметзянаў	89
ЛЕГЕНДА ПРА САРМАЦКАЕ ПАХОДЖАННЕ ПАЛЯКАЎ. П.Бараўскі, А.Дубіньскі	89
ЛЕГЕНДА ПРА ЯНА Ш САБЕСКАГА. П.Бараўскі, А.Дубіньскі	90
МАСЦІЦКІ. Ігнацы. 3 польскіх даведнікаў	91
МУЗЕЙ І АРХІЎ ТАТАРСКІ. А.Міськевіч	92
НУРЫ З.Ш. У.Саламевіч	93
ПАЎНОЧНАЯ ВАЙНА. П.Бараўскі	94
ПРАВЫ АСОБЫ. А.Маўдудз	97
САПЕГІ. А.Трышкевіч, П.Бараўскі	98
САРАНЧОВЫЯ. 3 кнігі "Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя"	100
СУЛЬКЕВІЧ Алі. 3 польскіх даведнікаў	101
СЮМБІКЕ БАШНЯ. 3 кнігі "Казань", 1977	102
ТУРУХТАН. А.Фядосаў	103
УЛЕТЫЕК Мухаммед. БелСЭ, Т.10, газета "Минарет", 1994, № II	104
ЯН Ш САБЕСКІ. Я.Мацішэўскі	105
АГЛЯД ЧАСОПІСАЎ БЕЛАРУСКІХ МУСУЛЬМАН. Л.Шкуцько	106
"АПОВЕСЦЬ ПРА БАТЫРА ТАМЗУ". І над індэу	111
У НАС ПЫТАКЦЬ, З НАМІ РАЯЦЦА, НАМ ДАКЦЬ ПАРАДЫ	112
МУСУЛЬМАНСКІЯ СВЯТЫ І ПАМЯТНЫЯ ДАТЫ. І.Александровіч	114
БУРАШЭЎСКІ КАЛЕНДАР НА 1996 ГОД І ТУРЭЦКА-МУСУЛЬ- МАНСКІ КАЛЕНДАР НА 1416 — 1417 ХІДЖРА. І.Александровіч	115